

قرآن شریف

با
ترجمہ و تفسیر کاہلی

۱۵

مقدمه

این قرآن مجید که معهُ ترجمه و تفسیر آن است، در افغانستان بنام **تفسیر کابلی** شهرت دارد. ترجمه و تفسیر این قرآن پاک را که عالم شهیر مولانا محمود الحَسَن (رح) "دیوبندی - اهل هند" و مولانا شبیر احمد عثمانی (رح) "اهل هند" و حضرت شاه عبدالقادر (رح) و مولانا محمد قاسم (رح) به زبان اُردو نوشته بودند، تحت نظارت علمای فاضل و ممتاز افغانستان از زبان اُردو به زبان دری ترجمه و تدوین شده است. آنها این میوهٔ قیمتی را در اختیار افغانهای مسلمان و مُتَدین قرار داده اند تا آنها از آن مستفید گردند و در زندگی مسیر درست را انتخاب کنند.

روح مُترجمین و مُفسرین آن شاد و جایشان بهشت برین باد!

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

(هَرَاتینِه) ما (الله) فرورستادیم قرآن را و هَرَاتینِه (بدون شک) ما او را نگهبانیم (۹).

آیت فوق در سورهٔ پانزدهم (سورهٔ حَجِر) است.

(حَجِرِ وادی ای است در میان مدینه و شام و اصحاب حَجِرِ قوم ثمود را گوید)

قابل یادآوریست که هر صفحهٔ این قرآن عظیم الشان نسبت به اصل آن که ۱۰۰٪ بود تا ۱۳۵٪ کلانتر شده است.

ترتیب کنندهٔ این سپاره: محمد هاشم معلم زبانهای دری، پشتو و فارسی در سویدن

۲۰۰۳ - ۱۳۹۲ هجری شمسی مطابق به ۱۰ - ۰۶ - ۲۰۱۳ میلادی

قرآن مجيد

بترجمه و تفسير

انما نزلنا القرآن بالذکر و انما نزلنا بالخطوة

(سورة الحجر: ٩)

طبع على نفقة

عبد اللہ محمد الغني و اخوانہ

بدولة قطر

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

پناه می‌برم به الله از شرّ شیطانِ رانده شده

(شیطان که از رحمت خدا دور شده)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بنامِ خداوندِ بخشندهٔ مهربان

سپارهٔ پانزدهم (۱۵)

(جزء پانزدهم)

(سورة بنی اسرائیل مکیه وهی مائة واحدی عشر آیه واثنا عشر رکوعاً)

(سورة بنی اسرائیل در مکه نازل گردیده و آن یکصد و یازده آیت و دو اوده رکوع است)

﴿۱﴾ ﴿۲﴾ ﴿۳﴾ ﴿۴﴾ ﴿۵﴾ ﴿۶﴾ ﴿۷﴾ ﴿۸﴾ ﴿۹﴾ ﴿۱۰﴾ ﴿۱۱﴾ ﴿۱۲﴾ ﴿۱۳﴾ ﴿۱۴﴾ ﴿۱۵﴾ ﴿۱۶﴾ ﴿۱۷﴾ ﴿۱۸﴾ ﴿۱۹﴾ ﴿۲۰﴾ ﴿۲۱﴾ ﴿۲۲﴾ ﴿۲۳﴾ ﴿۲۴﴾ ﴿۲۵﴾ ﴿۲۶﴾ ﴿۲۷﴾ ﴿۲۸﴾ ﴿۲۹﴾ ﴿۳۰﴾ ﴿۳۱﴾ ﴿۳۲﴾ ﴿۳۳﴾ ﴿۳۴﴾ ﴿۳۵﴾ ﴿۳۶﴾ ﴿۳۷﴾ ﴿۳۸﴾ ﴿۳۹﴾ ﴿۴۰﴾ ﴿۴۱﴾ ﴿۴۲﴾ ﴿۴۳﴾ ﴿۴۴﴾ ﴿۴۵﴾ ﴿۴۶﴾ ﴿۴۷﴾ ﴿۴۸﴾ ﴿۴۹﴾ ﴿۵۰﴾ ﴿۵۱﴾ ﴿۵۲﴾ ﴿۵۳﴾ ﴿۵۴﴾ ﴿۵۵﴾ ﴿۵۶﴾ ﴿۵۷﴾ ﴿۵۸﴾ ﴿۵۹﴾ ﴿۶۰﴾ ﴿۶۱﴾ ﴿۶۲﴾ ﴿۶۳﴾ ﴿۶۴﴾ ﴿۶۵﴾ ﴿۶۶﴾ ﴿۶۷﴾ ﴿۶۸﴾ ﴿۶۹﴾ ﴿۷۰﴾ ﴿۷۱﴾ ﴿۷۲﴾ ﴿۷۳﴾ ﴿۷۴﴾ ﴿۷۵﴾ ﴿۷۶﴾ ﴿۷۷﴾ ﴿۷۸﴾ ﴿۷۹﴾ ﴿۸۰﴾ ﴿۸۱﴾ ﴿۸۲﴾ ﴿۸۳﴾ ﴿۸۴﴾ ﴿۸۵﴾ ﴿۸۶﴾ ﴿۸۷﴾ ﴿۸۸﴾ ﴿۸۹﴾ ﴿۹۰﴾ ﴿۹۱﴾ ﴿۹۲﴾ ﴿۹۳﴾ ﴿۹۴﴾ ﴿۹۵﴾ ﴿۹۶﴾ ﴿۹۷﴾ ﴿۹۸﴾ ﴿۹۹﴾ ﴿۱۰۰﴾ ﴿۱۰۱﴾ ﴿۱۰۲﴾ ﴿۱۰۳﴾ ﴿۱۰۴﴾ ﴿۱۰۵﴾ ﴿۱۰۶﴾ ﴿۱۰۷﴾ ﴿۱۰۸﴾ ﴿۱۰۹﴾ ﴿۱۱۰﴾ ﴿۱۱۱﴾ ﴿۱۱۲﴾ ﴿۱۱۳﴾ ﴿۱۱۴﴾ ﴿۱۱۵﴾ ﴿۱۱۶﴾ ﴿۱۱۷﴾ ﴿۱۱۸﴾ ﴿۱۱۹﴾ ﴿۱۲۰﴾ ﴿۱۲۱﴾ ﴿۱۲۲﴾ ﴿۱۲۳﴾ ﴿۱۲۴﴾ ﴿۱۲۵﴾ ﴿۱۲۶﴾ ﴿۱۲۷﴾ ﴿۱۲۸﴾ ﴿۱۲۹﴾ ﴿۱۳۰﴾ ﴿۱۳۱﴾ ﴿۱۳۲﴾ ﴿۱۳۳﴾ ﴿۱۳۴﴾ ﴿۱۳۵﴾ ﴿۱۳۶﴾ ﴿۱۳۷﴾ ﴿۱۳۸﴾ ﴿۱۳۹﴾ ﴿۱۴۰﴾ ﴿۱۴۱﴾ ﴿۱۴۲﴾ ﴿۱۴۳﴾ ﴿۱۴۴﴾ ﴿۱۴۵﴾ ﴿۱۴۶﴾ ﴿۱۴۷﴾ ﴿۱۴۸﴾ ﴿۱۴۹﴾ ﴿۱۵۰﴾ ﴿۱۵۱﴾ ﴿۱۵۲﴾ ﴿۱۵۳﴾ ﴿۱۵۴﴾ ﴿۱۵۵﴾ ﴿۱۵۶﴾ ﴿۱۵۷﴾ ﴿۱۵۸﴾ ﴿۱۵۹﴾ ﴿۱۶۰﴾ ﴿۱۶۱﴾ ﴿۱۶۲﴾ ﴿۱۶۳﴾ ﴿۱۶۴﴾ ﴿۱۶۵﴾ ﴿۱۶۶﴾ ﴿۱۶۷﴾ ﴿۱۶۸﴾ ﴿۱۶۹﴾ ﴿۱۷۰﴾ ﴿۱۷۱﴾ ﴿۱۷۲﴾ ﴿۱۷۳﴾ ﴿۱۷۴﴾ ﴿۱۷۵﴾ ﴿۱۷۶﴾ ﴿۱۷۷﴾ ﴿۱۷۸﴾ ﴿۱۷۹﴾ ﴿۱۸۰﴾ ﴿۱۸۱﴾ ﴿۱۸۲﴾ ﴿۱۸۳﴾ ﴿۱۸۴﴾ ﴿۱۸۵﴾ ﴿۱۸۶﴾ ﴿۱۸۷﴾ ﴿۱۸۸﴾ ﴿۱۸۹﴾ ﴿۱۹۰﴾ ﴿۱۹۱﴾ ﴿۱۹۲﴾ ﴿۱۹۳﴾ ﴿۱۹۴﴾ ﴿۱۹۵﴾ ﴿۱۹۶﴾ ﴿۱۹۷﴾ ﴿۱۹۸﴾ ﴿۱۹۹﴾ ﴿۲۰۰﴾ ﴿۲۰۱﴾ ﴿۲۰۲﴾ ﴿۲۰۳﴾ ﴿۲۰۴﴾ ﴿۲۰۵﴾ ﴿۲۰۶﴾ ﴿۲۰۷﴾ ﴿۲۰۸﴾ ﴿۲۰۹﴾ ﴿۲۱۰﴾ ﴿۲۱۱﴾ ﴿۲۱۲﴾ ﴿۲۱۳﴾ ﴿۲۱۴﴾ ﴿۲۱۵﴾ ﴿۲۱۶﴾ ﴿۲۱۷﴾ ﴿۲۱۸﴾ ﴿۲۱۹﴾ ﴿۲۲۰﴾ ﴿۲۲۱﴾ ﴿۲۲۲﴾ ﴿۲۲۳﴾ ﴿۲۲۴﴾ ﴿۲۲۵﴾ ﴿۲۲۶﴾ ﴿۲۲۷﴾ ﴿۲۲۸﴾ ﴿۲۲۹﴾ ﴿۲۳۰﴾ ﴿۲۳۱﴾ ﴿۲۳۲﴾ ﴿۲۳۳﴾ ﴿۲۳۴﴾ ﴿۲۳۵﴾ ﴿۲۳۶﴾ ﴿۲۳۷﴾ ﴿۲۳۸﴾ ﴿۲۳۹﴾ ﴿۲۴۰﴾ ﴿۲۴۱﴾ ﴿۲۴۲﴾ ﴿۲۴۳﴾ ﴿۲۴۴﴾ ﴿۲۴۵﴾ ﴿۲۴۶﴾ ﴿۲۴۷﴾ ﴿۲۴۸﴾ ﴿۲۴۹﴾ ﴿۲۵۰﴾ ﴿۲۵۱﴾ ﴿۲۵۲﴾ ﴿۲۵۳﴾ ﴿۲۵۴﴾ ﴿۲۵۵﴾ ﴿۲۵۶﴾ ﴿۲۵۷﴾ ﴿۲۵۸﴾ ﴿۲۵۹﴾ ﴿۲۶۰﴾ ﴿۲۶۱﴾ ﴿۲۶۲﴾ ﴿۲۶۳﴾ ﴿۲۶۴﴾ ﴿۲۶۵﴾ ﴿۲۶۶﴾ ﴿۲۶۷﴾ ﴿۲۶۸﴾ ﴿۲۶۹﴾ ﴿۲۷۰﴾ ﴿۲۷۱﴾ ﴿۲۷۲﴾ ﴿۲۷۳﴾ ﴿۲۷۴﴾ ﴿۲۷۵﴾ ﴿۲۷۶﴾ ﴿۲۷۷﴾ ﴿۲۷۸﴾ ﴿۲۷۹﴾ ﴿۲۸۰﴾ ﴿۲۸۱﴾ ﴿۲۸۲﴾ ﴿۲۸۳﴾ ﴿۲۸۴﴾ ﴿۲۸۵﴾ ﴿۲۸۶﴾ ﴿۲۸۷﴾ ﴿۲۸۸﴾ ﴿۲۸۹﴾ ﴿۲۹۰﴾ ﴿۲۹۱﴾ ﴿۲۹۲﴾ ﴿۲۹۳﴾ ﴿۲۹۴﴾ ﴿۲۹۵﴾ ﴿۲۹۶﴾ ﴿۲۹۷﴾ ﴿۲۹۸﴾ ﴿۲۹۹﴾ ﴿۳۰۰﴾ ﴿۳۰۱﴾ ﴿۳۰۲﴾ ﴿۳۰۳﴾ ﴿۳۰۴﴾ ﴿۳۰۵﴾ ﴿۳۰۶﴾ ﴿۳۰۷﴾ ﴿۳۰۸﴾ ﴿۳۰۹﴾ ﴿۳۱۰﴾ ﴿۳۱۱﴾ ﴿۳۱۲﴾ ﴿۳۱۳﴾ ﴿۳۱۴﴾ ﴿۳۱۵﴾ ﴿۳۱۶﴾ ﴿۳۱۷﴾ ﴿۳۱۸﴾ ﴿۳۱۹﴾ ﴿۳۲۰﴾ ﴿۳۲۱﴾ ﴿۳۲۲﴾ ﴿۳۲۳﴾ ﴿۳۲۴﴾ ﴿۳۲۵﴾ ﴿۳۲۶﴾ ﴿۳۲۷﴾ ﴿۳۲۸﴾ ﴿۳۲۹﴾ ﴿۳۳۰﴾ ﴿۳۳۱﴾ ﴿۳۳۲﴾ ﴿۳۳۳﴾ ﴿۳۳۴﴾ ﴿۳۳۵﴾ ﴿۳۳۶﴾ ﴿۳۳۷﴾ ﴿۳۳۸﴾ ﴿۳۳۹﴾ ﴿۳۴۰﴾ ﴿۳۴۱﴾ ﴿۳۴۲﴾ ﴿۳۴۳﴾ ﴿۳۴۴﴾ ﴿۳۴۵﴾ ﴿۳۴۶﴾ ﴿۳۴۷﴾ ﴿۳۴۸﴾ ﴿۳۴۹﴾ ﴿۳۵۰﴾ ﴿۳۵۱﴾ ﴿۳۵۲﴾ ﴿۳۵۳﴾ ﴿۳۵۴﴾ ﴿۳۵۵﴾ ﴿۳۵۶﴾ ﴿۳۵۷﴾ ﴿۳۵۸﴾ ﴿۳۵۹﴾ ﴿۳۶۰﴾ ﴿۳۶۱﴾ ﴿۳۶۲﴾ ﴿۳۶۳﴾ ﴿۳۶۴﴾ ﴿۳۶۵﴾ ﴿۳۶۶﴾ ﴿۳۶۷﴾ ﴿۳۶۸﴾ ﴿۳۶۹﴾ ﴿۳۷۰﴾ ﴿۳۷۱﴾ ﴿۳۷۲﴾ ﴿۳۷۳﴾ ﴿۳۷۴﴾ ﴿۳۷۵﴾ ﴿۳۷۶﴾ ﴿۳۷۷﴾ ﴿۳۷۸﴾ ﴿۳۷۹﴾ ﴿۳۸۰﴾ ﴿۳۸۱﴾ ﴿۳۸۲﴾ ﴿۳۸۳﴾ ﴿۳۸۴﴾ ﴿۳۸۵﴾ ﴿۳۸۶﴾ ﴿۳۸۷﴾ ﴿۳۸۸﴾ ﴿۳۸۹﴾ ﴿۳۹۰﴾ ﴿۳۹۱﴾ ﴿۳۹۲﴾ ﴿۳۹۳﴾ ﴿۳۹۴﴾ ﴿۳۹۵﴾ ﴿۳۹۶﴾ ﴿۳۹۷﴾ ﴿۳۹۸﴾ ﴿۳۹۹﴾ ﴿۴۰۰﴾ ﴿۴۰۱﴾ ﴿۴۰۲﴾ ﴿۴۰۳﴾ ﴿۴۰۴﴾ ﴿۴۰۵﴾ ﴿۴۰۶﴾ ﴿۴۰۷﴾ ﴿۴۰۸﴾ ﴿۴۰۹﴾ ﴿۴۱۰﴾ ﴿۴۱۱﴾ ﴿۴۱۲﴾ ﴿۴۱۳﴾ ﴿۴۱۴﴾ ﴿۴۱۵﴾ ﴿۴۱۶﴾ ﴿۴۱۷﴾ ﴿۴۱۸﴾ ﴿۴۱۹﴾ ﴿۴۲۰﴾ ﴿۴۲۱﴾ ﴿۴۲۲﴾ ﴿۴۲۳﴾ ﴿۴۲۴﴾ ﴿۴۲۵﴾ ﴿۴۲۶﴾ ﴿۴۲۷﴾ ﴿۴۲۸﴾ ﴿۴۲۹﴾ ﴿۴۳۰﴾ ﴿۴۳۱﴾ ﴿۴۳۲﴾ ﴿۴۳۳﴾ ﴿۴۳۴﴾ ﴿۴۳۵﴾ ﴿۴۳۶﴾ ﴿۴۳۷﴾ ﴿۴۳۸﴾ ﴿۴۳۹﴾ ﴿۴۴۰﴾ ﴿۴۴۱﴾ ﴿۴۴۲﴾ ﴿۴۴۳﴾ ﴿۴۴۴﴾ ﴿۴۴۵﴾ ﴿۴۴۶﴾ ﴿۴۴۷﴾ ﴿۴۴۸﴾ ﴿۴۴۹﴾ ﴿۴۵۰﴾ ﴿۴۵۱﴾ ﴿۴۵۲﴾ ﴿۴۵۳﴾ ﴿۴۵۴﴾ ﴿۴۵۵﴾ ﴿۴۵۶﴾ ﴿۴۵۷﴾ ﴿۴۵۸﴾ ﴿۴۵۹﴾ ﴿۴۶۰﴾ ﴿۴۶۱﴾ ﴿۴۶۲﴾ ﴿۴۶۳﴾ ﴿۴۶۴﴾ ﴿۴۶۵﴾ ﴿۴۶۶﴾ ﴿۴۶۷﴾ ﴿۴۶۸﴾ ﴿۴۶۹﴾ ﴿۴۷۰﴾ ﴿۴۷۱﴾ ﴿۴۷۲﴾ ﴿۴۷۳﴾ ﴿۴۷۴﴾ ﴿۴۷۵﴾ ﴿۴۷۶﴾ ﴿۴۷۷﴾ ﴿۴۷۸﴾ ﴿۴۷۹﴾ ﴿۴۸۰﴾ ﴿۴۸۱﴾ ﴿۴۸۲﴾ ﴿۴۸۳﴾ ﴿۴۸۴﴾ ﴿۴۸۵﴾ ﴿۴۸۶﴾ ﴿۴۸۷﴾ ﴿۴۸۸﴾ ﴿۴۸۹﴾ ﴿۴۹۰﴾ ﴿۴۹۱﴾ ﴿۴۹۲﴾ ﴿۴۹۳﴾ ﴿۴۹۴﴾ ﴿۴۹۵﴾ ﴿۴۹۶﴾ ﴿۴۹۷﴾ ﴿۴۹۸﴾ ﴿۴۹۹﴾ ﴿۵۰۰﴾ ﴿۵۰۱﴾ ﴿۵۰۲﴾ ﴿۵۰۳﴾ ﴿۵۰۴﴾ ﴿۵۰۵﴾ ﴿۵۰۶﴾ ﴿۵۰۷﴾ ﴿۵۰۸﴾ ﴿۵۰۹﴾ ﴿۵۱۰﴾ ﴿۵۱۱﴾ ﴿۵۱۲﴾ ﴿۵۱۳﴾ ﴿۵۱۴﴾ ﴿۵۱۵﴾ ﴿۵۱۶﴾ ﴿۵۱۷﴾ ﴿۵۱۸﴾ ﴿۵۱۹﴾ ﴿۵۲۰﴾ ﴿۵۲۱﴾ ﴿۵۲۲﴾ ﴿۵۲۳﴾ ﴿۵۲۴﴾ ﴿۵۲۵﴾ ﴿۵۲۶﴾ ﴿۵۲۷﴾ ﴿۵۲۸﴾ ﴿۵۲۹﴾ ﴿۵۳۰﴾ ﴿۵۳۱﴾ ﴿۵۳۲﴾ ﴿۵۳۳﴾ ﴿۵۳۴﴾ ﴿۵۳۵﴾ ﴿۵۳۶﴾ ﴿۵۳۷﴾ ﴿۵۳۸﴾ ﴿۵۳۹﴾ ﴿۵۴۰﴾ ﴿۵۴۱﴾ ﴿۵۴۲﴾ ﴿۵۴۳﴾ ﴿۵۴۴﴾ ﴿۵۴۵﴾ ﴿۵۴۶﴾ ﴿۵۴۷﴾ ﴿۵۴۸﴾ ﴿۵۴۹﴾ ﴿۵۵۰﴾ ﴿۵۵۱﴾ ﴿۵۵۲﴾ ﴿۵۵۳﴾ ﴿۵۵۴﴾ ﴿۵۵۵﴾ ﴿۵۵۶﴾ ﴿۵۵۷﴾ ﴿۵۵۸﴾ ﴿۵۵۹﴾ ﴿۵۶۰﴾ ﴿۵۶۱﴾ ﴿۵۶۲﴾ ﴿۵۶۳﴾ ﴿۵۶۴﴾ ﴿۵۶۵﴾ ﴿۵۶۶﴾ ﴿۵۶۷﴾ ﴿۵۶۸﴾ ﴿۵۶۹﴾ ﴿۵۷۰﴾ ﴿۵۷۱﴾ ﴿۵۷۲﴾ ﴿۵۷۳﴾ ﴿۵۷۴﴾ ﴿۵۷۵﴾ ﴿۵۷۶﴾ ﴿۵۷۷﴾ ﴿۵۷۸﴾ ﴿۵۷۹﴾ ﴿۵۸۰﴾ ﴿۵۸۱﴾ ﴿۵۸۲﴾ ﴿۵۸۳﴾ ﴿۵۸۴﴾ ﴿۵۸۵﴾ ﴿۵۸۶﴾ ﴿۵۸۷﴾ ﴿۵۸۸﴾ ﴿۵۸۹﴾ ﴿۵۹۰﴾ ﴿۵۹۱﴾ ﴿۵۹۲﴾ ﴿۵۹۳﴾ ﴿۵۹۴﴾ ﴿۵۹۵﴾ ﴿۵۹۶﴾ ﴿۵۹۷﴾ ﴿۵۹۸﴾ ﴿۵۹۹﴾ ﴿۶۰۰﴾ ﴿۶۰۱﴾ ﴿۶۰۲﴾ ﴿۶۰۳﴾ ﴿۶۰۴﴾ ﴿۶۰۵﴾ ﴿۶۰۶﴾ ﴿۶۰۷﴾ ﴿۶۰۸﴾ ﴿۶۰۹﴾ ﴿۶۱۰﴾ ﴿۶۱۱﴾ ﴿۶۱۲﴾ ﴿۶۱۳﴾ ﴿۶۱۴﴾ ﴿۶۱۵﴾ ﴿۶۱۶﴾ ﴿۶۱۷﴾ ﴿۶۱۸﴾ ﴿۶۱۹﴾ ﴿۶۲۰﴾ ﴿۶۲۱﴾ ﴿۶۲۲﴾ ﴿۶۲۳﴾ ﴿۶۲۴﴾ ﴿۶۲۵﴾ ﴿۶۲۶﴾ ﴿۶۲۷﴾ ﴿۶۲۸﴾ ﴿۶۲۹﴾ ﴿۶۳۰﴾ ﴿۶۳۱﴾ ﴿۶۳۲﴾ ﴿۶۳۳﴾ ﴿۶۳۴﴾ ﴿۶۳۵﴾ ﴿۶۳۶﴾ ﴿۶۳۷﴾ ﴿۶۳۸﴾ ﴿۶۳۹﴾ ﴿۶۴۰﴾ ﴿۶۴۱﴾ ﴿۶۴۲﴾ ﴿۶۴۳﴾ ﴿۶۴۴﴾ ﴿۶۴۵﴾ ﴿۶۴۶﴾ ﴿۶۴۷﴾ ﴿۶۴۸﴾ ﴿۶۴۹﴾ ﴿۶۵۰﴾ ﴿۶۵۱﴾ ﴿۶۵۲﴾ ﴿۶۵۳﴾ ﴿۶۵۴﴾ ﴿۶۵۵﴾ ﴿۶۵۶﴾ ﴿۶۵۷﴾ ﴿۶۵۸﴾ ﴿۶۵۹﴾ ﴿۶۶۰﴾ ﴿۶۶۱﴾ ﴿۶۶۲﴾ ﴿۶۶۳﴾ ﴿۶۶۴﴾ ﴿۶۶۵﴾ ﴿۶۶۶﴾ ﴿۶۶۷﴾ ﴿۶۶۸﴾ ﴿۶۶۹﴾ ﴿۶۷۰﴾ ﴿۶۷۱﴾ ﴿۶۷۲﴾ ﴿۶۷۳﴾ ﴿۶۷۴﴾ ﴿۶۷۵﴾ ﴿۶۷۶﴾ ﴿۶۷۷﴾ ﴿۶۷۸﴾ ﴿۶۷۹﴾ ﴿۶۸۰﴾ ﴿۶۸۱﴾ ﴿۶۸۲﴾ ﴿۶۸۳﴾ ﴿۶۸۴﴾ ﴿۶۸۵﴾ ﴿۶۸۶﴾ ﴿۶۸۷﴾ ﴿۶۸۸﴾ ﴿۶۸۹﴾ ﴿۶۹۰﴾ ﴿۶۹۱﴾ ﴿۶۹۲﴾ ﴿۶۹۳﴾ ﴿۶۹۴﴾ ﴿۶۹۵﴾ ﴿۶۹۶﴾ ﴿۶۹۷﴾ ﴿۶۹۸﴾ ﴿۶۹۹﴾ ﴿۷۰۰﴾ ﴿۷۰۱﴾ ﴿۷۰۲﴾ ﴿۷۰۳﴾ ﴿۷۰۴﴾ ﴿۷۰۵﴾ ﴿۷۰۶﴾ ﴿۷۰۷﴾ ﴿۷۰۸﴾ ﴿۷۰۹﴾ ﴿۷۱۰﴾ ﴿۷۱۱﴾ ﴿۷۱۲﴾ ﴿۷۱۳﴾ ﴿۷۱۴﴾ ﴿۷۱۵﴾ ﴿۷۱۶﴾ ﴿۷۱۷﴾ ﴿۷۱۸﴾ ﴿۷۱۹﴾ ﴿۷۲۰﴾ ﴿۷۲۱﴾ ﴿۷۲۲﴾ ﴿۷۲۳﴾ ﴿۷۲۴﴾ ﴿۷۲۵﴾ ﴿۷۲۶﴾ ﴿۷۲۷﴾ ﴿۷۲۸﴾ ﴿۷۲۹﴾ ﴿۷۳۰﴾ ﴿۷۳۱﴾ ﴿۷۳۲﴾ ﴿۷۳۳﴾ ﴿۷۳۴﴾ ﴿۷۳۵﴾ ﴿۷۳۶﴾ ﴿۷۳۷﴾ ﴿۷۳۸﴾ ﴿۷۳۹﴾ ﴿۷۴۰﴾ ﴿۷۴۱﴾ ﴿۷۴۲﴾ ﴿۷۴۳﴾ ﴿۷۴۴﴾ ﴿۷۴۵﴾ ﴿۷۴۶﴾ ﴿۷۴۷﴾ ﴿۷۴۸﴾ ﴿۷۴۹﴾ ﴿۷۵۰﴾ ﴿۷۵۱﴾ ﴿۷۵۲﴾ ﴿۷۵۳﴾ ﴿۷۵۴﴾ ﴿۷۵۵﴾ ﴿۷۵۶﴾ ﴿۷۵۷﴾ ﴿۷۵۸﴾ ﴿۷۵۹﴾ ﴿۷۶۰﴾ ﴿۷۶۱﴾ ﴿۷۶۲﴾ ﴿۷۶۳﴾ ﴿۷۶۴﴾ ﴿۷۶۵﴾ ﴿۷۶۶﴾ ﴿۷۶۷﴾ ﴿۷۶۸﴾ ﴿۷۶۹﴾ ﴿۷۷۰﴾ ﴿۷۷۱﴾ ﴿۷۷۲﴾ ﴿۷۷۳﴾ ﴿۷۷۴﴾ ﴿۷۷۵﴾ ﴿۷۷۶﴾ ﴿۷۷۷﴾ ﴿۷۷۸﴾ ﴿۷۷۹﴾ ﴿۷۸۰﴾ ﴿۷۸۱﴾ ﴿۷۸۲﴾ ﴿۷۸۳﴾ ﴿۷۸۴﴾ ﴿۷۸۵﴾ ﴿۷۸۶﴾ ﴿۷۸۷﴾ ﴿۷۸۸﴾ ﴿۷۸۹﴾ ﴿۷۹۰﴾ ﴿۷۹۱﴾ ﴿۷۹۲﴾ ﴿۷۹۳﴾ ﴿۷۹۴﴾ ﴿۷۹۵﴾ ﴿۷۹۶﴾ ﴿۷۹۷﴾ ﴿۷۹۸﴾ ﴿۷۹۹﴾ ﴿۸۰۰﴾ ﴿۸۰۱﴾ ﴿۸۰۲﴾ ﴿۸۰۳﴾ ﴿۸۰۴﴾ ﴿۸۰۵﴾ ﴿۸۰۶﴾ ﴿۸۰۷﴾ ﴿۸۰۸﴾ ﴿۸۰۹﴾ ﴿۸۱۰﴾ ﴿۸۱۱﴾ ﴿۸۱۲﴾ ﴿۸۱۳﴾ ﴿۸۱۴﴾ ﴿۸۱۵﴾ ﴿۸۱۶﴾ ﴿۸۱۷﴾ ﴿۸۱۸﴾ ﴿۸۱۹﴾ ﴿۸۲۰﴾ ﴿۸۲۱﴾ ﴿۸۲۲﴾ ﴿۸۲۳﴾ ﴿۸۲۴﴾ ﴿۸۲۵﴾ ﴿۸۲۶﴾ ﴿۸۲۷﴾ ﴿۸۲۸﴾ ﴿۸۲۹﴾ ﴿۸۳۰﴾ ﴿۸۳۱﴾ ﴿۸۳۲﴾ ﴿۸۳۳﴾ ﴿۸۳۴﴾ ﴿۸۳۵﴾ ﴿۸۳۶﴾ ﴿۸۳۷﴾ ﴿۸۳۸﴾ ﴿۸۳۹﴾ ﴿۸۴۰﴾ ﴿۸۴۱﴾ ﴿۸۴۲﴾ ﴿۸۴۳﴾ ﴿۸۴۴﴾ ﴿۸۴۵﴾ ﴿۸۴۶﴾ ﴿۸۴۷﴾ ﴿۸۴۸﴾ ﴿۸۴۹﴾ ﴿۸۵۰﴾ ﴿۸۵۱﴾ ﴿۸۵۲﴾ ﴿۸۵۳﴾ ﴿۸۵۴﴾ ﴿۸۵۵﴾ ﴿۸۵۶﴾ ﴿۸۵۷﴾ ﴿۸۵۸﴾ ﴿۸۵۹﴾ ﴿۸۶۰﴾ ﴿۸۶۱﴾ ﴿۸۶۲﴾ ﴿۸۶۳﴾ ﴿۸۶۴﴾ ﴿۸۶۵﴾ ﴿۸۶۶﴾ ﴿۸۶۷﴾ ﴿۸۶۸﴾ ﴿۸۶۹﴾ ﴿۸۷۰﴾ ﴿۸۷۱﴾ ﴿۸۷۲﴾ ﴿۸۷۳﴾ ﴿۸۷۴﴾ ﴿۸۷۵﴾ ﴿۸۷۶﴾ ﴿۸۷۷﴾ ﴿۸۷۸﴾ ﴿۸۷۹﴾ ﴿۸۸۰﴾ ﴿۸۸۱﴾ ﴿۸۸۲﴾ ﴿۸۸۳﴾ ﴿۸۸۴﴾ ﴿۸۸۵﴾ ﴿۸۸۶﴾ ﴿۸۸۷﴾ ﴿۸۸۸﴾ ﴿۸۸۹﴾ ﴿۸۹۰﴾ ﴿۸۹۱﴾ ﴿۸۹۲﴾ ﴿۸۹۳﴾ ﴿۸۹۴﴾ ﴿۸۹۵﴾ ﴿۸۹۶﴾ ﴿۸۹۷﴾ ﴿۸۹۸﴾ ﴿۸۹۹﴾ ﴿۹۰۰﴾ ﴿۹۰۱﴾ ﴿۹۰۲﴾ ﴿۹۰۳﴾ ﴿۹۰۴﴾ ﴿۹۰۵﴾ ﴿۹۰۶﴾ ﴿۹۰۷﴾ ﴿۹۰۸﴾ ﴿۹۰۹﴾ ﴿۹۱۰﴾ ﴿۹۱۱﴾ ﴿۹۱۲﴾ ﴿۹۱۳﴾ ﴿۹۱۴﴾ ﴿۹۱۵﴾ ﴿۹۱۶﴾ ﴿۹۱۷﴾ ﴿۹۱۸﴾ ﴿۹۱۹﴾ ﴿۹۲۰﴾ ﴿۹۲۱﴾ ﴿۹۲۲﴾ ﴿۹۲۳﴾ ﴿۹۲۴﴾ ﴿۹۲۵﴾ ﴿۹۲۶﴾ ﴿۹۲۷﴾ ﴿۹۲۸﴾ ﴿۹۲۹﴾ ﴿۹۳۰﴾ ﴿۹۳۱﴾ ﴿۹۳۲﴾ ﴿۹۳۳﴾ ﴿۹۳۴﴾ ﴿۹۳۵﴾ ﴿۹۳۶﴾ ﴿۹۳۷﴾ ﴿۹۳۸﴾ ﴿۹۳۹﴾ ﴿۹۴۰﴾ ﴿۹۴۱﴾ ﴿۹۴۲﴾ ﴿۹۴۳﴾ ﴿۹۴۴﴾ ﴿۹۴۵﴾ ﴿۹۴۶﴾ ﴿۹۴۷﴾ ﴿۹۴۸﴾ ﴿۹۴۹﴾ ﴿۹۵۰﴾ ﴿۹۵۱﴾ ﴿۹۵۲﴾ ﴿۹۵۳﴾ ﴿۹۵۴﴾ ﴿۹۵۵﴾ ﴿۹۵۶﴾ ﴿۹۵۷﴾ ﴿۹۵۸﴾ ﴿۹۵۹﴾ ﴿۹۶۰﴾ ﴿۹۶۱﴾ ﴿۹۶۲﴾ ﴿۹۶۳﴾ ﴿۹۶۴﴾ ﴿۹۶۵﴾ ﴿۹۶۶﴾ ﴿۹۶۷﴾ ﴿۹۶۸﴾ ﴿۹۶۹﴾ ﴿۹۷۰﴾ ﴿۹۷۱﴾ ﴿۹۷۲﴾ ﴿۹۷۳﴾ ﴿۹۷۴﴾ ﴿۹۷۵﴾ ﴿۹۷۶﴾ ﴿۹۷۷﴾ ﴿۹۷۸﴾ ﴿۹۷۹﴾ ﴿۹۸۰﴾ ﴿۹۸۱﴾ ﴿۹۸۲﴾ ﴿۹۸۳﴾ ﴿۹۸۴﴾ ﴿۹۸۵﴾ ﴿۹۸۶﴾ ﴿۹۸۷﴾ ﴿۹۸۸﴾ ﴿۹۸۹﴾ ﴿۹۹۰﴾ ﴿۹۹۱﴾ ﴿۹۹۲﴾ ﴿۹۹۳﴾ ﴿۹۹۴﴾ ﴿۹۹۵﴾ ﴿۹۹۶﴾ ﴿۹۹۷﴾ ﴿۹۹۸﴾ ﴿۹۹۹﴾ ﴿۱۰۰۰﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آغاز میکنم بنام خدائیکه بی اندازه مهربان نهایت بارحم است

وَسُبْحَانَ

پاک است

تفسیر : ذات اوتعالی از هر گونه نقص و قصور و از هر نوع عجز و ضعف پاک است چیزیکه به خیال ما بی نهایت عجیب معلوم شود و عقول ناقص ما آنرا خارق العاده و مستبعد بدانند در پیش قدرت و مشیت خدای توانا قطعاً اشکالی ندارد .

الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ

آنکه ببرد بنده خود را شبی از

الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا

مسجد حرام بسوی مسجد اقصا

تفسیر : محض در يك قسمت محدود شب مخصوص ترین و مقرب ترین بنده خود (محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم) را از حرم مکه تا بیت المقدس برد: در آیه «لنريه من آياتنا» به غرض و مقصد این سفر اشاره شده است خلاصه مطلب اینست که منظور خداوند (ج) چنان بود که در این سفر ویا از بیت المقدس به مقامات بعیده علویه بنده برگزیده خود را آیات بزرگ قدرت و نمونه های عجیب و غریب انتظامات حکیمانه را به او نشان بدهد - در سورة نجم چیزی از این آیات تذکار یافته است از آن برمی آید که آنحضرت (ص) تا به سدره المنتهی تشریف برد و آیات نهایت عظیم الشان را مشاهده فرمود «ولقد آراه نزلة اخرى عند سدره المنتهی عندها جنة الماوی اذ یغشی السدره ما یغشی ما زاغ البصر و ما طغی لقد آری من آیات ربه الكبرى» (النجم- رکوع ۱) در اصطلاح علماء سفری

را که از مکه تا بیت المقدس واقع شده «اسراء» گویند و از آنجا سیاحت تابه «سدره المنتهی» را به معراج تعبیر می کنند و بسا اوقات مجموع هردو سفر را اسراء یا معراج میگویند احادیث معراج تقریباً از سی صحابه منقول است و در آن واقعات معراج و اسراء به بسط و تفصیل بیان شده است ، جمهور سلف و خلف عقیده دارند که آنحضرت صلی الله علیه و سلم در حالت بیداری با جسد مبارک معراج را نائل شد ، فقط از دوسه صحابه و تابعین منقول است که آنها واقعه اسراء و معراج را در حالت منام (خواب) به طور يك خواب عجیب و غریب قبول می کردند و به تائید ادعای خویش به آیه «وما جعلنا الرؤیا التي اريناك الايه» استدلال می نمایند و هیچیک از سلف نمیگویند که معراج در حالت بیداری محض بطور روحانی شده است چنانکه مذاق حکماء و متصوفین آنرا تجویز می نماید در روح المعانی است «ولیس معنی الاسراء بالروح الذهاب یقظة کالا نسلخ الذی ذهب الیه الصوفیة والحکماء فانه وان کان خارقاً للعاده ومجلاً للتعجب ایضاً الا انه امر لاتعرفه العرب و لم یذهب الیه احد من السلف» شکی نیست که ابن قیم در «زاد المعاد» مسلك عایشه صدیقه و معاویه و حسن بصری (رض) را اینگونه توجیه کرده است لیکن هیچ نقل بر آن ارائه نکرده بلکه محض از ظن و تخمین کار گرفته است . ابن اسحق و غیره در کلمات منقوله این بزرگان حالت بیداری را در هیچ جای تصریح ننموده اند بهر حال قرآن کریم با هتمام تمام و به عنوان ممتاز و درخشانی واقعه « اسراء» را ذکر فرموده است و مخالفین در مقابل با جدیت تمام ازین واقعه انکار کردند و در مقام تکذیب و معارضه برآمدند ، بحدی که قدمهای بعضی موافقین هم درین راه لغزید اینهمه واقعات دلیل بر آن است که واقعه معراج تنها عبارت از یک سیر روحانی و یا خواب عجیب و غریب نبوده است دعای آنحضرت (ص) که در طریق سیر و انکشافات روحانی از ابتدای بعثت بوده است دعوی اسراء نسبت به آنها چیز تعجب آور و حیرت انگیزتر نبوده که بطور خصوصی آنرا مورد تکذیب و تردید و تمسخر خود قرار میدادند و مردم را دعوت میکردند که «بیائید امروز یک سخن عجیب مدعی نبوت را بشنوید» بر علاوه برای آنحضرت (ص) ضرورتی نبود که خاص با اظهار این واقعه آنقدر متفکر و مشوش میشد چنانکه در بعضی روایات صحیحه مذکور شده و نیز در بعضی احادیث کلمات واضح آمده « ثم اصبحت بمکه» و یا «ثم اتیت مکه» (یعنی سپس وقت صبح به مکه رسیدم) اگر معراج محض یک کیفیت روحانی می بود آنحضرت (ص) از مکه کجا غایب میشد و به وفق روایت شداد بن اوس و غیره این استفسار بعض صحابه چه معنی دارد که به وقت شب در قیام گاه پیغمبر (ص) جستجو کردیم «آنحضرت کجا تشریف برده بود!» به فکر ما «اسری بعبده» رابه این معنی گرفتن که «خدا بنده خود را در خواب و یا در عالم روحانی از مکه به بیت المقدس برد» مشابه آنست که شخصی «فاسر بعبادی» رابه این معنی بگیرد که «ای موسی! بندگان مرا (بنی اسرائیل را) در خواب و یا محض در عالم روحانی از مصر بکشید» و یادرسوره کهف که حضرت موسی (ع) برای ملاقات حضرت خضر (ع) رفت و به همراه او سفر کرد که برای آن در چندین جا کلمه «فانطلقا» آمده است مطلب آن چنین گرفته شود که این همه حرکت محض در خواب و یا سیر روحانی به وقوع پیوسته است باقی راجع به کلمه «رؤیا» که در قرآن حکیم آمده ابن عباس (رض) فرموده است «رؤیا عین اریها رسول الله ص» مفسرین از کلام

عرب شواهد آورده اند که کلمه «رؤیا» گاه گاهی به معنی مطلق رویت چشم استعمال می شود لهذا اگر از آن همین واقعه اسراء مراد باشد باید معنی مطلق نظاره گرفته شود که بردیده ظاهری بعمل آمده است تا باظواهر نصوص و عقیده جمهور امت مخالفت واقع نشود - اگر چه در روایت «شریک» بعضی الفاظ آمده که از آن معلوم میشود که وقوع «اسراء» به حالت خواب بوده است - مگر محدثین اتفاق دارند که قوه حافظه «شریک» مختل شده بود ، هم ازینجا بوده است که حفاظ محدثین و بزرگان علم حدیث مطلب روایت او را قابل استناد ندانسته اند و حافظ ابن حجر در آخر فتح الباری اغلاط روایات شریک را در حدیث شمار کرده است و این را هم وانمود کرده است که میتوان مطلب روایت او را چنین گرفت که مخالفت حدیث عام نباشد تفصیل آنرا نمی توان در این موقع درج نمود . این مباحث در شرح صحیح مسلم مفصلاً درج شده و ما در اینجا صرف این مطلب را میخواهیم واضح نمائیم که مذهب راجح همین است که واقعه «معراج» و «اسراء» در حالت بیداری آنحضرت (ص) باجسد مبارک به وقوع پیوست بلی اگر پیشتر و یا بعد از آن ، در خواب هم چنین واقعات بر حضرت رسالت مآب نشان داده شده باشد جای انکار نیست گفته خواهد شد که در ظرف یکشب چنین مسافه بعیده زمین و آسمان را چگونه طی کرده باشد و یا از کره ناز و زمهریر چطور گذشته است و یا قرار خیال اهل اروپ که به عقیده آنها آسمانها هیچ وجود ندارد چطور میتوان تصدیق کرد که او (ص) (طوریکه در روایات مذکور است) از يك آسمان به آسمان دیگر و از دوم به آسمان سوم با آن همه شان و کیفیت مخصوص تشریف برد لیکن تا به امروز دلیلی اقامه نشده که آسمان فی الواقع وجود ندارد اگر بفرض محال این دعوی آنها تسلیم شود که این چیز نیلگون که به نظر ما میرسد فی الحقیقت آسمان نیست باز هم نزد آنها ثبوتی موجود نیست که در ماورای این رنگ نیلی وجود آسمانها امکان پذیر نباشد ، باقی میماند این اعتراض که این سفرطویل دريك شب چگونه پیموده شد ، درباب آن تمام حکماء تسلیم می کنند که برای سرعت حرکت حدی نیست - صد سال پیش هیچکس باور کرده نمیتوانست که در آینده موتری تیار خواهد شد که در يك ساعت مثلاً سه صد میل به راه رفتار نماید و یا طیاره به ارتفاع ده هزار فوت و زیاده از آن پرواز کند ، کار های محیرالعقول «بخار» و «قوه کهربائیه» را که دیده بود ، کره ناردرا این ایام يك کلمه بی معنی است - اگر طیارات به ارتفاع زیاد برسند آلاتی را در آن نصب کرده اند که با برودت شدید فوقانی مقابله میکند و نفری طیارات را از زمهریر محافظه می نماید - این بود کیفیت ماشین هائی که بدست و فکر مخلوق ساخته شده است پس اگر ما از عالم ماده به عالم معنی مراجعه کنیم و به ماشین های خالق کائنات که بلاواسطه پیدا کرده شده بامعان نظر مشاهده نمائیم عقل انسانی از درك حقایق آن دنك و مبهوت میگردد ، مثلاً تصور کنید که آفتاب در ظرف بیست و چهار ساعت چقدر مسافه را طی میکند روشنی و یا برق در يك ثانیه چقدر راه را می پیماید ، برقی که از ابر در مشرق میدرخشد نور آن در مغرب انعکاس می کند و اگر در راه این سرعت سیر و سفر هزاران کوه هم پیش آید اهمیت پر گاه را هم ندارد ، خدائیکه این چیزها را آفریده آیا نمی توانست که براق حبیب خود (ص) را باآلات برق رفتار مجهز و در آن سامان حفاظت و آسایش او را مهیا کند تا به ذریعه آن آنحضرت (ص) به راحت و تکریم زیاد بر يك مره

زدن از يك مقام به مقام دیگر منتقل شود - شاید خداوند کریم از همین سبب بیان واقعه «اسراء» را بلفظ «سبحان الذی» شروع فرمود تا کسانی که از کوتاه نظری و خیال ناقص و محدود خود قدرت نامتناهی حق تعالی رامیخواهند در احاطه محدود و هم و تخمین خویش محصور کنند از گستاخی خود خجل و شرمنده گردند .
 * که جاها سپر باید انداختن

الَّذِي بَرَّكَ نَحْوَهُ لِنُرِّيَهُ مِنْ آيَاتِنَا

که برکت نهادیم گرداگرد آن تا بنمائیمش بعضی نشانهای خود

تفسیر : درملکیکه (بیت المقدس) مسجد اقصی واقع است الله تعالی برکات ظاهری و باطنی زیادی نهاده است - از حیثیت مادی: چشمه ها نهرها - غله ها و میوه های فراوان را حایز است و باعتبار روحانی مسکن ومدفن چندین انبیاء و رسل و سر چشمه فیوض و انوار آنهاست ، شاید در بردن رسول کریم (ص) به آنجا نیز اشاره به آن باشد که کمالاتیکه به انبیاء بنی اسرائیل و غیره تقسیم شده بود همه آن در ذات مقدس آنحضرت صلعم جمع است ، نعمت هائی که به بنی اسرائیل ارزانی شده بود اکنون به بنی اسمعیل داده میشود و تنها يك امت محمدی مظهر انوار و برکات هردو مقام «کعبه و بیت المقدس» واقع میشود، در احادیث معراج تصریح است که در «بیت المقدس» تمام انبیاء علیهم السلام به امامت آنحضرت (ص) نماز خواندند گویا این يك نمونه حسنی امامت و سیادت حضرت ختمی مرتبت بر سائر پیغمبران بود و حضرت الهی (ج) علو مقام محبوب و برگزیده خود را به تمام مقربان بارگاه احدیت نشان داد.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ①

(هر آئینه) اوست شنوا بینا

تفسیر : شنونده و بیننده حقیقی خداست - بهر کسیکه بخواهد آثار قدرت خود را نشان میدهد ، او تعالی مناجات حبیب خود محمد (ص) را شنید و منزلت رفیع او را دیده - در «معراج شریف» با چشم «بی بصر» همان آیات بزرگ را باونشان داد که مناسب استعداد کامل و شان رفیع آنحضرت (ص) بود .

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ

و دادیم موسی را کتاب و ساختیم او را

هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ

راه نماینده مفرزندان یعقوب را

تفسیر : فضل و شرف رسول کریم (ص) بیان شد و سلسله کلام بذکر حضرت موسی (ع) منتقل گردید چون در ذیل «اسراء» رفتن تا مسجد اقصی (یعنی بیت المقدس) مذکور شده بود ، درآیت آینده برای عبرت مسلمانان و نصیحت بنی اسرائیل ادوار مختلفه را که بر « مسجد اقصی» و متولیان قدیم آن (بنی اسرائیل) گذشته بیان کرده میشود این آیت تمهید همین مطلب است ، در واقعه «اسراء» اشاره بود که درآینده امت پیغمبر حجازی آن امانت الهی (ج) را که در سرزمین مبارک شام به ودیعت گذاشته شده بود مالک و حامل میشود درین آیه میخواهد بنی اسرائیل را تنبیه نماید که اگر خیر خود را خواهان اند اکنون باید پیغمبر عربی (ص) را پیروی کنند تا حق تعالی بحال آنها لطف و کرم کند ورنه مانند گذشته به سزای بی اطاعتی خود میرسند و از متولی بودن «مسجد اقصی» محروم میشوند .

أَلَّا تَتَّخِذُ وَآ مِنْ دُونِي وَكِيلًا ۝ ط

کارسازی

بجزمن

(گفتیم) که مگیرید

تفسیر : در تورات هدایت داده شده بود که خاص بتوحید الهی (ج) قائم باشند و بدون اوتعالی دیگری را کار ساز خود ندانند و دائماً بر او اعتماد و توکل کنند .

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۝ ط إِنَّهُ

هر آئینه وی

نوح

با

کسیکه برداشتیم ایشانرا

ای فرزندان

كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ۝ ۳

سپاسدار

بنده

بود

تفسیر : شما اولاد کسانی هستید که با نوح به کشتی سوار شدند و از عذاب الهی (ج) نجات یافتند ، احسانی را که به اسلاف شما شده گاهی فراموش مکنید ، نوح (ع) را که شما از اولاد اوئید ببینید چقدر بنده احسان شناس و شکر گذار بود ، بر شما نیز لازم است که در طریق بندگی براه او بروید .

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ

و وحی فرستادیم بسوی بنی اسرائیل

فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ

در تورات البته فساد خواهید کرد در زمین

مَرَّتَيْنِ وَتَعَلَّنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾

دوبار و البته طغیان خواهید کرد بسرکشی بزرگ

تفسیر : در تورا و یا کتاب دیگر آسمانی پیشگوئی شده بود که این قوم (بنی اسرائیل) دو مرتبه در زمین فساد و خرابی برپا خواهند کرد و شیوه ظلم و تکبر پیش گرفته از اطاعت خدا (ج) سرکشی مینمایند - چنانچه همین طور شد - و بهر مرتبه خدای تعالی آنها را سزای دردناک داد که ذکر آن در آینده می آید .

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهَا بَعَثْنَا

پس چون بیاید وعده نخستین از آن دو بفرستیم

عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا

بر شما بندگان خود را

تفسیر : یعنی ما برای سزای شما کسانی را مسلط کرده بودیم .

أُولَىٰ بِأَيْسٍ شَدِيدٍ فَجَا سُوًّا

صاحبان کارزار سخت را پس درآیند

جَلَلَ الدِّيَارِ ط وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُوعًا ۱۷

میان خانها و هست وعده خدا کرده شده

تفسیر: در بلاد و امصار به خانه های شما در آمده خون ریزی زیاد و چور و چپاول کردند خدای تعالی قرار وعده خود بدین طریق به شما سزای کامل داد.

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرَّةَ

باز دهیم شمارا غلبه

تفسیر: وقتیکه شما به طرف ما رجوع نمودید و راه توبه و انابت را گرفتید - ما بار دوم شمارا بردشمنان غالب گردانیدیم.

عَلَيْهِمْ وَ أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ

برایشان و پی در پی دهیم شمارا اموال

وَبَنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ۱۸

و فرزندان و گردانیدیم شمارا بیشتر باعتبار لشکر

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ ۱۹

اگر نیکوکاری کنید نیکو کرده باشید برای خود

وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ط

و اگر بدکاری کنید پس آن بدی نفس شمار است

تفسیر: در پاداش نیکی و بدی تان نفع و نقص آن محض بخود شما میرسد چنانچه مکافات و مجازات خود را دیدید.

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءَ

پس چون بیاید وعده دیگر باز بفرستیم بندگان خود را تا ناخوش سازند

وَجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ

روی شمارا و تا درآیند به مسجد

كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُتَبِّرُوا

چنانکه درآمده بودند اول بار و تا هلاک کنند

مَا عَلَوْا تَبِيرًا ⑤

آنچه غالب شوند بر آن هلاک کردنی

تفسیر : روهای شمارا بضرپ لت و کوب بدرنگ ساختند و در « مسجد اقصی » (بیت المقدس) درآمده مثل سابق تباهی و بربادی وارد کرده هیکل و غیره را خراب کردند - بدین وسیله قوت « بنی اسرائیل » برای همیشه خاتمه یافت .

عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ ج

نزدیک است پروردگار شما که رحم کند بر شما

وَ إِنْ عُدْتُمْ عَدُوَّكُمْ جَعَلْنَا جَهَنَّمَ

و اگر رجوع کنید بنا فرمانی ما رجوع کنیم بعقوبت و ساختیم دوزخ را

وقف لازم

لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ⑧

برای کافران زندانی

تفسیر : حضرت شاه صاحب (رح) مینویسد که او تعالی در تورات خبر داده بود که بنی اسرائیل دوبار فساد و شرارت میکنند - و در پاداش آن دشمنان شان به ملك آنها غالب میشوند چنانچه همین طور شد، يك بار جالوت غالب شد سپس حق تعالی بذریعۀ داؤد او را هلاك نمود از آن پس بنی اسرائیل را در دوران سلطنت حضرت سلیمان (ع) قوت مزید بخشید - بار دوم بخت نصر به فلسطین استیلایافت از آن زمان بعد سلطنت آنها هیچ قوت نگرفت - اکنون فرمود که خدا (ج) می خواهد شما را مورد نوازش خود قرار دهد - اگر پیرو این پیغمبر شوید همان شکوه و بادشاهی را باز به شما ارزانی میفرماید و اگر شرارت و فساد را تکرار کنید ، مجازات مناسب به شما خواهد داد چنانکه در اثر شرارت شان مسلمانان را بر آنها غالب ساخت و در آخرت گرفتار عذاب دوزخ خواهند شد ، بعض علماء از وعده اول حمله بخت نصر را (که ۵۸۷ سال پیش از ولادت مسیح) و از وعده دوم هجوم «طیطوس رومی» را که هفتاد سال بعد از رفع مسیح به وقوع پیوسته بود مراد گرفته اند زیرا که در این هردو حمله بر یهود تباهی کامل وارد شد و «هیكل مقدس» برباد رفت والله اعلم .

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ

(هر آئینه) این قرآن راه می نماید برای که او

أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ

درست تر است و بشارت میدهد آن مسلمانان را که

يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ

میکند کارهای شایسته بآنکه ایشانرا باشد

أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾

مزد بزرگ

تفسیر : بدون شك «تورات» برای بنی اسرائیل هادی راه بود چنانکه پیشتر فرمود «هدی لبنی اسرائیل» لیکن قرآن مجید به تمام دنیاراهی نشان میدهد که از هر حیث مستقیم و محکم و مرجع فلاح و نجات است جمیع «راه های قویم» در تحت لفظ «اقوم» مندرج شده است - بنا بران

اگر کامیابی و نجات را خواستگارید، باید به پیروی خاتم الانبیاء بر همین جاده مستقیم روان شوید - مردمانیکه با قلب و اعضاء یعنی به ایمان و عمل صالح برین شاهراه حقیقت روان شوند، قرآن به او شان مژده حیات طیبه دنیوی و بشارت نجات اخروی را میدهد - و کسانیکه به انجام کار خود فکر نمی کنند و کور کورانه غرق لذات و شهوات دنیا می باشند و فکر آخرت را در خاطر راه نمی دهند سرانجام کار آنها در جمله مابعد بیان میشود.

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

و خبر میدهد که آنانکه ایمان نیاورده اند به آخرت

أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۱۰ وَيَدْعُ

آماده کرده ایم برای ایشان عقوبت دردناک و دعای میکند

الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ ۱۱

آدمی به بدی مانند دعای وی به نیکوئی

وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجْوًا ۱۱

و هست آدمی شتاب کار

تفسیر: قرآن مردم را بسوی بزرگترین نیکوئی دعوت میدهد و مژده اجر زیاد را به آنان میرساند و از خطرات بدی آگاه می سازد لیکن حال حضرت انسان اینست که با اینکه همه سخنان نیکو را میشوند به آرزوی تمام، بدی را برای خود طلب میکند چنانکه کسی در طلب نیکی باشد و یا عوض اینکه طلب نیکی کند چشمهای خود را بسته به سرعت زیاد بسوی گناه ها و بدیها می شتابد بلکه بعض بدبختان با الفاظ واضح و آشکار میگویند: «وَأَذَقُوا اللَّهُمَّ الْإِنْسَانَ هَذَا الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَاظْمُرْ عَلَيْنَا حَجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ أَتِنَا بِعَذَابِ الْإِيم» (الانفال - رکوع ۴) (خدایا! اگر این پیغمبر در دعوی خود صادق است از آسمان بر سر ما سنگ ببار و یا عذاب سخت نازل کن) بعضی بیخردانی که مغلوب قهر و غضب میشوند درباره خود و یا اولاد خود و غیره دعای بد میکنند و گروهی نفع عاجل دنیا را معبود خود ساخته حلال و حرام را فرق نکرده بدان سو می شتابند و نمی دانند که در زیر این گیاه سبز و خرم مار و گزدم پنهان است که بالاخره آنها را به مفاک تباهی و هلاکت خواهند انداخت - حقیقت

این است که بنی آدم از ناعاقبت اندیشی همیشه به جلوه و زینت ظاهری اشیا فریب می خورد لیکن بر نتایج و انجام نهائی و بدی و ضرر آن دقت نمی کند و هر سخنی که در دل او خطور کند بر زبان می آرد و یا فوراً آنرا عملی میکند و بهر طرفیکه رهسپار شود بدون فکر و اندیشه رفتار خود را دوام میدهد و اگر در عوض این از متانت و تدبیر و عاقبت اندیشی کار بگیرد گاهی به اینگونه ضررها رو برو نخواهد شد .

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ

و گردانیدیم شب و روز را دوشانه

تفسیر : گاهی تاریکی شب و هنگامی روشنی روز ، دراز و کوتاه میگردد وقتی در هنگام شب ماه نورانی و فرح افزا پدیدار میگردد و متدرجاً روزه ازدیاد و نقصان میگذارد و همچنین در روزها روشنی تیز و گرم آفتاب تفاوت میکند ، این همه نمونه قدرت کامله خداوند قدوس است - و هر یکی از آنها نظام مستقل جداگانه دارد که بر آن صدها فواید و مصالح وابسته است و نظام مجموعی تمام آنها علیحده بوده از ابتداء تا به امروز تحت قوانین نیکو و پایدار جریان دارد .

فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ

پس محو کردیم نشانه شب را

تفسیر : علامت شب (ماه) تاریک و محوشده می باشد یعنی روشنی ماه نسبت به آفتاب کم و خیره است بلکه قرص قمر هم در نظر بینندگان داغدار معلوم میشود .

وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا

و گردانیدیم نشانه روز (آفتاب) را سبب دیدن شما تا طلب کنید

فَضْلًا مِّنْ رَبِّكُمْ

روزی از پروردگار خود

تفسیر : در اثنای روز در روشنی آفتاب هر چیز در نظرها روشن تر جلوه میکند ، مردم تازه دم به تلاش روزی می برآیند و در کار و بار مختلف و متنوع مشغول میگردند ، خلاصه شعاعهای آفتاب آن همه چیز هارا که در پرده تاریکی مستور بود ظاهر میگرداند . و مردمان از خواب گران بیدار شده به جهات مختلفه گشت و گذار می نمایند .

وَلِتَعْلَمُوْا عَدَدَ السِّنِّیْنَ وَالْحِسَابَ ط

و تا بدانید و شمار سالها را و بدانید حساب را

تفسیر : در رفت و آمد لیل و نهار و طلوع و غروب شمس و قمر شمار ماهها و سالها و حسابات خورد و بزرگ مختلفه مربوط است .

وَكُلِّ شَیْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيْلًا ۱۲

و هر چیز را بیان کردیم به تفصیل

تفسیر : باید دانست که تشویش و تعجیل شما ، هیچ فائده مؤثری نمی بخشد - در نزد خدا (ج) برای هر چیز خواه خیر باشد یا شر وقت و اندازه مقرر است - طوریکه در اثر تعجیل کسی شب یا روز کوتاه و یا دراز نمیشود و در اوقات مقرر صبح و شام اخلاقی پدید نمی آید همانطور نظام آمد و رفت خیر و شر بعد از یکدیگر تحت یک قاعده معین است که هیچ قدرتی آنرا تغییر داده نمی تواند ، حیات مکرر و دلگیر این دنیا را به منزله شب تاریک بدانید که در ظلمت آن نتایج خیر و شر را چنانکه باید و شاید انسان واضح و صاف دیده نمی تواند آری حق تعالی انبیاء و مرسلین را فرستاد که در تاریکی شب دنیا مخلوق را موافق درجات شان براه صحیح هدایت و دیده بینش آنها را روشنی و بینائی بخشند تا حقیقت خیر و شر و نتایج آن بر مردمان منکشف گردد . - لیکن انکشاف صریح و بدیهی که هیچ فرد بشر را مجال انکار یا شبهه باقی نماند ، وقتی به عمل می آید که شب زندگانی آن سپری گردد و روز فردای محشر پدید آید ، در آن دم کردار های نا پسندیده که در دائره زندگانی دنیا طوق گردنش بود و به سبب تاریکی غفلت و جهالت و غیره بطور واضح به نظرش نمی آمد وقت طلوع صبح قیامت آشکار میشود و نامه اعمال کشوده پیشروی انسان خواهد آمد و هر شخص آنرا در روشنی آن روز روشن بی تکلف خوانده می تواند . «فكشفا عنك غطاءك فبصرك اليوم حديد» (ق - رکوع ۲) چون انسان در آن وقت تمام اعمال خورد و بزرگ خود را برنگ اصلی آن می بیند به آواز بلند میگوید «یویلتنا مال هذا الكتاب لایفا در صغيرة ولا كبيرة الاحصاها» (کهف - رکوع ۶) .

وَكُلِّ اِنْسَانٍ اَلَزَّ مِنْهُ طَيْرَةٌ

و بهر آدمی متصل ساختیم (عمل) شامت او را

فِي عُنُقِهِ ۖ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

در گردن او و بیرون آریم برای او روز قیامت

كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا ۝۱۳

نامه که بیند آنرا کشوده شده

تفسیر : بد قسمتی و زشتی اعمالش طوق گردن اوست ، همراه قسمت بد عمل بد است که از آن جدا نمیشود و در قیامت پیش رویش می آید .

إِقْرَأْ كِتَابَكَ ۖ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ

بخوان نامه خود را بس است نفس تو امروز

عَلَيْكَ حَسِيبًا ۝۱۴

بر تو حساب کننده

تفسیر : نامه کردارش بدستش داده میشود تا خودش خوانده فیصله کند که کارهایی را که در طول عمر خود کرده بود بی کم و زیاد در آن ثبت است ، هر کس در آن وقت یقین خواهد کرد که ذره از عمل او باقی نمانده و در آن موجود است ، در آیات ماقبل از نزول کتاب مقدس (قرآن) و حسابی که به آفتاب و مهتاب و غیره تعلق دارد بحث شد اینک در این آیات حساب و کتاب قیامت را ذکر فرمود تا به همان حساب و کتاب سابقه بطور نتیجه مرتب شود .

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ۚ

هر که راه یاب شد پس جز این نیست که راه یاب میشود برای نفع خود

وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۖ

و هر که گمراه شد پس جز این نیست که گمراه میشود بر ضرر خود

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ

و بر ندارد هیچ بردارنده بار دیگری را

تفسیر : خدای تعالی راه راست را به همه نشان داد اکنون اختیار دارند که به این راه میروند یا نمیروند ، آنها باید خیر و شر خود را خود بسنجند زیرا نفع و نقص کارها و طریق عمل هر کس تنها به خود او عائد است و بار گناهان یکی بردوش دیگری نهاده نمیشود .

وَمَا كُنَّا مَعَكُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ۝۱۵

و نیستیم ما عذاب کننده تا آنکه فرستیم پیغمبری

تفسیر : سر انجام کارهای بد بدون شبهه سزا و عذاب است لیکن حق تعالی تا حقایق آنرا بر بندگان خود نیاموزاند ایشانرا مواخذه نمیکند - از همین سبب است که پیغمبران را میفرستد تا مردمان را از بی خبری و غفلت برهاند و از نیک و بد بطور کلی آگاه سازند خدای تعالی از ابتدای آفرینش سلسله وحی و رسالت را ازین سبب جاری داشت تا سخنانی را که انسان تنها برهنمائی عقل و فطرت ادراک میکند مثلاً وجود باری و یاتوحید ، به وسیله بیان پیغمبران بیشتر شرح گردد و محل اعتماد قرار گیرد و در ادراک چیزهایی که قوه عقل به تنهایی کفایت نکند ، پیغمبران آنها را در روشنی وحی و الهام بمردم برسانند خلاصه پرتو انوار و فیوض انبیاء علیهم السلام فضای دنیا را چنان نور بخشید که اقوامیکه در دنیا و یا آخرت معذب به عذاب الهی (ج) شوند از نادانی و بیخبری خویش چنان عذریکه سبب رستگاری ایشان از عذاب خداوندی شود تقدیم کرده نتوانند .

تنبیه: مفسرین درین موقع تعذیب «اصحاب فطرت» و اطفال صغیر را زیر بحث گرفته اند - از خوف تطویل از آن صرف نظر نمودیم .

وَإِذَا آرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً

و چون خواهیم که هلاک کنیم قریه را

أَمْرًا نَأْمُرُ فِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ

امر کنیم متنعمان آنرا پس نافرمانی کنند آنجا پس ثابت شود

عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَا تَدْمِيرًا ۱۶

بر آن قریه و عده عذاب پس بر هم زیم ایشانرا بر هم زدنی

تفسیر : وقتیکه میخواهیم قریه را بواسطه اعمال زشت مردمش تباہ کنیم آنها را ناگهان نمی گزیم و هلاک نمیکنیم بلکه بعد از اتمام حجت بایشان سرزاده میشود یعنی نخست احکام الهی (ج) ذریعه پیغمبران و یانائبان ایشان به باشندگان دیاری اعلان و رسانده میشود خصوصاً باشخاص با رسوخ و امرای آن مقام که اثر قبول و عدم قبول امر خدا (ج) از طرف آنها بر جمهور مردمان می افتد هنگامیکه اشخاص مقتدر و متکبرین آنها بیغام خدا (ج) را دیده و دانسته رد کنند و علانیه نا فرمانی نموده فضای تمام قریه را مسموم و مکرر سازند اهل آن قریه خود را مجرم علنی ثابت کرده مستحق عذاب الهی (ج) میگردند (نعوذ بالله من شرور انفسنا) .
تنبیه : وقال بعض السلف ان الامر فی قوله تعالی «امرنا مترفیها» امر تکوینی قدری بالفسق وقوله تعالی «ان الله لایامر بالفحشاء» معناه نفی الامر التشریعی فلانفاة فافهم .

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ

و بسا کس را که هلاک کردیم از طبقات مردمان

مِنْ بَعْدِ نُوحٍ ط

بعد از نوح

تفسیر : در قرون که بین آدم و نوح گذشت همه مسلمان بودند، شرک و بت پرستی بعد از آن پیدا شد و نوح (ع) برای اصلاح آنها مبعوث گشت و صد ها سال احکام الهی (ج) را به آنها تبلیغ نمود و لی آنها نپذیرفتند بالاخر همه هلاک گردیدند - و بعد از آن چندین قوم دیگر (عاد و ثمود و غیرهما) به این گناه تباہ گشتند . و الحاصل سلسله هلاک نمودن قومها بعد از بعثت نوح (ع) شروع شد .

وَ كَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ

و بس است پروردگارتو بگناه بندگان خود

خَبِيرًا بَصِيرًا ①۷

دانا بینا

تفسیر: کسی را بی قصور نمیگرد و سزای نامناسب نمیدهد بلکه گناهان هر يك را دیده و اوضاع و اطوار او را سنجیده مطابق عملش با او سلوک میکند.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ

هر که خواسته باشد (آسودگی) این جهان را بشتاب دهیم وی را

فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ

در اینجا هر چه خواهیم هر که خواهیم باز

جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا

مقرر کرده ایم برای او دوزخ درآید به آن نکوهیده

مَذْمُورًا ①۸

رانده شده

تفسیر: ضروری نیست که هر عاشق دنیا فوراً هلاک شود نه چنین است بلکه از مردمانیکه فقط برای متاع دنیا سرگردانند به هر کسیکه خواهیم و هر قدر که اراده کنیم به وفق حکمت و مصلحت خود متاع دنیا را ارزانی خواهیم داشت تا به ثمره فنا پذیر نیکی های فانی و جدو جهد خود برسند و اگر سعادت اخروی نصیب آنها نیست، پیمانۀ شقاوت آنها تماماً لبریز شده با نهایت خواری و رسوائی به محبت ابری دوزخ انداخته شوند.

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا

و هر که بخواهد (ثواب) آخرت و سعی کند برای او

سَعِيهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأَوْلَيْكَ كَانَ

سعی که (لائق اوست) و او مسلمان باشد پس آن جماعه هست

سَعِيهِمْ مَشْكُورًا ①۹

سعی ایشان مقبول

تفسیر: در دل کسیکه ایمان و یقین موجود باشد و به نیت نیک بغرض حصول خوشنودی خدا و ثواب اخروی در راهی که پیغمبر نشان داده است جدوجهد عملی نماید کوشش او هرگز ضایع نمی شود و یقیناً دربار گاه احدیت به حسن قبول سر فراز خواهد شد.

كُلًّا نُنِذِرُ هَؤُلَاءِ وَ هَؤُلَاءِ مِنْ

هر (فرقه) را بی دربی میدهیم این فرقه را و آن فرقه را از

عَطَاءِ رَبِّكَ ۗ وَ مَا كَانَ عَطَاءُ

بخشش پروردگارتو و نیست بخشش

رَبِّكَ مَحْظُورًا ②۰

پروردگارتو باز داشته شده

تفسیر: حق تعالی بر طبق حکمت و مصلحت خود بعض طالبین دنیا را دنیا میدهد و تمام طالبین آخرت را آخرت عطاء میفرماید - در عطای او تعالی هیچکس مانع و مزاحم شده نمیتواند - و یا مطلب این است که طالب دنیا باشد و یا طالب آخرت از امداد دنیوی هردو را حسب مصلحت حصه میرسد و محض از باعث کفر و عصیان دروازه های بخشش دنیوی برو بسته نمیشود.

أَنْظُرُ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ

بین چگونه افزونی داده ایم بعضی مردمان را

عَلَى بَعْضٍ وَاللَّا خِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ

بر بعضی در دنیا و (هر آئینه) در آخرت درجات (ایشان) بزرگتر است

وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ۲۱

و (بزرگتر از روی افزونی) فضیلت بزرگتر است

تفسیر : در حین زندگی دنیوی به اعتبار مال ، دولت ، عزت ، حکومت و اولاد و غیره یکی را بر دیگری تايك اندازه فضیلت میدهد ، به همین امر قیاس کنید که در آخرت از لحاظ تفاوت اعمال و احوال چقدر فرق مراتب می باشد چنانچه از نصوص ثابت است که در درجات جنت و درکات جهنم تفاوت زیادی موجود است . در حدیث آمده است که بین دو درجه جنت تفاوت بین زمین و آسمان می باشد - انسانهایی که در یک درجه قرار دارند مردمان درجه دیگر را چنان خواهند دید که ما بزمین ایستاده در افق کدام ستاره را می بینیم - پیشتر گفته شد که باین درجات جنت همان اشخاص نائل میشوند که برای آخرت جد و جهد کامله به عمل می آرند . در آیات مابعد مفصلاً طریقه سعی آخرت تلقین شده است که اگر انسان بران رفتار نماید باین مقامات بلند میرسد. قول ابن عباس است که حق تعالی تمام تعلیم اخلاقی «تورات» را در پانزده آیت سوره «بنی اسرائیل» درج کرده است - و آن پانزده آیت از رکوع آینده شروع میشود .

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ

مقرر مکن با خدا معبود دیگری را پس بنشین

مَذْمُومًا مَخْدُومًا ۲۲

(نگوئیده) ملزم (بی یارمانده) بیکیس

تفسیر : شرك چنان يك چیز ظاهرالبطلانی است که به ارتکاب آن نزد الله تعالی و فرشتگان او بلکه پیش هر خرد مند دنیا مذموم و ملزم قرار داده میشود چنانچه امروز به چشم سر می بینیم که مذاهبی که شرك صریح از جمله تعلیمات شان بود پیروان آنها نیز برای اینکه در زمره دانشمندان به شمار روند باصلاح آن پرداخته آهسته آهسته به طرف توحید قدم می بردارند - هر عاقل حس کرده است که برای انسان که اشرف المخلوقات است پیروی شرك موجب ذلت و باعث ننگ و عار بوده و خیلی فزونی آور است که آدم درپیش مخلوقی که از خود او پست تر و عاجز تر می باشد سر بسجود نهد خصوصاً پیش آن چیزهایی دست سوال دراز کند که تراشیده خود اوست. کسیکه خدارا گذاشته پیش غیرالله قد نیاز خم میکند ، خدای بی نیاز دروازه نصرت و برکت حقیقی را بروی او بسته و او را در حالت ناتوانی و بیکی میگذارد چنانچه در وقت احتیاج شدید که به اعانت و امداد ضرورت پیدا کند هیچ یار و مدد گار نخواهد یافت «ضعف الطالب والمطلوب» .

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ

و حکم کرد پروردگارتو که عبادت مکنید مگر خودش را

و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

و بکنید با پدر و مادر نیکوکاری

تفسیر : خداوند است که برای يك طفل بصورت حقیقی وجود میبخشد والدین تنها وسیله ظاهری وجود اویند ازینجاست که در چندین آیات به همراه حقوق خدای تعالی حقوق والدین یکجا ذکر شده است در حدیث است که آن شخص به خاک برابر شد که او والدین خود را یافت لیکن به خدمت آنها پرداخت و جنت را بدست نیاورد پیغمبر (ص) در حدیثی فرمود که جنت تحت قدمهای مادر است . نیکی اولاد با والدین این است که در زندگی آنها را به جان و مال خدمت نماید و از دل تعظیم و محبت کند ، بعد از مردن آنها جنازه آنها را بخواند ، برای آنها دعا کند و طلب آمرزش نماید - عهد و وصایای آنها را حتی المقدور انجام دهد بادوستان آنها به تعظیم و حسن سلوک و با اقارب آنها از راه صله رحم پیش بیاید و غیر ذلك .

إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا

اگر برسد نزدیک تو به کلان سالی یکی از ایشان

أَوْ كَلِمَتَا أُولَئِكَ فَلَا تَقُلْ لَّهُمَا أُفٍّ

یا هردوی ایشان پس مگو مرا ایشانرا اف

وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿۲۳﴾

و بانگ مزین برایشان و بگو مرا ایشانرا سخن نیکو

تفسیر : درحین پیری احتیاج خدمت زیاده تر است که بعضی اوقات اهل و عیال هم از آن پهلوی تهی میکنند ، در روزگار پیری هوش و حواس هم آنقدر بجا نمی ماند - منتها سعادت مند کسی است که در آنوقت از خدمت گذاری و فرمانبرداری والدین رو نتابد قرآن تنبیه نمود که در مقابل والدین حتی (اف) هم مکشید تاچه رسد به اینکه آنها را زجر دهید و برایشان عتاب کنید بلکه با آنها در حین سخن گفتن ادب و تعظیم کامل را ملحوظ دارید - این مسیب فرموده که بحضور والدین چنان سخن گوئید که يك غلام خطا کار با آقای تند مزاج خویش سخن میزند.

وَ أَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّبَابِ

و پست کن برایشان بازوی تواضع را

مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا

از جهت مهربانی و بگو ای پروردگار من به بخشا بر ایشان

كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا ﴿۲۴﴾ ط

چنانچه پرورش کردند مرا در خورد سالی

تفسیر : وقتیکه من بکلی ناتوان و حقیر بودم، آنها در تربیه و پرورش من از هیچ گونه سعی و زحمت دریغ نکردند ، هر يك از ایشان مطابق میل خود برای راحت و خوشی من سعی کردند و کوشش داشتند که مرا از هزارها آفات و حوادث نگه کنند - بارها برای من حیات خود را به

هلاکت افکندند - امروز که وقت پیری و ناتوانی آنها فرا رسیده چیزیکه در قدرت من است در خدمت و تعظیم آنها بجا می آرم و نمیتوانم از عهده حق آنها برآیم بنابراین از تو (خدایا) مسئلت مینمایم که در این روزگار پیری و نیز بعد از مردن برایشان نظر رحمت مبدول فرمائی .

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ط
پروردگار شما داناتر است به آنچه در ضمیر شماست

إِنْ تَكُونُوا صٰلِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ
اگر باشید شایسته (پس هر آینه) وی هست

لِلّٰٓءِ وَابِينَ غَفُورًا ۲۵
رجوع کنندگانرا آمرزنده

تفسیر : تعظیم والدین و بحضور آنها تواضع و فروتنی باید از صمیم دل باشد خدای تعالی میداند که چه کس و چه طور از دل خدمت والدین را میکند . اگر فی الواقع شما پاک و سعادت مند باشید و به طرف خدا (ج) رجوع نموده به اخلاص و حق شناسی تمام به خدمت آنها بپردازید خداوند (ج) از کوتاهی ها و خطاهای شما خواهد گذشت - فرض کنید که اگر کدام وقتی با وجود نیک نیتی شما در اثر دلتنگی و یا بی حوصلگی از نزد شما فرو گذاشتی نسبت به آنان سرزند و شما از آن کارپشیمان شده توبه و انابت کنید خداوند (ج) آمرزگار است .
تنبیه : اطاعت والدین در کدام چیزهاست و در کدام چیزها نیست تفصیل آنرا در کتب فقه و غیره باید دید که در روح المعانی هم بر آن بحث مبسوط و مفید شده است - فلیراجع .

وَ اٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَاَلْهٰسِكِیْنَ
و بدو بخداوندان قرابت حق ویرا و بدرویش

وَ اٰبْنَ السَّبِیْلِ وَاَلْبَدْرِ تَبَدُّرًا ۲۶
و مسافر و اسراف مکن اسراف کردنی

تفسیر: هر نوع حقوق مالی و اخلاقی خویش واقارب را اداء کنید از محتاجان و مسافران خبر بگیرید و مالی را که خدا (ج) به شما عطا کرده بیهوده و بیموقع ضایع نکنید - اسراف این است که مال در راه های معاصی و بیهوده خرج شود یا در کار های مباح بدون غور و فکر آنقدر مصرف شود که بالاخر حقوق فوت گردد و باعث ارتکاب حرام شود .

إِنَّ الْمُبْدِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ
هر آئینه اسراف کنندگان هستند برادران

الشَّيْطَانِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
شیاطین و هست شیطان

لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾
به پروردگار خود ناسپاس

تفسیر: مال نعمت بزرگ خداست و بواسطه این نعمت در عبادت خاطر جمعی حاصل و برای انسان موقع بدست می آید که در راه اسلام و کار های پسندیده، خدمات زیاد انجام دهد پس آنرا بیجا صرف کردن ناسپاسی است و این ناسپاسی به تحریک و اغوای شیطان به وقوع می آید، کسیکه مرتکب چنین ناشکری شود گویا همرنگ شیطان است، همانطوریکه شیطان قوت های خدا داد را در عصیان و گمراهی خرج نمود، همانگونه این انسان هم نعمت موهوبه حق تعالی را در نافرمانی برباد داد .

وَإِذَا مَا نُعْرِضُ عَنْهُمْ ابْتَغَاءَ رَحْمَةٍ
و اگر روگردانی ازین جماعه بانتظار مهربانی (رز قی)

مِّنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ
از پروردگار خود که امیدوار آن باشی پس بگو ایشانرا

قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾
سخنی ملایم

تفسیر : کسیکه همیشه به جود و سخاوت عادت دارد اگر وقتی چیزی ندارد چون محروم رفتن امید وار را الله تعالی نمی پسندد بنابراین آن در وقت تهیدستی ، به طریق نرم و شیرین معذرت بخواه مثلاً اظهار شود که «هرگاه خدا مراداد ، انشاء الله از خدمت شما دریغ نخواهد شد» و به سختی و ترش روئی جواب مدهید که مبادا خیرات گذشته شما ضایع شود .

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوبَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ

و مکن دست خود را بسته به گردن خود

وَلَا تَسْطُرْهَا كُلًّا

و مکنشای آنرا تمام کشادن که بنشین

مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾

ملامت کرده شده درمانده

تفسیر : یعنی همه بگویند که نهایت خمیس و بخیل است و یا اینکه چرا اینقدر خیرات نمود که خودش تهیدست و محتاج گشت - غرض باید در هر معامله اقتصاد و اعتدال را مرعی داشت ، نباید دست را آنقدر بند کند که به گردن بچسپد و نه آنقدر کشاده دستی نماید که در نتیجه خودش تهیدست و گدا گردد - ابن کثیر می نویسد « فتعطي فوق طاقتك و تخرج اكثر من دخلك » یعنی فوق تر از طاقت و یا بیش از عایدات خرج کردن هم تحت «ولا تبسطها كل البسط» می آید ، در حدیث است «ما عال من اقتصد» (کسیکه میانه روی کرد ، محتاج و تنگ دست نشد) .

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ

(هر آینه) پروردگارتو می کشاید روزی برای هر که خواهد

وَيَقْدِرُ

و تنگ می کند

تفسیر : اگر دست خود را باز دارید ، شما غنی و شخص دیگر فقیر نمیشود و نه از سخاوت شما او غنی و شما فقیر میگردید ، فقیر و غنی ساختن بندگان و روزی ایشان را کم و بیش کردن محض به تصرف و اختیار خداست - قطعاً جای پریشانی و تشویش نیست که بگوئید «متأسفانه امروز پول ندارم و این فقیری که امید کرده پیش من آمده بود چه خواهد گفت » وضعیت های مختلف تنگدستی و توانگری در قبضه اقتدار آن **مَالِكِ عَلِيٍّ** **الاطلاق** است و وظیفه شما میانه روی و امتثال حکم خداست ، حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد یعنی محتاج را دیده اظهار بیتابی و پریشانی زیاد مکن ، حاجت روائی او به ذمه تو نیست بلکه به ذمه خداست - لیکن این سخنان به پیغمبر (ع) فرموده شده که بی انتها سخی بوده است - باقی کسیکه مال از دلش نمی بر آید او را به اعطاء پابند نموده است - طبیب هم مطابق مزاج و تشخیص به مریض دوا میدهد .

۴۳
وَإِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۳۷)

(هر آینه) او هست به (مصلح) بندگان خود دانا **بینا**

تفسیر : یعنی باحوال و مصالح ظاهری و باطنی هر بنده خبردار بوده بر فوق آن معامله میکند ، در حدیث قدسی آمده که بعض بندگان من چنان اند که خوبی حال آنها در فقیر بودن آنها ست اگر آنها را غنی می ساختم دین آنها تباه میشد - برعکس آن بعض بندگان را غنی ساختم که اگر تهیدست و فقیر میبودند بر دین قایم نمی ماندند - علاوه بر آن غنای ظاهری در حق بعض اشیاء محض به طور امهال و استند راج و یا فقر و تنگدستی از راه عقوبت و سزا می باشد (عیاذاً بالله من هذا وهذا) بیشتر چندین بار درین موضوع بحث شده است .

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ط

و **مکشید** **اولاد خود را** **از ترس** **تنگدستی**

نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ط

ما **روزی میدهم ایشانرا** **و** **شمارا**

تفسیر : بعض کفار به این خیال اولاد خود را میکشند که «خرج آنها را از کجا کنیم» تفصیل این مطلب در سوره «انعام» مطالعه شود .

إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطَاً كَبِيراً ۝۳۱

هر آئینه کشتن ایشان هست گناهی بزرگ

تفسیر : زیرا که این حرکت ظالمانه و بیرحمانه موجب قطع نسل انسانی است و نیز ظاهر میشود که مرتکب این فعل به رزاقی خدای تعالی اعتماد ندارد .

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْنَىٰ

و نزدیک مشوید زنا

تفسیر : زنا يك چیز است نهایت زشت و قبیح به آن نزدیک مشوید گویا در «ولا تقربوا الزنی» هدایت کرده شده که از مبادی زنا هم پرهیز کنید مثلاً بطرف زن اجنبی بدون عذر شرعی نظر کردن و یا با او بوس و کنار و غیره .

إِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ۝۳۲

(هر آئینه) آن است عمل زشت و بد راهی است

تفسیر : زیرا که در اثر زنا در انساب اختلال واقع میگردد و انواع و اقسام جنگ و جدل و مخاصمه‌ها برپا گردیده و برای مردم يك راه بد پیدا میشود حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد «یعنی اگر این راه باز شود که مردی به زن مرد دیگر نظر کند حتماً شخص دیگر زن او را خواهد دید» در مسند امام احمد (رح) مسطور است که شخصی به خدمت رسول الله صلعم عرض کرد که (مرا اجازه زنا بدهید) حاضرین او را زجر نمودند که (بحضور پیغمبر خدا چنین گستاخی مینمائی) و از اظهار این کلمات منعش کردند - آنحضرت (صلعم) باو فرمود که نزدیک من بیا نامبرده قریب پیغمبر بنشینست آنحضرت فرمود «آیا تو این حرکت را نسبت به مادر ، دختر ، خواهر ، عمه و یا خاله و غیره اقاربت باشخص دیگری پسند میکنی!» نامبرده جواب داد که «یا رسول الله (ص) قربانیت شوم هر گزنی» پیغمبر (ص) فرمود دیگر مردم هم برای مادرها ، دخترها ، خواهرها عمه‌ها و خاله‌های خود این فعل را نمی پسندند ، سپس آنحضرت دعا فرمود که (الهی ج) گناه این شخص را معاف فرما و دل او را پاک و شرمگاه او را محفوظ دار!» ابوامامه میفرماید که بعد ازین دعا حال آن شخص اینطور شد که به طرف هیچ زن اجنبی نظر نمی کرد . اللهم صل علی سیدنا محمد وبارک وسلم علیه .

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ

و مکشید نفس را که حرام ساخته است خدا

إِلَّا بِالْحَقِّ ط

مگر بحق

تفسیر: در صحیحین آمده که خون هیچ مسلمان حلال نیست مگر به سه صورت، جان در عوض جان یا زانی محصن را یا شخصیکه دین را ترک داده از جماعت مسلمانان جدا شود.

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ

و هر که کشته شود بهستم پس دادیم وارث او را

سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ ط

قوتی پس باید که زیادتی نکند در کشتن

تفسیر: اولیای مقتول اختیار دارند که به حکومت عرض کرده عوض خون را بگیرند لیکن در حین اخذ معاوضه نباید از حد بگذرند - مثلاً بجای قاتل غیر قاتل را مورد سزا قرار دهند یا همراه قاتل دیگر بی گناهان را شامل کنند و یا بینی و گوش و غیره اعضاء قاتل را ببرند و او را مثلثه نمایند.

إِنَّهٗ كَانَ مَنصُورًا ﴿٢٦﴾

(هر آئینه) و ی است یاری داده شده

تفسیر: یعنی خدا (ج) به او امداد کرد که حق معاوضه و قصاص را به او داد و یا به حکام امر فرمود که در حق ستانی او کوتاهی نکنند بلکه بر هر کس لازم است که در گرفتن قصاص امداد نماید - نه اینکه برعکس به حمایت قاتل پردازد و نیز وارث را باید که در عوض یک نفر دو نفر را نکشد و اگر قاتل بدست نیامد پسر و برادر قاتل را به قتل نرساند چنانچه این کار در روزگار جاهلیت رواج داشت.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي

و نزدیک مشوید بمال یتیم مگر بطریقی

هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ

که او نیک است تا آنکه برسد به نهایت قوه خود

تفسیر : یعنی به مال یتیم دست مزیند آری اگر حفاظت و نگهداری و خیر خواهی او مقصود باشد البته مضایقه نیست ولی وقتیکه جوان و بالغ شود و به نفع و نقص خود بداند مالش را با و بسپارید .

وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ

و وفا کنید بعهد هر آئینه عهد

كَانَ مَسْئُولًا ۲۴

هست سوال کرده شده

تفسیر : تمام عهدها در این امر داخل است ، خواه با خداوند کرده شود و یا با بندگان خدا (ج) بشرطیکه غیر مشروع نباشد - حضرت شهاب (رح) می نویسد که چون به کسی قول و قرار داد صلح داده شود و سپس بدعهدی بعمل آید وبال آن حتماً واقع شدنی است .

وَأَوْفُوا بِالْكَفَالَةِ إِذَا كَلَّمْتُمْ وِزْرًا

و تمام کنید پیمانها را چون بپیمائید و وزن کنید

بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ط

به ترازی راست

تفسیر : یعنی دندی مزیند - اگر در پیمانها و میزان نقص به عمل آورده شود ، نظام معاملات مختل میگردد - قصه هلاکت قوم شعیب پیشتر

در چندین جا بیان شده است، اینکار از گناهان بزرگ و نمایان آنها بود. در روایت وارد است که اگر شخصی به حرام قدرت یافت و محض از خوف خدا (ح) از اجرای آن خود داری کند خدای تعالی پیش از آخرت در همین دنیا به او نعم البدل عطا خواهد فرمود.

ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ۳۵

این بهتر و نیکوتر است از جهت عاقبت

تفسیر: فریب و دغا بازی اگر در ابتداء چندی چلش کند ولی زمانی که مردم بر آن آگاه شدند دوباره باوی معامله نمی کنند و شخصیکه حق مردم را پوره دهد همه کسان او را خوش دارند والله تعالی تجارت او را رونق و رواج میدهد.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۳۶

و مروی چیزیکه نیست ترا دانش آن هر آئینه گوش

وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ

و چشم و دل هر یکی ازینها باشد

عَنْهُ مَسْئُولًا ۳۷

از نفس خود پرسیده شده

تفسیر: بی تحقیق و سنجش سخن مگو و آنرا پیروی مکن - انسان را لازم است که گوش و چشم و دل و دماغ را به کار انداخته خوب غور کند و آنکه بی سخن گوید و یا بعمل پردازد - بر آنچه شنیده است بدون غور و فکر حکم قطعی ندهد و نه آغاز به عمل نماید. شهادت دروغ دادن، به مردمان تهمت کردن و به واسطه شنیدن چیزهای بی حقیقت در پی آزار کسی برآمدن، و یابغض و عداوت گرفتن، و در تقلید آباء و اجداد و یا در پابندی رسم و رواج بخلاف شرع قیام کردن، از سخنان نا حق حمایت نمودن و چیزهای نادیده و ناشنیده را دیده و شنیده انگاشتن و در باب اشیای غیر معلوم دعوی نمودن (که من میدانم) این همه صورتها در تحت این آیت می آیند، باید دانست که بروز قیامت راجع به تمام قوا سوال میشود که آنرا در کجا و چه کاری استعمال کرده اید - و آیا آن را بيموقع خرج نکردید.

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ

و مرو در زمین خرامان (هر آئینه) تو نخواهی

تَخْرُقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾

شگافت زمین را و نرسی به کوهها در درازی

تفسیر : رفتار متکبران شایان شان انسان نیست زیرا اگر به قوه تمام بر زمین پانهند زمین را شگافته نمی توانند و به ذریعه بلند کردن گردن و کشیدن سینه ، خود را آنقدر دراز ساخته نمی توانند که برابر کوهها شوند بنابراین وقتیکه اینقدر ضعیف و عاجز باشند چه سود که اینقدر بلند بالائی کنند .

كُلُّ ذَا لِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ

همه این خصلتها بدی اوست نزد پروردگارتو

مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

ناپسندیده

تفسیر : پروردگارتو از کردن کارهای ممنوع و نکردن کارهای امر کرده شده بیزار است .

ذٰلِكَ هِمَّآ اَوْحٰى اِلَيْكَ رَبُّكَ

این از آنجمله است که وحی فرستاده است بسوی تو پروردگارتو

مِنَ الْحِكْمَةِ ط

از علم

تفسیر : این نصائح مفید قیمتدار سخنانی است از علم و حکمت و تهذیب اخلاق که عقل سلیم آنها قبول میکند و آن در ضمن وحی به طرف نبی امی (ص) مستقیماً و به طرف امت امیه به توسط آنحضرت (ص) فرستاده شد .

وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَى

و مقرر مکن با خدا معبودی دیگر را پس انداخته شوی

فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا ﴿۳۹﴾

در دوزخ ملامت کرده شده رانده شده

تفسیر: بیان نصائح فوق از توحید شروع شده بود «لا تجعل مع الله الها آخر فتقعد مذمومًا مخذولًا» (رکوع ۲) در خاتمه هم در باب توحید یادآوری شده تا خواننده بداند که آغاز و انجام حسنات وابسته به توحید است.

أَفَا صُفِّحْتُمْ بِمَا لَبَّيْتُمْ

آیا برگزید شمارا پروردگار شما به پسران

وَاتَّخَذْتُم مِّنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ

و خودفرا گرفت از فرشتگان دخترانرا (هر آئینه) شما

لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿۴۰﴾

می گوئید سخنی بزرگ

تفسیر: نهایت گستاخی است که برای خدا اولاد تجویز کنید، و علاوه بر آن دختران را که خود شما آنها را بنظر حقارت و نفرت زیاد می بینید باو تعالی نسبت دهید.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ

و بدرستی که گردانیدیم براءت خود را از اولاد در این قرآن

لَيْذًا كَرُّوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

تا پند پذیر شوند و نمی افزاید در حق ایشان مگر رمیدن را

تفسیر: قرآن کریم با عناوین مختلفه و دلائل و شواهد گوناگون به این مشرکین تلقین میفرماید لیکن به جای اینکه نصیحت حاصل کنند، این بدبختان نفرت زیاد میکنند و از آن رم میخورند و وحشت می کنند.

قُلُّوْ كَان مَعَهُ الْإِلَهَةُ كَمَا يَقُولُونَ

بگو اگر بودند با خدا معبودان دیگر چنانچه میگویند

تفسیر: یعنی اصنام و غیره که آنها شریک خدائی و سهم الوهیت وانمود کرده میشوند.

إِنَّا لَأَبْتَغُوا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

آنگاه طلب کردندی بسوی خداوند عرش راه منازعت را

تفسیر: هرگز پسند نداشتند که محکوم غیر شوند بلکه می خواستند همه یکجا و متحد شده تخت سلطنت خدا (ج) را واژگون سازند اگر باوشان گفته شود که چون در مقابل مالک عرش تمام زور و اقتدار آنها بی سود است لهذا به عبادت یک مخلوق عاجز و ناتوان پرداختن منتهای بی خردی است و اگر برای تقرب مالک عرش معبودان موجود باشند چنانچه کفار زعم میکنند البته خود آن معبودان باطله به توحید و رضای آفریننده عرش راضی و خواستار قرب اوتعالی اند پس برای عابدین آنها هنوز ضرورتی دیده میشود که فکر توحید و رضای خداوند (ج) بزرگ را نمایند زیرا خدای توانا به زبان تمام انبیاء و به وسیله فطرت انسانی از شرک اظهار بیزاری کامل نموده است، پس جای تعجب است که این احمقان بچگونه راهی کور کورانه روان میباشند.

سُبْحٰنَهُ وَ تَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ

پاک استوی و بلنداست از آنچه میگویند

عَلَوْا كَبِيرًا ۞ نُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ

بلندی بزرگ بہ پاکی یاد میکند اورا ہفت آسمان

السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ط وَإِنْ

و زمین و ہر کہ میان اینہاست و نسبت

مَنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ

ہیچ چیز مگر بہ پاکی یاد میکند بہ ستایش او و لیکن

لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ط

شما فہم نمی کنید تسبیح ایشانرا

تفسیر : ہر يك از مخلوق بزبان قال و یا بزبان حال ، پاکی و خوبی های اورا بیان میکنند لیکن شما آنرا نمی فہمید ، خواہ از باعث اینکه فکر و تامل نکردید و یا از سبب فقدان قوتیکہ بہ ذریعہ آن تسبیح قالی بعض مخلوقات شنیدہ و فہمیدہ میشود - واگر شخص باوجودیکہ میفہمد آنرا نپذیرد و یا بہ مقتضای آن عمل نکند ، این فہمیدن در حکم نفہمیدن است .

إِنَّهٗ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ۞

ہر آئینہ وی ہست بردبار آمرزگار

تفسیر : تمام مخلوقات پاکی آن ذات متعال را بیان میکنند ولیکن شما برای او شرکاء ، اولاد ، دختران را تجویز می نمائید . این چنان گستاخی بزرگ است کہ باید فوراً مورد ہلاکت قرار دادہ می شدید لیکن اوتعالی بواسطہ حلم خود بزودی شمارا سرزنش نمی کند واگر توبہ کنید میبخشد .

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْمِعْ أَنْ يَسْمَعُ بَيْنَكَ

و چون میخوانی قرآنرا میسازیم در میان تو

وَيَبِّئَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

و در میان آنانکه باور نمی‌دارند آخرت را

حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾

پوشیده پرده

تفسیر : شخصی که آخرت را قبول نکند و در باب انجام نیک و بد خود هیچ فکر و اندیشه ننماید توجه خود را بطرف نصیحت چگونه مبذول خواهد کرد؟ مادامیکه او فکر حصول رستگاری ندارد ضرورت نمیداند که در احوال و اقوال پیغمبریکه برای او خواهان نجات است غور و دقت نماید و به بارگاه رسالت برسد - پس همین است عدم ایمان به روز رستاخیز و بی‌فکری در انجام کار خود . یک پرده معنوی است که بین آن شخص و نبی (از حیث نبی بودن) آویزان کرده میشود .

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ

و می‌نهیم بر دلهای ایشان پوششها تا نفهمندش

تفسیر : اولاً این ذکر بود که آنها به صداقت پیغمبر (ص) اعتقاد ندارند درینجا بیان آن است که آنها به فهم قرآن رسائی حاصل کرده نمیتوانند یعنی این قرآن تاثیر نهایت قوی دارد ، لیکن بر کافران مؤثر نمیشود ازین سبب آنها در عقب پرده می‌باشند از روشنی آفتاب تمام جهان مستفیض و روشن میشود لیکن اگر شخصی در خانه زیر زمینی بنشیند و تمام دروازه ها و دریچه‌ها بسته کند بلکه چشم های خود را هم بپوشد نظربه این شخص ، روشنی آفتاب هیچ جای وجود ندارد .

وَفِي آدَانِهِمْ وَقْرًا ط

و در گوشهای ایشان گرانی را

تفسیر : چون نمیخواهند به نیت انتفاع و استفاده بشنوند گویا آنها قطعاً نمیشنوند .

تنبيه : حجابها و پرده ها و غیره را که الله تعالی بردلهای آنها انداخته است عبارت از آن پرده هائست که وجود آنها را خود آنها برای خود برضائیت و فخر زیاد ثابت کرده بودند «وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا نَدْعُونَ إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقُرُومِنَا بَيْنًا وَبَيْنَكَ حِجَابٌ فاعمل اننا عاملون (حم السجدة رکوع ۱) به آخرت ایمان نداشتن ، از انجام بی فکر و بی خوف ماندن ، از ذکر خدای واحد بد بردن و با پیغمبران تمسخر کردن چیزهایی است که صورت حجاب و وقور را اختیار میکند و چون آفریننده هر چیز فقط خدای تعالی است لهذا نسبت آفرینش آنها نیز به طرف او تعالی کرده میشود .

وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ

و چون یاد کنی پروردگار خود را در قرآن

وَحْدَهُ وَلَوْ أَعْلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾

تنها روگردان شوند بر جانب پشت خود رمیله شده

تفسیر : از ذکر خدای واحد بد میبرند ، نفرت میکنند و پشت گشته اند میگریزند و اگر از معبودان آنها ذکر شود بسیار خوش میشوند «واذا ذكرا لله وحده اشمزت قلوب الذين لا يؤمنون بالآخرة واذا ذكرا الذين من دونه اذا هم يستبشرون (زمر - رکوع ۵) .

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ

ما داناتریم بچیزیکه می شنوند بسبب آن

تفسیر : از شنیدن ایشان استفاده مقصود نیست بلکه مقصود آنها محض استخفاف و استمراء می باشد ، ذکر آن در آینده می آید .

إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ

وقتیکه گوش می نهد بسوی تو و وقتیکه ایشان

نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ

رازگویان باشند وقتیکه میگویند این ستمگاران

إِنَّ تَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾

پیروی نمیکنید مگر مرد جادو کرده را

تفسیر : قرآن و سخنان ترا شنیدند و رفتند ، سپس باهم مشوره کردند که در باب محمد صلی الله علیه وسلم چه باید گفت - بالاخر گفتند که این شخص «مسحور» معلوم میشود یعنی در اثر سحر «مجنون» شده است و دماغ او مختل است (العیاذ بالله العظیم) بعض «مسحور» رادرین موقع به معنی «ساحر» گرفته اند گویا سخنان او تاثیر جادو دارد .

تنبیه : مطلبیکه از کلمه «مسحور» میگرفتند از نفی آن لازم نیاید که بر پیغمبر هیچگونه سحر اگر چه جزئی هم باشد بطور عارض هیچگونه تاثیر نمی کند - این آیت مکی است واقعه مسحور شدن آنحضرت (ص) در صحاح مذکور است که یهود در مدینه بر آنحضرت (ص) جادو کرده بودند - اثر آن تا چند روز صرف همین قدر بوده که در بعض کارهای دنیوی به آنحضرت (ص) گاه گاهی ذهول و فراموشی واقع میشد .

أَنْظُرُ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ

بنگر چگونه زدند برای تو مثلها

فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

پس گمراه شدند پس نمی توانند راه یافتن

تفسیر : گاهی شاعر میگویند ، گاهی جادوگر ، گاهی کاهن ، گاهی مسحور و یا مجنون میخوانند - غرض ، سخنان یاهو و بی معنی را اظهار میکنند و بر يك سخن قایم نیستند هر وقت چیزیکه به خیال و زبان شان آمد از زبان می برآرند - حقیقت اینست که با وجود اینقدر جدوجهد زیاد ، هیچیک راه طعن و تشنیع را یافته نمیتوانند که آنرا تعقیب نموده در مقصد اغواء و اضلال کامیاب شوند .

وَقَالُوا آءِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا

و گفتند آیا چون شویم استخوانی چند و اعضای پوسیده

إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

آیا ما برانگیخته شویم به آفرینش نو

تفسیر : اگرچه تطبیق مثالهای مسحور و مجنون و یا شاعر و کاهن و غیره از طرف آنها بردات تو حقیقتاً بی معنی ، تعجب انگیز بود لیکن نسبت به آن ، دلیل عجیب تر اینست که (معاذالله) برای اثبات مسحور و مجنون بودن تو پیش میکردند خلاصه آن دلیل این بود که مشاهده میکنیم که بعد از موت بدن انسان بکلی شاریده و پوسیده شده استخوان های سفید باقی می ماند ، بعد از یک مدت قلیل ، آنها پاشیده و ریزه ریزه شده در خاک مخلوط میشود - آیا کدام شخص هوشمند باور می کند که این استخوان پوسیده ذرات خاک دوباره به حیات نائل شود و حیات انسانی درین ذرات منتشر عود نماید ؟ اگر پیغمبر از این چنین امر ناممکن خبر میدهد ، ثابت میشود که (العیاذ بالله) صحت دماغی او مختل شده است .

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾

بگو شوید سنگ یا آهن

أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ ﴿٥١﴾

یا نوعی دیگر شوید از آنچه بزرگ نماید در خاطر شما

تفسیر : این ذرات در هر حال از نعش انسان است که پیشتر دارای زندگی بوده است و در خود ذرات خاک اگر آثار حیات پیدا شود ، چندان مستبعد نیست . قدرت کامله حکیم علی الاطلاق به قدری بزرگ است که نمیتوان برای آن حدی تعیین نمود - خدائی که انسان را از عدم بوجود می آورد دوباره استخوانهای پوسیده او را که شکل و جود در آن باقیست اگر حیات بخشد حیرت آور نیست حتی اگر ذرات وجود شما به شکل سنگ و آهن درآید که ظاهرآ از شکل حیات محروم است باز هم در پیشگاه قدرت الهی زنده کردن و به وجود آوردن آن مشکل نمی باشد و بالاتر از آن اگر به موت و فنای مطلق هم دچار شوید ، خداوند (ج) قدرت دارد که شما را جان تازه بخشد و به حیات نوین برگرداند .

فَسَيَقُولُونَ مَنْ يَعِيدُنَا قُلِ الَّذِي

پس زود گویند کیست که بازآرد ما را بگو آنکس که

فَطَرَ كُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ج

بیافرید شمارا اول بار

تفسیر : ذات توانائیکه اولین بار شمارا از خاك و یا نطفه پیدا کرد و بر جماد لای عقل روح انسانی بخشید آیا قدرت ندارد که ذرات خاك و اجزای از هم پاشیده نعش را جمع کرده زندگی دوباره عطا نماید ؟ .

فَسَيُنْغِضُونَ إِيَّاكَ رُءُوسَهُمْ

پس زود بود که حرکت دهند بسوی تو سرهای خود را

وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ ط

و گویند کی خواهد بود آن بعث

تفسیر : اکنون لاجواب مانده از راه تمسخر و استهزاء سر های خود را جنبانده میگویند که بلی ! همین طور است - مگر ذرات استخوان های پوسیده را که جان خواهد داد ؟ و مردگان از قبور کدام وقت برای حساب حشر خواهند شد ؟ .

قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ٥١

بگو شاید که نزدیک باشد

تفسیر : وقت مقررۀ قیامت را حق تعالی به هیچکس وانمود نفرموده ولیکن امید وار باشید که درآینده قریب واقع میشود - گویا عمر باقیمانده دنیا کمتر از آن است که گذشته است .

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ

روزی که خدا بخواند شمارا پس قبول میکنید خواندن وی را حمدگویان

تفسیر : هنگامیکه از طرف خدای تعالی آواز کرده میشود بیک آواز شدید همه مردگان از زمین میبرایند و در میدان حشر جمع میشوند و هیچکس مجال سرتابی نخواهد داشت - هر شخص در آن وقت مطیع و منقاد شده و به سپاس و ستایش خدا (ج) مشغول و حاضر میشود با اینکه

به منکران از حمد و ثنای اضطراری آنوقت سودی نخواهد رسید در بعضی روایات است که بر زبان مؤمنین این کلمات جاری می‌باشد «سبحن الذی اذهب عنا الحزن» .

و تَظُنُّونَ اِنَّ لِبِئْسَمِ اِلٰهًا قَلِيْلًا ﴿٥٢﴾ ٤٥

و گمان میکنید که درنگ نکرده بودید مگر اندکی

تفسیر : اکنون تعجیل دارید اما در آنوقت خواهید پنداشت که در دنیا چندان دیر زیست نکرده بودید این موعده پنجاه و یا صد سال عمر انسان در مقابل هزاران سال آن روز اهمیت ندارد (موضح القرآن) بعضی گفته اند که از شدت هول و خوف آخرت زندگی دنیا بسیار کم معلوم خواهد شد و یا از زمان قلیل مراد زمانی است که در بین «نفخة اولی» و «نفخة ثانی» می‌باشد چونکه در میان این دو نفخه عذاب نیست از آنجهت آنرا قلیل شمرده خواهند گفت «من بعثنا من مرقدنا» (یس رکوع ٤) .

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُوْا الَّذِيْنَ

و بگو بندگان مرا که بگویند کلمه

هِيَ اَحْسَنُ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ

که آن بهتر است (هر آئینه) شیطان نزاع می‌افکند

بَيْنَهُمْ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ

میان مردمان (هر آئینه) شیطان هست آدمی را

عَدُوًّا مُّبِيْنًا ﴿٥٣﴾

دشمن آشکارا

تفسیر : شاید هنگامیکه مسلمانی مشغول تلقین امر الهی (ج) و موعظه بوده باشد و به سبب طعن و تمسخر مشرکین تنگدل و آشفته شده درشتی کند بنابراین به مسلمان توصیه فرمود که در اثنای مذاکره بی‌صبر و مشتعل نشده دلازاری نکنند که به عوض فائده ، از آن نقص عائد

میشود و شیطان دیگری را برانگیخته جنگ برپا میکند و بالاخر دردل مخاطب چنان حس دشمنی قایم میگردد که باوجود فهم موعظه به طور تمرد از آن ابا مینماید .

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَاءُ يَرْحَمُكُمْ

پروردگار شما داناتر است بحال شما اگر خواهد رحم کند بر شما

أَوْ إِنَّ يَشَاءُ يُعَذِّبُكُمْ

و اگر خواهد عقوبت کند شما را

تفسیر: رحم کند یعنی توفیق ایمان بدهد - و یا عذاب کند یعنی بر حالت کفر بمیراند .

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا

و فرستادیم ترا برایشان ذمه برار (نگاه بان)

تفسیر: حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد که صاحب حق درائتای مذاکره آزرده و آشفته میگردد به سبب اینکه دیگری حق صریح را نمی پذیرد - بنابراین فرمود که تو مسئول هدایت آنها نیستی ، خدا(ج) بهتر میداند و هرگز آنکه بخواد براه صواب رهنمائی میکند .

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ

و پروردگار تو داناتر است بهر که در آسمانها

وَالْأَرْضِ وَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ

و زمین است (و هر آینه) فضل دادیم بعض پیغامبرانرا

عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا

بر بعض و دادیم داود را زبور

تفسیر : ما بروفق علم محیط خود با هرکس معامله میکنیم . درقطار انسانها هرکس را که مناسب ولایق دید به پیغمبری برگزید، سپس هر پیغمبری را که خواست به پیغمبران دیگر فضیلت کلی و یا جزئی داد - حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد «یعنی بعض انبیاء بودند که بالاخر از شرارتهای بیحد امت خود آزرده و مضطرب شدند ، اما آنحضرت (ص) را حوصله بزرگتر از آنها داده است (و بر همه فضیلت داد ، لهذا ضروری است که خوش اخلاقی آنحضرت (ص) بروفق مرتبه عالیش باشد) و از داؤد (ع) مخصوصاً ذکر نمود زیرا که او هر دو چیز را دارا بود یعنی هم جهاد و هم زبور و زبور برای تبلیغ و تلقین بود (وفی الحدیث کان لا یفراذالاقی) و آن دو چیز در اینجا هم جمع بود یعنی قرآن و جهاد - بعضی گفته اند که درین تذکار زبور درین موقع اشاره است به طرف فضیلت کلیه آنحضرت و فضل و شرف امت محمدیه (ص) زیرا مضامین زبور نیز مشتمل بر آن است که آنحضرت صلعم خاتم الانبیاء است و امت او اشرف الامم می باشند «ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون» (انبیاء رکوع ۷) یعنی محمد صلی الله علیه و سلم و امة المرحومه .

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ

بگو بخوانید آنانرا که گمان دارید الوهیت را در حق ایشان به جز خدا

فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ

پس نتوانند برداشتن سختی را از شما

وَلَا تَحْوِيْلًا ۝۵۴

و نه تغییر دادن آنرا

تفسیر : خدا (ج) ذات توانائی است که هر کسی را که خواهد عذاب کند و بر شخصیکه بخوهد لطف و کرم فرماید - هرکس را بهر اندازه که بخوهد بر دیگران برتری دهد - قدرت او کامل و علم او محیط است اکنون این مشرکین آنانی را که خدا خوانده و به معبودیت ایشان اقرار کرده اند بینند که در بین ایشان آیا یکی هم خواهد بود که اختیار دفع کردن جزئی ترین زحمت شان را داشته باشد و یا مشقت یکی را برداشته بر دیگری بیندازد چون چنین نیست سزاوار نباشد که مخلوق ضعیفی به معبودیت بر گزیده شود .

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ

آنانکه ایشانرا می پرستند کافران طلب می کنند

إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ

بسوی پروردگار خویش قرب را که کدام یک از ایشان نزدیک تر باشد

تفسیر : در صحیح بخاری روایت است که بعض مردم در زمانه جاهلیت عبادت جن‌ها را می‌کردند - آن جنات مسلمان شدند و این پرستش کنندگان بر جهالت خود باقی ماندند در حق آنها این آیت نازل شد - بعضی میگویند کسانی که جن ، ملائکه ، مسیح ، عزیز ، و غیره را می‌پرستند درین زمره داخل اند - مطلب اینست که آنانی را که شما معبود و مستعان دانسته یاد میکنید خود آنها محتاج قرب پروردگار اند و منتهای سعی به کار میبرند که کدام یک از آنها در تحصیل قرب الهی زیاده‌تر از دیگران موفق خواهد شد - از جمله افراد مقرب تر آنها زیاده تر طالب قرب الهی می‌باشند و میخواهند که دعای مقرب ترین بنده خدا (ج) را وسیله حصول قرب خود بگردانند - پس وقتیکه حال معبودان تراشیدگی شما در حضور الهی این است خود شما قضاوت کنید که طلب رضای خداوند (ج) چه اهمیت بزرگ دارد - از پرستش غیرالله نه خدا (ج) خوش میشود و نه آن کسانی که شما میخواهید آنها را خوش نگه دارید .
تنبیه : فرق بین «توسل» و «تعبد» ظاهر است و توسل تاحدی مشروع است که شریعت اجازه داده باشد .

وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ

و توقع دارند کمال رحمت او را و می‌ترسند از عذاب او

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ۝۵۷

هر آئینه هست عذاب پروردگارتو سزاوار آنکه ازو حذر کنند

تفسیر : باوجود کمال قرب که باو تعالی دارند توقعات شان محض به مهربانی حق تعالی وابسته است و از عذاب او تعالی دائماً ترسان و لرزانند آنها میدانند که رساندن هرگونه نفع و یا بازداشتن ضرری تنها در اختیار خدای یگانه است .

وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا

و نیست هیچ قریه مگر آنکه ما هلاک کننده آنیم

قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا

پیش از روز قیامت یا عذاب کننده او یم

عَذَابًا شَدِيدًا ط

عذابی سخت

تفسیر : میتوان مطلب این آیت را چندین قسم گرفت . (۱) هر قریه دنیا در پاداش گناههای بزرگ و شدید خویش پیش از قیام قیامت مورد عذاب مستاصل و بیخکن قرار یافته به کلی تباہ و خراب میگردد - و یا اگر گناهان ایشان بدرجه انتهائی نرسیده باشد بدرجه دوم کمتر از عذاب عمومی دچار عذاب خواهند شد البته چنین قریه موجود شده نمیتواند که از آغاز آفرینش تا روز رستاخیز به گناه اقدام نکند و سزاوار جزا نگردد . (ب) ضرور است که پیش از قیام قیامت اهل هر قریه بمیرند و آن قریه ویران گردد و یا مبتلای کدام بلای شدید شود کلمه (هلاک) در لفظ قرآن و حدیث بر آن گونه مرگ نیز اطلاق میشود که از رنگ تعذیب خالی باشد . «حتی اذا هلك قلتم لن یبعث الله من بعده رسولا» (المؤمن - رکوع ۴) و فی الحدیث «کلماهلک نبی جاء نبی آخر» . (ج) هر قریه در پاداش جرائم سنگین خود یا پیش از قیامت محو و معدب میشود و یا در یکی از اوقات (یعنی پیش و یا بعد از قیامت) مورد عذاب شدید واقع میگردد . بهر حال هر معنی که گرفته شود مقصود از این آیت تحذیر و تخویف است - چون پیشتر «ان عذاب ربک کان محذورا» فرموده بود در اینجا خبر وقوع آن داده شد .

كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ٥٨

هست این حکم در کتاب (لوح محفوظ) نوشته شده

تفسیر : این فیصله حتمی و قطعی است که در علم الهی (ج) طی شده و در لوح محفوظ نوشته گردیده است ، هیچ قوت آبرای باز داشته نمی تواند - حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد که اهالی هر شهری که یک بزرگ رامیپرستند میگویند که مارعایا و در پناه او هستیم ولی چون مصیبت و بلائی بر آنها نازل شود هیچکس آنها را نجات داده نمی تواند «لاعاصم الیوم من امرالله الامن رحم» .

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ

و باز نداشت ما را از آنکه بفرستیم نشانها

إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ

مگر آنکه دروغ شمرده بودند آنرا پیشینیان

تفسیر: در حدیث است که اهل مکه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم معجزاتی چند خواستند مثلاً اینکه کوه «صفا» را طلا ساز و یا کوهها را از اطراف وجوانب ما دور کرده زمین را هموار و قابل زراعت نما و غیر ذلك، ایشان میگفتند که اگر اینگونه خواهشات ما را بعمل آوردی ترا قبول خواهیم کرد - در جواب آن خواهش، این آیت نازل گشته یعنی «اجرای چنین کارها در مقابل قدرت کامله خداوندی قطعاً دشوار نیست چنانچه اینگونه آیات مطابق خواهش امم سابقه برای آنها نشان داده شد با اینهم آنها نپذیرفتند و حتی در تمرد و عصیان خود افزودند، بالاخر بروفق سنت الله انجام آنها چنین شد که بر استیصال و امحای کلی مستاصل شدند پس اگر تمام خواهشات شما تکمیل شود چنانکه از وضعیت شما ظاهر است و خداوند (ج) میداند که شما نیز قبول نمیکنید آنگاه مطابق سنه الله باید بالکل هلاک گردید که آن در حق این امت خلاف مصلحت و حکمت است - اراده خدای تعالی در باب این امت چنین نیست که مانند اقوام و امم گذشته به عذاب تباه کننده بکلی فنا شود، به امت های سابقه نشانات خواهشی آنها را وانمود کرد زیرا تباهی کلی آنها نزد خدا (ج) آنقدر قابل التفات نبود و نیز منظور بود که به امت محمدی (ص) چند نمونه نشان داده شود که سرانجام مردمانیکه نشانات فرمایشی رامی طلبند این طور می باشد چنانچه درین آیت بطرف همین نظائر تاریخی اشاره اجمالی فرموده که بعد از دیدن نشانات خواهشی اگر تکذیب کردید (و یقیناً خواهید کرد) سر انجام شما مانند اقوام سابق بوقوع خواهد پیوست - لیکن حکمت الهی (ج) تقاضا ندارد که شما مانند اسلاف مورد تباهی قرار داده شوید بنابراین ارسال نشانات فرمایشی شما تکمیل نشد.

وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً

و دادیم ثمود را اشتهراده تاشانه باشد

فَظَلَمُوا بِهَا

پس (کافر شدند بوی) ظلم کردند بر آن

تفسیر : قوم «ثمود» از حضرت صالح (ع) درخواست کرده بود که از فلان صخره کوه شتر ماده را بیرون آر ! خدای تعالی آنرا برآورد - مگر در عوض اینکه معجزه خواهشی خود را مشاهده کرده چشمهای شان باز می شد و بصیرت قلبی حاصل می کردند بر عکس بر ظلم و عداوت کمر بستند - چنانچه آن شتر ماده را کشتند و در قتل حضرت صالح (ع) اراده ها نمودند بالاخر انجام آنها به همه معلوم است ، ضرورت توضیح آن نیست ، اینست يك نمونه «ان كذب بهاولولون» .

وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ۝۹

و نمیفرستیم نشانها را مگر برای ترسانیدن

تفسیر : هدایت بردیدن نشانیها وابسته نیست از فرستادن نشانات بزرگ مقصود اینست که مردم قدرت قاهره را ببینند و از خدا (ج) بترسند و به طرف خداوند مائل شوند در صورتیکه این مقصود حاصل نشود و تباہ کردن آن قوم نیز مصلحت نباشد تکمیل فرمایشات چه حاصل دارد - اما برای تخویف و انذار آیات و نشانه هائی که در آن مصلحت امت بوده باشد دائماً فرستاده میشود .

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ط

و یاد کن چون گفتیم ترا که (هر آئینه) پروردگارتو فرا خواهد گرفت مردمانرا

تفسیر : شاید به ذهن آنحضرت (ص) خطور کرده باشد که اگر نشانات آرزو کرده کفار به آنها نشان داده نشود ، موقعی میرسد که استمهزاء و طعن کنند و بگویند اگر پیغمبر صادق می بود باید قرار طلب ما معجزه نشان میداد - لهذا به آنحضرت (ص) اطمینان فرموده که تمام مردم را علم و قدرت پروردگارتو فرا گرفته و هیچکس از علم خداوندی بیرون نیست و نه از احاطه قدرت او بیرون شده میتواند - همه در اختیار و تصرف او می باشند ، از طعن و تشنیع آنها قطعاً اندیشه منما و ایشان بتو هیچ گزند رسانده نمیتوانند ، تو کار خود را ادامه بده و قضایای آنها را به کلی بما بسپار ما میدانیم که اگر نشانات فرمایشی را هم ببینند سخنان ترا نمی پذیرند و بعد ازین امکان ندارد که آنها از سزای ما خلاص شده به کدام طرف گریخته توانند و نیز میدانیم که کدام افراد از این مردم لائق آن اند که فوراً تباہ کرده شوند و ابقای کدام مردم قرین مصلحت است . لهذا ازین فکر و اندیشه صرف نظر بکن همه اینها در محاصره ما هستند ایشان بالاخر مسلمان خواهند شد .

وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا لَتِيَّ أَرِيْنَكَ

و نگر دانیدیم آن نمایش را که بتونمودیم

إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ

مگر امتحانی مردمانرا

تفسیر : مقصد از نمایش نظاره شب معراج است که از بیان آن مردم مورد امتحان و آزمایش شدند ، مؤمنان و صادقان آنرا شنیدند و پذیرفتند و بیخردان آنرا دروغ دانستند .

وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ط

و همچنین است درخت لعنت کرده شده در قرآن

تفسیر : یعنی درخت «زقوم» که قرار فرموده قرآن آنرا دوزخیان خواهند خورد - مؤمنین باور کردند اما منکرین گفتند که آیا در آتش دوزخ چگونه درخت سبز خواهد بود ، این امر هم آزمایش و امتحان بود - ازین دو مثال قیاس کنید که در باب تصدیق و ایمان آوردن به خوارق ، طبائع این مردم چه کیفیت دارد ؟ .

وَنُخَوِّفُهُمْ ۗ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا

و میترسانیم ایشانرا پس نمی افزاید تخویف ایشانرا مگر سرکشی

كَبِيرًا ۖ
بزرگی

تفسیر : دلهای کسانی که از خوف خدا خالی باشد از تخویف نمی ترسند بلکه بر شرارت شان می افزاید ، امید کردن اینکه نشانه ها و علامات در خواستی خود را دیده ایمان بیاورند و حقا قبول کنند بیجامی باشد .

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

و یادکن چون گفتیم مفرشتگانرا سجده کنید آدمرا

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ۖ قَالَ أَسْجُدُ

پس سجده کردند مگر ابلیس گفت آیا سجده کنم

لِمَنْ خَلَقْتُ طِينًا ۝

کسیرا که آفریدی از گل

تفسیر : این قصه در چندین جای آمده در اینجا تنبیه کرده شده است که حکم خداوندی را بی چون و چرا پذیرفتن کار فرشتگان و در آن شبیهه پیدا کردن عمل شیطان است که این کفار هم رفتار آن مردود را تعقیب میکنند و در هر مسئله کج بحثی ها می نمایند باید دانست که عاقبت ایشان هم مانند ابلیس لعین خواهد بود .

قَالَ أَرَأَيْتَ إِنْ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ

گفت ابلیس دیگر باره خبرده مرا که اینرا گرامی کردی

عَلَيَّ لَئِنْ آخَرْتَنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

بر من اگر مهلت دهی مرا تا روز قیامت

لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا ۝

البته از بیخ بر کنم اولاد او را مگر اندکی

تفسیر : جمع قلیلی را گذاشته باقی همه را مسخر خود مینمایم مثلیکه اسپرا لگام نموده تحت تصرف می آورند پس کسیکه در مقابل من اینقدر ناتوان باشد او را بر من فضیلت دادن چطور جایز و مناسب می باشد .

قَالَ إِذْ هَبُّ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ

خدا فرمود برو پس هر کسیکه پیروی تو کند از ایشان پس (هر آئینه)

جَهَنَّمَ جَزَاءُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾

دوزخ سزای همه شماست سزای کامل

تفسیر: یعنی برو هر چه میتوانی بکن برای تو و رفقای تو محبس آماده و تیار است.

وَاسْتَفْرِزْ مَنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ

و از جا بجنبان هر کرا توانی از ایشان به آواز خود

تفسیر: مقصد از صوت و آوازی که شیطان انسانرا به طرف عصیان خدا طلب میکند و سوسه انداختن اوست و مزامیر (ساز و سرود) هم در آن داخل می باشد.

وَاجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ

و بیار (برانگیز) برایشان سواران خود را و پیادگان خود را

تفسیر: یعنی تمام قوت خود را به کار بینداز و به قوت کامل خود لشکر خود را حرکت بده کسانیکه از جن وانس در معصیت و نافرمانی او تعالی کوشش می کنند همگی سوار و پیاده شیطان می باشند.

وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

و شریک شو با ایشان در اموال و فرزندان

تفسیر: هیچ آرزو و ارمانی در دلت باقی نماند آنها را به هر طریقی که می خواهی برانگیز تا در مال و اولاد خود سهم ترا مقرر کنند - یعنی این چیزها را به طریق ناجایز بدست آرند و در کارهای ناجایز صرف کنند.

وَعِدُّهُمْ ط وَ مَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ

و وعده ده ایشانرا و وعده نمیدهد ایشانرا شیطان

إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٣﴾

مگر فریب

تفسیر: از باغهای رنگارنگی که شیطان نشان میدهد فریب خوردن کار احمقان است چه همه وعده‌های او از راه شیطننت و فریب کاری است - چنانچه خودش اقرار میکند «ووعدتکم فاخلفتکم» (ابراهیم-مرکوع ۴).

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ

(هر آئینه) بر بندگان من نیست ترا برایشان

سُلْطَنٌ ط وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَ كَيْلًا ﴿٦٤﴾

هیچ حکومت (قدرت) و پس تافی است پروردگارتو کار ساز

تفسیر: کسانی که برخدا (ج) توکل و اعتماد کنند خداوند کار سازی ایشانرا می نماید و از دام فریب شیطان ایشانرا می کشد.

رَبُّكُمْ الَّذِي يُزْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ

پروردگار شما آنست که روان میکند برای شما کشتیها

فِي الْبَحْرِ

در دریا

تفسیر: این يك نمونه از قدرت و کار سازی خداوندی است که آن را يك مشرک هم اقرار می نماید که بدون خدای بزرگ و توانا ، هیچکس کارساز نیست . مصرع: زورهای عارضی کم زورمی باشد تمام .

لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ ط

تا طلب معیشت کنید از فضل او

تفسیر : فضل بمعنی زیادتی و در قرآن اکثر به معنی رزق مستعمل شده و طلب رزق مقصود بالتبع و مطلب اصلی در عبادت مسلمان حصول آخرت است .

إِنَّهٗ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ۝ وَإِذَا

(هر آئینه) اوهست بر شما مهربان و چون

مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ

برسد بشما سختی در دریا فراموش میشود کسی را

تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ ۖ فَلَمَّا نَجَّكُم

که میخوانید مگر خدا پس چون خلاص ساخت شمارا

إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ ۖ وَكَانَ الْإِنْسَانُ

بسوی خشکی باز میگردید و هست آدمی

كفُورًا ۝

بسیار ناسپاس

تفسیر : به مجردیکه از مصیبت خلاصی یابد محسن حقیقی را فراموش میکند اندکی قبل که گرفتار امواج دریا بود خدا (ج) بیادش می آمد اما به مجردیکه به ساحل برآمد و از خطر جست بیفکر شده همه را فراموش میکند آیا ناسپاسی بیش ازین چه باشد .

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ

آیا ایمن شده اید از آنکه فروبرد شمارا در جانبی از خشکی

تفسیر : در ساحل بحر بزمین خشک فرومی برد چنانکه در اثر تکان زلزله زمین شق شود و مانند قارون در آن فرو روید . خلاصه اینکه هلاک کردن موقوف بموجهای بحر نیست .

أَوْ يَرْسِكَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا نِهْمٌ

یا بفرستد بر شما باد تندی که بر شما سنگ اندازد باز

لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ۶۸ أَمْ أَمِنْتُمْ

نیاید برای خود هیچ نگهبانی آیا ایمن شده‌اید

أَنْ يُعِيدَ كُمْ فِيهِ

از آنکه بازگرداند شمارا در دریا

تفسیر: یعنی ضرورتی را برپا نماید که برای تکمیل آن ناچار به سفر دریایی محتاج شوید.

تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِكَ عَلَيْكُمْ

بان دیگر پس بفرستد بر شما

قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقْكُمْ

باد سختی را پس غرق گرداند شمارا

بِمَا كَفَرْتُمْ لَكُمْ لَا تَجِدُوا لَكُمْ

بسبب آنکه ناسپاسی کردید باز نیاید برای خود

عَلَيْنَا بِهِ تَبِعًا ۶۹

بر ما به آن (غرق) هیچ بازخواست کننده

تفسیر: کسی از خدا (ج) بازخواست کرده نمی‌تواند و کسی قدرت

ندارد که خونهای مجرمین هلاک شده را حصول کند.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ

و (هر آئینه) بزرگ ساختیم فرزندان آدم را و برداشتیم ایشانرا

فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

در بیابان و دریا و روزی دادیم ایشانرا از چیزهای پاکیزه

وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا

و فضل دادیم ایشانرا بر بسیاری از آنچه آفریده ایم

تَفْضِيلًا ٧٠

فضل دادنی

تفسیر: انسان را حسن صورت، نطق، تدبیر، عقل و حواس عطا فرمود که به ذریعه آن مضار و منافع دنیوی و اخروی را فهمیده و نیک و بد را تفریق کند - راههای ترقی بهر طرف برای او باز است - مخلوقات دیگر را باختیار و تصرف خود آورده به کار خود میاندازد در خشکه بر پشت حیوانات (مانند اسب و غیره و یا در اقسام گادینها) سوار شده سفر میکند و ابحار را ذریعه کشتی ها و جهازات بی تکلف می پیماید - از انواع و اقسام اطعمه لذیذ، البسه، خانها و سامان آسایش دنیوی منتفع میشود اولین پدر نوع انسان یعنی آدم (ع) را خدای تعالی مسجود ملائکه گردانید و آخرین پیغمبر آنها یعنی محمد علیه الصلوة والسلام را سردار تمام مخلوقات ساخت - مقصد آنکه خداوند (ج) نوع انسانرا از چندین حیثیت عزت و بزرگی داده بر دیگر مخلوقات خود فضیلت بخشید - در رکوع ماقبل مذکور است که شیطان نسبت به آدم (ع) «**هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَعَلِي**» گفت و ملائکه به آدم سجده کردند و نیز سفر کردن بنی آدم به توسط کشتی در بحرها و دریاها مذکور شده بود مضمون این آیت با مضامین مذکوره فوق مربوطیت تام دارد .

تنبيه: مفسرین از مفاد این آیت این موضوع را قابل غور دانسته اند که از بین ملائکه و بشر کدام افضل و کدام مفضول است . لیکن انصاف این است که از این آیت نمیتوان به نتیجه قطعی رسید رای حنفیه را اینطور نقل کرده اند که «رسل بشر» از «رسل ملائکه» افضل می باشند و اما رسل ملائکه (به استثنای پیغمبران) بر تمام فرشتگان و آدمیان فضیلت دارند - و عامة فرشتگان را بر عوام الناس فضیلت است - والله اعلم .

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمْئَاتِهِمْ^ج

روزیکه بخوانیم هر فرقه را با پیشوای ایشان

فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ

پس هر که داده شود نامه اعمال او بدست راستش پس آن مردم

يَقْرَأُونَ كِتَابَهُمْ

بخوانند نامه خود را

تفسیر : درین جا ازین اعلام مقصود آن است که دردنیا از حیث فطرت که به انسان عزت و فضیلت بخشیده شده بود آیا انسان آنرا تا کدام اندازه محکم و استوار داشته و آیا چقدر مردم خواهد بود که عز و شرف انسانی را پامال نموده به خاک آمیختند خلاصه اینکه در روز قیامت هر فرقه به همراه چیزی حشر کرده میشود که دردنیا به پیروی و اتباع آن می پرداخت، مثلاً مؤمنان با انبیاء، کتابها و رهبران دینی حشر میشوند و کفار به همراه رهنزان خود یعنی شیاطین و معبودان دروغ که در باب آنها فرموده است «وَجعلناهم ائمة يدعون الى النار» (القصص - رکوع ۴) محشور می گردند و در حدیث است «لتتبع كل امة ما كانت تعبد» الحدیث . در آنوقت نامه اعمال تمام انسانها به آنها داده میشود - اعمالنامه کسانی از پیشروی و در دست راست ایشان و از کسی از قفای وی و در دست چپ او خواهد رسید گویا این يك علامت حسی برای مقبولیت و یا مردودیت شخص پنداشته میشود «اصحاب یمین» (آنانی که نامه اعمال را بر دست راست می گیرند) که در دنیا حق را پذیرفتند و بدین وسیله شرافت فطری و کرامت انسانی را نگهداشتند - و در دنیا هوشمندی را به کار برده و به سنجش و دقت عمل نمودند . در آخرت این احتیاط آنها نتیجه نیک داد در آن روز ایشان درخوشی و مسرت بی انتها بوده و به کمال سرور و انبساط نامه اعمال خود را خواهند خواند و بدیگران خواهند گفت «هاؤم اقرءوا کتابیه» (الحاقه رکوع ۱) بیائید کتاب مرا بخوانید احوال دستة دیگر یعنی «اصحاب شمال» را درآیت مابعد بیان فرموده است (بعضی از مفسرین) از کلمه «امام» نامه اعمال را مراد گرفته اند زیرا مردم به دنبال آن خواهند رفت .

وَلَا يَظْلَمُونَ فَتِيلًا^(۷۱)

و ستم کرده نشوند مقدار يك رشمته

تفسیر : بقدر تار باریکی که در دانه خرما می باشد در آنجا ظلم و تفاوت نخواهد شد، ثمره زحمت و عمل هر یکی کاملاً بلکه زیاده داده خواهد شد.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ
و هر که باشد در این دنیا کور پسوی

فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾
در آخرت نیز کور است و از راه دور تر افتاده (خطا کننده تر است راه را)

تفسیر : چنانکه در اینجا ا ز راه هدایت کور بود همانطور در آخرت از راه بهشت کور بوده و خیلی دور افتاده خواهد بود (موضح القرآن) این بود ذکر «اصحاب شمال» در مقابل «اصحاب یمین» بعضی مطلب «واضل سبیلا» را اینطور گرفته اند که در دنیا تلافی مافات امکان داشت در آخرت از آن خیلی دور افتادند زیرا در آنجا امکان تدارك و تلافی باقی نمی ماند .

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُوا نَكَ عَنِ الذِّئِّ
(و هر آئینه) نزدیک بودند که به فریب باز دارند ترا از آنچه

أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لَتَفْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرَهُ ۖ
وحی فرستادیم بسوی تو تا دروغ بربندی بر ما غیر آنرا

وَإِذَا لَأَتَّخِذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾
و آنگاه البته فرا گیرند ترا دوست

تفسیر : بعضی از کورها چنان شریر و مفسداند که نه فقط خود شان برای نمی آیند بلکه می خواهند افراد بصیر و هوشمند را نیز از راه بکشند بی حیائی و جسارت کفار مکه را بنگر که می خواهند ترا گرفتار دام فریب خود نمایند و احکامی را که خداوند وحی فرستاده يك قسمت آنرا به خاطر ایشان (معاذ الله) ترك دهی و یا تبدیل نمایی - گاهی حکومت ، دولت وزن خو برو را بتو عرضه میکنند گاهی میگویند وقتی متابعت و پیروی

ترا میکنیم که آن آیات را که ردشرك و بت پرستی است از قرآن بیرون کنی اگر تو (العیاذ بالله) بفرض محال چنین ارتکاب میکردی ، بیشک ترا دوست صمیمی خودمی ساختند - لیکن جواب آنحضرت صلی الله علیه و سلم این بود که به خدا (ج) قسم است اگر ماه را فرود آورده دریک کف دست من و آفتاب را فرود آورده در کف دست دیگر من بگذارید ، باز هم محمد آن چیز را ترك دادنی نیست که خداوند (ج) ویرا به آن مامور و مؤظف فرموده است تا آنکه کار خود را به تکمیل رساند و یادراین راه از سر بگذرد.

دست از طلب ندارم تا کام من برآید
یا جان رسد به جانان یا جان زتن برآید

وَلَوْ لَا أَنْ تَبَّتْ نَفْسُكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرَكُنْ

و اگر نه آن بودی که ثابت داشتیم ترا (هرآئینه) نزدیک بودی که میل کنی

إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ^ق (۷۴)

بسوی ایشان میلی اندک

تفسیر : «تر کن» مشتق است از رکون که به معنی خمیدن جزئی و میلان خفیف دل است و به آن «شیئاً قلیلاً» افزوده شد ، درینجا مراد آن از «ادنی» به «ادنی ترین» میشود پس «لقد کدت» را که فرموده وقوع آن را زیاده تر میکاهد یعنی اگر چنین نبودی که تو پیغمبر معصوم هستی و حق تعالی صیانت عصمت ترا به فضل خاص خود میکند در اثر فریب این اشرار نزدیک بود که اندکی بدان طرف مائل شوی مگر تکفل عصمت انبیاء را پروردگار آنها کرده است ، ازین رو اندک میلان خفیف هم از تو ظهور نکرد - ازین برمی آید که در ذات پیغمبر اکرم (ص) قوه فطری تقوی چقدر متین و تزلزل ناپذیر بود .

إِذَا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ

آنگاه هرآئینه میچشانیدیم ترا دوچند عذاب زندگانی و دوچند

الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ^ص (۷۵)

عذاب مرگ باز نمی یافتی برای خود بر ما (بر دفع عذاب ما) مددگار

تفسیر : به ذریعه این کلمات هم با اشاره نهایت لطیف فضل و شرف آنحضرت (ص) بیان شده است طوری که انعامات مقربین ، بسیار بزرگ و زیاد می باشد بهمان قرار در اثر اندک ترین سهو و کوتاهی عتاب هم زیاد می باشد .

چو محرم شدی جان من هوشدار * که محرم بیک نقطه مجرم شود

چنانچه به ازواج مطهرات فرمود «یا نساء النبی من یات منکن بفاحشة مبینه یضاعف لها العذاب ضعفین» (الاحزاب - رکوع ۴)، بنا بران وانمود کرد که مرتبه آنحضرت (ص) فوق العاده بلند است - اگر بفرض محال ادنی ترین سهوی هم از وی سرزند باید درد دنیا و برزخ و آخرت دوچند عذاب بچشد - بر هر مؤمن و مسلمان لازم است که در حین تلاوت این آیات دوزانو بنشینند و باخوف و خشیت انتهائی در شان جلال و جبروت حق تعالی غور کند و کلمات آنحضرت (ص) را بخواند «اللهم لا تکلنی الی نفسی طرفه عین» (خداوندا ! یک چشم زدن هم مرا به نفس خودم باز مگذار) یعنی محض در حفاظت و کفالت خودت نگهداری فرما .

وَإِنْ كَادُ وَا لَيْسَتَفِرُّ وَ نَكَ

و (هر آئینه) نزدیک بودند (میخواستند) که بلغزانند ترا

مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا

از زمین تا ترا بیرون کنند از آنجا

وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خَلْفَكَ إِلَّا قَلِيلًا

و آنگاه درنگ نکنند پس از تو مگر اندکی

تفسیر : میخواهند که ترا دلتنگ و پریشان ساخته از مکه بکشند لیکن آنها باید بدانند که اگر چنین کردند خود شان هم جز اندکی در اینجا زیست نمیتوانند چنانچه همانطور هم شد یعنی ظلم و ستم این مردم سبب هجرت آنحضرت (ص) گردید - پس از آنکه (رسول الله (ص) از مکه هجرت فرمود تقریباً یک و نیم سال بعد سرداران بزرگ و نامور کفار که از خانه ها برای جنگ بیرون شدند در میدان «بدر» با نهایت ذلت هلاک گردیدند - پنج یا شش سال بعد مکه به تصرف اسلام درآمد - حکومت و شوکت کفار تباه شد و بالاخر بعد از گذشتن یک مدت کم در مکه و بلکه در تمام جزیره العرب یک فردهم مخالف پیغمبر (ص) باقی نماند .

سُنَّةٌ مِّنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُّسُلِنَا

(مانند) روش آنانکه فرستادیم ایشانرا پیش از تو از پیغمبران ما

وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا

ع ۸
۷۷

و نخواهی یافت دستور ما را تبدیلی

تفسیر : طریق و روش ما دائماً همین بوده است که هر وقتیکه مردم پیغمبر خدا را نگذاشتند که درقریه امرار حیاة نماید خود اهالی آن قریه باقی نمانند .

أَقِمِ الصَّلَاةَ

برپا دار نماز را

تفسیر : از فریب و تدابیر آنها هیچ فکر و اندیشه مکن بسوی مالک خود متوجه باش و نماز را بدرستی قائم مدار - تعلق مع الله چیز است که انسانرا بر تمام مشکلات و نوائب غالب میگرداند «واستعینوا بالصبر والصلوة» (بقره رکوع ۵) .

لِذُلِّ لَوْ كِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ

از وقت زوال آفتاب تا تاریکی شب

تفسیر : این چهار نماز را که عبارت است از ظهر ، عصر ، مغرب و عشاء شامل است و این عبارت با مسئله «جمع بین الصلواتین» ربطی ندارد و اگر ازین آیت استنباط جمع شود نه تنها دو بلکه مشروعیت جمع کردن چهار وقت نماز از آن خواهد برآمد - البته به شرط داشتن ذوق صحیح میتوان استنباط کرد که در ظهر تعجیل و در عشاء تاخیر مستحب می باشد الالعراض .

وَقُرْ أَنْ الْفَجْرِ ط

و بخوان قرآن فجر را (نماز صبح را)

تفسیر : یعنی در نماز فجر . شاید در تعبیر نماز فجر به «قرآن الفجر» اشاره بتطویل قرائت در نماز صبح باشد .

إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾

هر آئینه قرآن خواندن فجر می باشد مشاهده شده

تفسیر: در حدیث است که در وقت صبح و عصر فرشتگان شب و روز تبدیل میشوند لهذا در این دو وقت فرشتگان لیل و نهار یک جا میشوند قرائت و نمازها در حضور آنها بعمل خواهد آمد که موجب مزید برکت و سکینه است - آنوقت فرشتگانیکه بالا میروند بحضور خدا (ج) شهادت میدهند که در وقت رفتن بندگان ترا در نماز دیدیم و آنگاه که برگشتیم هم در آن کار مصروف بودند - علاوه برین در وقت صبح حضور قلب و جمعیت خاطر نسبتاً زیاده تر است .

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ ﴿٧٩﴾

و پاره‌از شب پس بیدار باش به قرآن شبخیزی زیاده شده مرترا

تفسیر: حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد یعنی از خواب بیدار شده (در تهجد) قرآن بخوان - این حکم بیش از همه بر تو کرده ایم چه در نظر است که برای تو از همه بلندتر مرتبه بدهیم .

عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾

نزدیک است که ایستاده کند ترا پروردگارتو به مقام محمود

تفسیر: «مقام محمود» مقام شفاعت عظمی است - وقتی که هیچیک از پیغمبران سخن زده نخواهند توانست آنحضرت (ص) به حضور خدای تعالی عرض نموده مردم را از رنج و زحمت خلاص خواهد کرد آنوقت بر زبان هر کسی توصیف آنحضرت (ص) جاری میشود و خداوند هم آنحضرت را توصیف میفرماید ، گویا در آنوقت شان محمدیت کاملاً بظهور خواهد رسید .

تنبيه: تفسیر «مقام محمود» در احادیث صحیحه آمده است و در بخاری و مسلم و دیگر کتب حدیث بیان شفاعت کبری مفصلاً مرقوم است ، شارحین ده قسم شفاعت را برای آنحضرت (ص) ثابت کرده اند در «فتح الباری» ملاحظه شود .

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ

و بگو ای پروردگار من در آورده مرا در آوردن پسندیده

وَأَخْرَجْنِي مَخْرَجَ صِدْقٍ

و بیرون آر مرا بیرون آوردن پسندیده

تفسیر : در جائیکه اراده داری مرا برسانی (مثلاً در مدینه) به نهایت آبرو و خوبی و طریقه نیکو برسان تا سخن حق بلند گردد و از جائیکه میخواهی مرا بیرون آری (مثلاً از مکه) آنهم به آبرو و خوبی و وجه حسن بعمل آید تا دشمن ذلیل و خوار و دوست شاد و مسرور گردد - و بهر صورت باید صدق ، فاتح و غالب - و دروغ ، شرمسار و سرنگون شود

وَأَجْعَلُ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطٰنًا

و بده برای من از نزد خود قوتی

بَصِيرًا ۸۰

یاری دهنده

تفسیر : غلبه و تسلطی عطا کن که به آن امداد و نصرت تو شامل باشد تا حق برتری و تمکین یابد و معاندین ذلیل و پست شوند . هر قانونیکه در دنیا باشد خواه سماوی یا ارضی برای تنفیذ آن لازم است که تا اندازه امداد حکومت شامل حال باشد ، کسانیکه دلائل و براهین را میشوند و حق مانند آفتاب بر اوشان واضح میشود اما باز هم بر ضد و عناد خود قائم باشند ، ضرر و فساد آنها را تنها امداد حکومت باز داشته میتواند بنابراین در سوره حدید فرمود «لقد ارسلنا رسلنا بالبینات وانزلنا معهم الکتب والمیزان ليقوم الناس بالقسط وانزلنا الحديد فيه باس شدید و منافع للناس» الایة (حدید رکوع ۳) .

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ

و بگو آمد حق و نابود شد باطل

إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ۸۱

هر آئینه باطل هست نابود شونده

تفسیر: این پیشگوئی عظیم الشان در مکه شده که در آنجا ظاهر آهیچگونه سامان غلبه حق موجود نبود یعنی بگو قرآن کریم که مؤمنین را بشارتها میدهد و باطل را نابود میکند در رسید پس بدانید که اکنون دین حق غالب گردید و کفر نه تنها از مکه بلکه از تمام عرب گریخت - در حدیث است که چون پیغمبر (ع) در مکه فاتحانه داخل شد ، بدور کعبه سه صد و شصت بت گذاشته شده بود ، آنحضرت (ص) با چوبی که در دست مبارکش بود بر سر هر یکی میکوفت و میفرمود «جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا - جاء الحق وما يبدى الباطل وما يعيد» در اثر آن هر یکی سرنگون شده میافتاد بدین گونه یکی از پیشگوئی های قرآن عظیم الشان بظهور رسید و راجع به دوم اعلان شد که کفریکه از کعبه فرار نموده است در آینده هیچوقت باز نخواهد آمد **والحمد لله على ذلك** .

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ

و فرو می آیدم از قرآن آنچه وی شفاست

وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ

و رحمت است مسلمانان را و نمی افزاید

الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿١٢﴾

ستمگاران را مگر زیان

تفسیر : مثلیکه به آمدن حق ، باطل می گریزد همان طور از آیات قرآن که تدریجاً نازل میشود امراض روحانی دور میگردد و از دلها عقاید باطله و اخلاق ذمیه و شکوک و شبیهات محو و نابود شده صحت باطنی حاصل می گردد بلکه بسا اوقات از تاثیر مبارك آن صحت بدنی هم بدست می آید چنانکه در «روح المعانی» و «زاد المعاد» و غیره حکمت و تجربه آن بیان شده است ، بهر حال کسانیکه ایمان بیاورند و این نسخه شفاء را استعمال کنند از تمام امراض قلبی و روحی نجات یافته به رحمت مخصوص خداوندی و نعمت های ظاهری و باطنی سر افراز خواهند شد - البته مریضیکه دشمن جان خود باشد و به طبیب و علاج دشمنی کند ظاهر است هر قدریکه از علاج و دوا نفرت کرده دوری گزیند همانقدر زیان خواهد کرد زیرا به امتداد زمان مرض او مهلك شده میرود و بالاخر سبب هلاک میگردد ، این آفت از طرف قرآن نیست بلکه از جانب خود مریض ظالم می باشد کما قال الله تعالی - «واما الذين في قلوبهم مرض فزادتهم رجسا الى رجسهم وماتوا وهم كافرون» (توبه - رکوع ۱۶) .

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ

و چون انعام کنیم بر انسان

أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ^ج وَإِذَا مَسَّهُ

رو بگرداند و پهلو تهی کند و چون رسد بوی

الشُّرُكَانَ يُوَسُّو^س سَاءً^{۸۳}

شر باشد ناامید

تفسیر : انسان احوال عجیبی دارد که خدای تعالی به فضل و رحمت خود با نعمت‌ها ارزانی میفرماید ولیکن او ناسپاسی میکند هر قدریکه به عیش و آرامی نائل گردد ، همانقدر از منعم حقیقی غفلت و اعراض او زیاده می‌گردد و از فرایض بندگی پهلو تهی کرده می‌خواهد که بکلی از او کناره گیرد. باز وقتیکه روز بد و مشکلات اندکی برو وارد میشود دفعتاً ناامید و مایوس می‌گردد ، گویا در هر دو حالت از خدا (ج) بی‌تعلق می‌باشد گاهی بنا بر غفلت و گاهی از سبب مایوسی (نعوذ بالله من کلال الحالین) این مضمون را غالباً از این سبب بیان فرمود که بسیاری مردم قدر قرآن را که بزرگترین نعمت خداوندیست نمی‌شناسند بلکه از پذیرفتن آن اعراض نموده و پهلو تهی میکنند باز وقتیکه نتیجه بد این کفران نعمت و اعراض و انکار پیشروی‌شان بیاید آن وقت بکلی مایوس گردیده از هیچ طرف شعاع امیدی بنظر شان نخواهد رسید .

قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ^ط

بگو هر کسی کار میکند بر طریقه خود

فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا^{ع۹} ۸۴

پس پروردگارشما داناتر است به آنکه وی یابنده‌تر بود راه را

تفسیر : هر کافر و مؤمن ، معرض و مقبل بر طریقه و نیت و طبیعت و مذهب خود روان می‌باشد باید بیاد شان باشد که از علم محیط خدای تعالی عمل

هیچکس بیرون شده نمیتواند . خدا (ج) طریق عمل و حرکات و سکنتات هریک را دائماً می بیند و خوبی و بدی هر فرد را ذره ذره میداند، بنابراین با هریک موافق اعمال وی معامله میکند .

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ط

و می پرسند ترا از روح

تفسیر : روح انسان چه چیز است ؟ وماهیت و حقیقت آن چیست ؟ این سوال را قرار روایت صحیحین یهود مدینه برای امتحان از آنحضرت (ص) کرده بودند و از روایات سیر معلوم میشود که در مکه قریش به مشوره یهود این سوال را کردند - از همین سبب اختلاف است که این آیت مکی است یا مدنی - ممکن است نزول آن مکرر بوده باشد و الله اعلم درین جا از درج این سوال مقصود این خواهد بود که این مردم از چیزهاییکه فهمیدن آن را ضرورت دارند اعراض و درمسائل غیر ضروری از روی تعنت و عناد مجادله میکنند - و ضرورت این بود که از روح وحی قرآنی زندگی باطنی را بدست می آوردند و ازین نسخه شفاء استفاده میکردند «وَكذَلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا» (شوری - رکوع ۵) « يَنْزِلُ الْمَلَكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ » (نحل رکوع ۱) مگر آنها از بحث های معاندانه و بیپوده کجا فرصت می یابند که از قرآن استفاده کنند «روح» چیست ؟ جوهر است یا عرض ؟ مادی است یا مجرد ؟ بسیط است یا مرکب ؟ نجات انسان به فهمیدن اینگونه مسائل غامض و بی ضرورت موقوف نیست و نه این مبحث باوظیفه تبلیغیه انبیاء علیهم السلام تعلق دارد ، حکمای مشهور و فلاسفه معروف تا به امروز حقیقت ماده را هم دریافت نتوانسته اند حال آنکه روح نسبت به ماده چندین مراتب لطیف تر و خفی تر است پس چه امید است که به حقیقت آن برسند کسانیکه جهالت مشرکین مکه و اسرائیلیات یهود مدینه را مطالعه کرده اند میدانند که قومیکه سخنان معمولی و حقائق بسیار واضح را فهمیده نمیتوانند آیا به حقیقت روح بکدام استعداد و قابلیت رسیده میتوانند تو کار زمین را نکو ساختی * که بر آسمان نیز پرداختی

قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي وَمَا اُوْحِيْتُمْ

بگو روح از حکم پروردگار من است و داده نشده اید

مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا ۝۸۵

از علم مگر اندکی

تفسیر : در موضح القرآن است که یهود بغرض آزمایش آنحضرت (ص) را از روح پرسیدند لیکن خدا (ج) جواب حقیقی آنرا تصریحاً بیان نکرد زیرا لیاقت و اهلیت فهمیدن آنرا نداشتند و علاوه بر این پیغمبران هم با پیروان خود چنین نکات و دقائق را نگفته اند تنها اینقدر باید دانست که روح چیزی است که چون به حکم خدا (ج) در بدن درآید بدن زنده میگردد و چون از بدن برآید میمیرد .

تنبیه : در کلام خداوندی اعجاز عجیب است آنچه در باب روح ایزد تعالی در اینجا فرموده مضمون ظاهری آن برای عوام و افراد قاصر الفهم و یا معاندین کج رفتار کافی است لیکن در اعماق همین کلمات مختصر که تعلق به (روح) است چنان حقایق بزرگی نهاده شده است که تحقیق و تتبع آن برای رهنمائی افکار بزرگترین عرفاء و دانشمندان بمنزله چراغ هدایت به شمار میرود سلسله تحقیقاتیکه از قدیم الایام راجع به «روح» جریان دارد تا به امروز ختم نشده است و شاید ختم نشود - دعوی رسیدن به کنه و حقیقت اصلی روح چیز نیست بسیار مشکل ، زیرا بسی از محسوسات است که از دانستن حقیقت آن تاکنون علم انسانی عاجز مانده است - با اینهمه بنظر من راجع به روح برین چند نظریه ذیل از آیات قرآنی روشن صریح می افتد (۱) در وجود انسان غیر ازین جسم مادی چیز دیگری موجود است که آنرا «روح» گویند ، روح چیز نیست از «عالم امر» که در اثر حکم و اراده الهی (ج) بوجود می آید «قل الروح من امر ربی» «خلق من تراب ثم قال له کن فیکون» (آل عمران - رکوع ۶) «ثم انشأه خلقاً آخر» (المؤمنون - رکوع ۱) «انما قولنا لشیء اذا اردناه ان نقول له کن فیکون» (نحل رکوع ۵) (۲) صفات روح که عبارت از علم و شعور و غیره است تدریجاً به کمال میرسد و به اعتبار حصول کمال بین ارواح تفاوت و فرق زیاد موجود است حتی در اثر تربیه خداوند (ج) یک روح به چنان مقام بلند میرسد که دیگر ارواح بدانجا قطعاً رسیده نمی توانند و آن روح ، روح محمدی (ص) است که در حق آن گفته شده (به مقامیکه رسیدی نرسد هیچ نبی) یشیرالیه اضافة الامرائی الرب والرب الی یاء المتکلم المراد به هینا محمد صلی الله علیه وسلم وقوله تعالی فیما بعد «قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یاتوا بمثل هذا القرآن لیا تون بمثله» (۳) مگر اینهمه کمالات کمالات ذاتی روح نیست بلکه از طرف وهاب حقیقی اعطا شده و محدود است یدل علیه قوله تعالی «وما ووتیتهم من العلم الا قليلاً» فان العلم قدا تاه من مفیض آخر و هو قلیل فی جنب علم الله تعالی - كما قال تعالی «قل لو کان البحر مداد الکلمات ربی لنفد البحر قبل ان تنفد کلمات ربی» (کهف رکوع ۱۲) «ولوان مافی الارض من شجرة اقلام والبحر یمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت کلمات الله» (لقمان - رکوع ۳) ویدل علی تحدید القدره قوله تعالی فیما بعد رد القول لهم «لن نومن لك حتی تفجر لنا من الارض ينبوعاً الیه» (بنی اسرائیل رکوع ۸) «قل سبحان ربی هل کنت الا بشرا رسولا» (بنی اسرائیل رکوع ۱۰) .

روح انسانی در علم و قدرت و غیره صفات هر چند ترقی کند و از تمام همجنسان خود گوی سبقت برآید باز هم صفات آن محدود می ماند و مانند صفات باری تعالی غیر محدود نمی گردد . (آریه) که یکی از فرق جدید مذهبی هندوان است روح را قدیم و غیر مخلوق می شمارند - این یک دلیل بزرگی است در رد عقاید ایشان، باید دانست که روح کدام هستی قدیم نیست و نمیتوان

آنرا غیر مخلوق شمرد، چه اگر چنین می بود باید صفاتش محدود نمی گردید. (۴) روح هر چند بسیار کامل باشد، حق تعالی قدرت دارد هر وقتی که بخواهد کمالات آنرا سلب کند لیکن فضل و رحمت او تعالی تقاضای آنرا ندارد - **یدل علیه قوله تعالی «ولئن شمئنا لنذهب بالذی اوحینا الیک ثم لاتجد لک به علینا وکیلا الارحمة من ربک ان فضله کان علیک کبیرا»** اگر اهل فهم و دانش کمی تامل کنند، از نسق آیات میتوانند بهمان نتیجه برسند که ما آنرا در چند اصل فوق بیان کردیم در اینجا محض تشریح لفظ «عالم امر» ضروری است چه از فهمیدن آن امید است که برای حصول معرفت روح امداد کافی بدست آید - لفظ «امر» در قرآن کریم در بسا مواقع آمده و علماء در تعیین معنی آن بحث کافی نموده اند لیکن درین موقع غرض من آنست که مردم را به آیت سوره اعراف «**الاله الخلق والامر»** ملتفت گردانم که هر جا «امر» در مقابل «خلق» آمده است - از آن نکته باین نتیجه می رسیم که نزد خدا (ج) این دو شق بکلی جدا گانه است یکی «خلق» و دیگری «امر» پس فرق این هر دو را از سیاق آیات به آسانی فهمیده میتوانیم - اول فرمود «**ان ربکم الله الذی خلق السموات والارض فی ستة ایام»** (اعراف رکوع ۷) این است «خلق» - در بین آن «استواء علی العرش» را تذکار داده که شان حکمرانی را ظاهر می کند فرمود «**یعشی الیل النهار یطلبه حیثا والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامر»** (اعراف رکوع ۷) این مخلوقات را بریک نظام معین و محکم روان نموده که آنرا تدبیر و تصریف میگویند این است «امر» «**الله الذی خلق سبع سموات ومن الارض مثلین ینزل الامر بینهن»** (طلاق - رکوع ۲) باید دنیا را مثل یافابریکه بزرک بدانید که در آن انواع و اقسام ماشینها نصب و به کار مشغول است - یکی رخت می بافد دیگری آرد میکند، آن یکی کتاب چاپ می نماید و آن دیگری به شهر روشنی میرساند، و به ذریعه آله دیگر بادپکه روان است و غیر ذلک - هر ماشین دارای چندین پرزه و اجزاء است که غرض و وظیفه ماشین را مدنظر داشته بیک اندازه معین ساخته شده و بجای مناسب نصب گردیده است - سپس همه پرزه هارا بجا های معین پیوست نموده و ماشین را تکمیل کردند، اخیراً از مخزن برق به طرف هر ماشین بذریعه سیمهای جداگانه (جریان برق) رها داده میشود در آن واحد ماشین های خاموش و ساکت مطابق ساختمان خود دور می خورد و به کار می افتد - و برق، هر ماشین و هر پرزه را بروفق ساختمان و غرض مخصوص آن میچرخاند - حتی که بر بایه قلیل یا کثیریکه به چراغها و قندیلها میرسد در آنجا رسیده هیئت و رنگ آنها را اختیار میکند، ازین مثال واضح میشود که کالبد ماشین را ساختن و تمام پرزه های آنرا به صورت درست نصب نمودن یک سلسله وظایف و اعمالی است که بعد از تکمیل آن برای اینکه ماشین را چالان کنند آور د ن چیز دیگری از مخزن آن حتمی و ضروری است، همین طور بدانید که خداوند (ج) اول تمام ماشینهای آسمان و زمین را خلق نمود (که آنرا «خلق» گویند) هر پرزه خورد و کلان را به اندازه و مقیاس صحیح ساخت (که آنرا «تقدیر» خوانند) «**قدرة تقدیرا»** همه پرزه هارا باهم پیوست نموده ماشین را بصورت صحیح ساخت (که آنرا «تصویر» گویند) «**خلقناکم ثم صورناکم»** (اعراف رکوع ۲) تمام این افعال در شق «خلق» می آید پس ضرور بود که هر ماشینی که برای همان کار ساخته و پرداخته شده به کار انداخته شود بالاخر برای جریان یافتن و حرکت دادن ماشین، برق «امر الهی» رها داده شد - شاید تعلق و ارتباط آن با اسم «باری» باشد «**الخالق الباری المصور»**

(الحشر - رکوع ۳) وفي الحديث «فلق الحبة وبرأ النسمة» وفي سورة الحديد «من قبل أن نبرأها» أي النفوس كما هو مروى عن ابن عباس وقتادة والحسن خلاصه از آن جانب حکم صادر شد که «حرکت کن» فوراً به حرکت و رفتار آغاز نمود - پس این «امر» را فرمود «انما امره اذا اراد شيئاً ان يقول له کن فيكون» (یس - رکوع ۵) در جای دیگر با نهایت وضاحت امر «کن» را بر خلق جسد مرتب کرده ارشاد می فرماید «خلقه من تراب ثم قال له کن فيكون» (آل عمران - رکوع ۶) و بلکه از تتبع ظاهر میشود که در قرآن کریم مضمون «کن فيكون» در هر موضع قرآن که وارد شده عموماً بعد از ذکر خلق و ابداع آمده است ازین رو استنباط میشود که خطاب کلمه «کن» بعد از «خلق» به غرض تدبیر و تصریف و غیره خواهد بود والله اعلم - به هر حال میخواهم بگویم که در این موقع «امر» به معنی «حکم» است و آن حکم همین است که به کلمه «کن» تعبیر شده - و «کن» از جنس کلامی است که صفت قدیمه حق تعالی است، طوریکه ما تمام صفات خداوندی (مثلاً حیات، سمع و بصر و غیره) را بلاکیف تسلیم میکنیم همان طور راجع به کلام الله و کلمه الله هم باید همین مسلك را داشت - خلاصه مطلب این شد که در اکثر مواضع در قرآن همراه «روح» کلمه «امر» استعمال شده است مثلاً «قل الروح من امر ربي - وكذلك اوحينا اليك روحاً من امرنا يلقي الروح من امره علي من يشاء من عباده - ينزل الملكة بالروح من امره علي من يشاء من عباده» و پیشتر گذشت که «امر» عبارت است از کلمه «کن» یعنی آن کلام انشائی که بدان وسیله تدبیر و تصرف مخلوقات به طریقه به عمل آید که قرآن غرض تکوین و ایجاد مرتب باشد - لهذا ثابت شد که مبدأ «روح» صفت کلام الهی است و آن ما تحت صفت علم است - شاید از همین سبب در «نفخت فيه من روحي» آنرا بسوی خود منسوب فرمود - نسبت «کلام» و «امر» با متکلم و امر نسبت «صادر» و «مصدور» می باشد نه نسبت «خالق» و «مخلوق» از همین سبب در «الا له الخلق والامر» - «امر» را در مقابل «خلق» گذاشت - بلی ممکن است که این امر «کن» از باری تعالی شانه صادر شده و در لباس جوهر مجرد و یا در صورت يك «ملك اكبر» و یا «روح اعظم» به ظهور برسد که ذکر آن در بعض آثار شده است و ما میتوانیم آنرا خزانه «کهربائیه روحیه» نام گذاریم گویا از همین مقام امواج روح حیات به ذوی الارواح دنیا تقسیم میشود و سیمهای بیشمار «الارواح جنود مجندة» در همین جا ربط مییابد معیناً جریان برقی که بطرف ماشین های بیشمار خورد و کلان رها داده شده، مطابق استعداد ماشین، آنرا حرکت میدهد و از ماشین بر وفق ساختمان آن کار می گیرد، بلکه این برق به چراغها و قندیلها تیکه میرسد مناسب آنها رنگ و هیئت رابه خود میگیرد - اما این مسئله را بدین صورت بدانید که تمام عقلاء برین متفق اند که اشکال و صوریکه ما در خواب می بینیم بعض اوقات محض خیالات خود ما می باشد که با اشکال دریا، کوه، شیر و گریگ و غیره به نظر می آید - اینها محل غور و دقت است که خیالاتیکه اعراض اند و بادماغ قائم می باشند چگونه جواهر و اجسام گشته و چطور در آن لوازم و خواص اجسام پیدا شده است تاحدی که بعض اوقات از بسیننده خواب بعد از بیدار شدن هم آثار آن چیز هاجدا نمی شود فی الحقیقه خداوند متعال برای هر انسان توسط خواب هدایت بسیار بزرگ نصیب فرموده است در قوه مصوره انسان آنقدر قوت نهاده است که او مطابق استعداد و قابلیت خود خیالات غیر

مجسم را در کالبد جسمی درآورده و در آن همان خواص و آثار را باذن خدا (ج) پیدا میکند که بعالم بیداری با اجسام وابسته بود باز لطف این است که آن خیالات از دماغ بیننده خواب یکدقیقه هم جدا نشده وجود ذهنی آنها به همان حال قائم است پس آیا ازین نمونه حقیر و کوچک اینقدر فهمیده نمیتوانیم که «امر» بی کیف «کن» قادر مطلق و مصور برحق جل جلاله با آنکه او صفت قائم ذات باری تعالی است دریک یا چندین صور متعدده جلوه گر شود؟ آن صورتها را خواه ارواح و یافرشندگان بگوئیم و یا به کدام نام دیگر بخوانیم آن ارواح و ملائکه و غیره همه حادث اند و «امر الہی (ج)» به حال خود قدیم باقی باشد آثار امکان و حدوث و احکام ارواح و غیره محدود است و «امر الہی (ج)» از آنها برتر و پاکتر است طوریکه هر صورت خیالیہ آتش که به حالت خواب به نظرمی آید در آن صورت ناریه تمام آثار احراق، سوزش و گرمی و غیره محسوس میگردد حالانکه اگر تصور آتش سالهای دراز در دماغها موجود باشد یک ثانیه هم این آثار محسوس نمی شود پس هیچ شک و شبہہ نیست که روح انسانی (خواه جوهر مجرد باشد و یا جسم لطیف نورانی) مظهر «امر ربی» است لیکن حتمی نیست که تمام احکام و آثار مظهر بر ظاهر جاری باشد کما هو الظاهر باید دانست که مقصود از تحریر فوق و تقدیم مثالها محض این است که زمینہ بصورت آسان و سهل و نزدیک بفہم باشد ورنہ هیچ مثالی نیست که برین حقایق غیبیہ کماحقہ منطبق شود.

ای برون از وهم و قال و قیل من خاک بر فرق من و تمثیل من

اما راجع باین مسئله که روح جوهر مجرد است چنانچه مذهب اکثر حکمای قدیم و صوفیہ است و یابہ تعبیر جمهور اهل حدیث و غیره که آنرا جسم لطیف نورانی گویند درین بارہ نزد من قول فیصل همان است که حضرت بقیۃ السلف بحر العلوم علامہ سید انور شاہ صاحب (رح) فرموده است که قرار کلمات عارف جامی درین موقع سه چیز است (۱) جواهریکہ در آن مادہ و کمیت ہر دو باشد چون ابدان مادیہ ما (۲) جواهریکہ در آن مادہ نیست و تنہا کمیت است و صوفیہ آنرا «اجسام مثالیہ» میگویند (۳) جواهریکہ از مادہ و کمیت ہر دو خالی باشد کہ صوفیہ آنرا «ارواح» و یا حکماء بنام «جوہر مجردہ» میخوانند چیز ابرا کہ جمهور اهل شرع «روح» میگویند، نزدیک صوفیہ بہ «بدن مثالی» موسوم است کہ در بدن مادی حلول میکند و مانند بدن مادی، دارای چشم، گوش دست، پا، و غیرہ اعضاء می باشد این روح گاہی از بدن مادی جدا میشود و در عین حال آن جدائی ہم میتواند کہ یک نوع علاقہ مجہول الکیفیہ بآبدن قائم داشته باشد، و بدین وسیلہ بر بدن حالت موت طاری نمیشود گویا بمدلول قول حضرت علی کرم اللہ وجہہ کہ بغوی در تفسیر آیہ «اللہ یتوفی الانفس حین موتہا» نقل کردہ، در آن وقت خود روح علیحدہ میماند مگر شعاع او داخل جسد شدہ سبب بقای حیات میگردد چنانکہ آفتاب از مسافت لکہا میل راہ بذریعہ اشعہ خود زمین را گرم نکمیدارد و یا مثلیکہ تصادفاً امروز اخبار تلگرامی را خواندم کہ (درین نزدیکی ہاشعبہ ہوا پیمائی فرانس طیارات بی پیلوت را پرواز دادہ تجارب خفیہ بعمل آوردہ اند کہ نتایج آن قابل بسیار تعجب است و ہم خبر میدہد کہ درین اواخر یک طیارہ مخصوص بم انداز پرواز دادہ شدہ کہ در آن هیچ شخص سوار نبود لیکن بذریعہ قوہ بی سیم بہ منزل مقصود رساندہ شد - این طیارہ در آن مقام بمہا انداخت و باز بہ مرکز عودت نمود دعوی میکنند کہ بذریعہ

بسیم کاری را که طیاره خود بخود انجام داد طوری مکمل بود که گویا بذریعۀ طیاره ران بعمل می آید (در این ایام انجمن هائیکه درباب روح تحقیق میکنند آنها بعضاً چنین مشاهداتی را هم بیان کرده اند که روح از جسم جدا بوده وقتیکه پای روح مورد ضرب قرار داده شد ، تاثیر آن برپای جسم مادی ظاهر شد بهر حال روحی را که اهل شرع ثابت میکنند صوفیه از آن انکار ندارند بلکه ایشان بالاتر و مافوق آن روح مجرد کدام روح دیگری را نیز قائل اند که در آن هیچ استحاله نیست بلکه اگر برای آن روح مجرد روح دیگر هم باشد و بالآخر تمام سلسله کثرت جمع شود بروحیت امر ربی منتهی شود پس ضرورت انکار نیست شیخ فریدالدین عطار (رح) در «منطق الطیر» فرموده است :

هم ز جمله بیش وهم پیش از همه
جمله از خود دیده و خویش از همه
جان نهان در جسم او در جان نهان
ای نهان اندر نهان ای جان جان

از مطالب فوق باین نتیجه میرسیم هر چیزیکه مخاطب «کن» واقع شد دارای روح حیات میشود بدون شك و شبیه من محض همین را میداند که هر نوعی از انواع مخلوق مطابق استعداد خودش زندگی قوی و یا ضعیف می یابد یعنی برای هر کاریکه آن شیء آفریده شده حکم «کن» به آن داده اند پس همین روح حیات اوست تا آن زمان و حدی که آن چیز غرض ایجاد خود را تمام کند زنده می باشد - و هر قدریکه از آن دور تر گردیده و معطل شده برود همانقدر به موت نزدیک و یامرده گفته میشود. هذا ما عندی وعند الناس ما عندهم والله سبحانه وتعالى هو الملهم للصواب.

وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنَذُوبَنَّ بِالذِّكْرِ

و اگر خواهیم شئنا کند هبنا ببریم آنچه را

أَوْ حِينًا إِلَيْكَ تُمْ لَّا تَجِدُ لَكَ بِهِ

وحی فرستاده ایم بسوی تو باز نیابی برای خود به نسبت وی

عَلَيْنَاوَكَيْلًا ۱۶ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ط

بر ما کارسازی لیکن (باقی گذاشتمش) بسبب رحمت از جانب پروردگارتو

إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ①۷

(هر آئینه) فضل وی بر تو بزرگ است

تفسیر : علم قرآن که بتوداده شده است اگر خدا (ج) بخواهد به اندک زمان از پیش تو می ستاند باز هیچکس آنرا بتوداده نمیتواند - لیکن لطف و کرم او بر تو بسیار زیاد است ، از همین سبب این نعمت عظمی را بر تو ارزانی فرمود و هیچ موجبی برای باز گرفتن آن از تو نیست - محض اظهار قدرت عظیمه مقصود است و اینکه روح هر چه کامل باشد ، تمام کمال آن موهوب و مستعار است نه ذاتی .

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ

بگو اگر جمع شوند آدمیان و جن

عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوكُمْ بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ

بر آنکه بیارند مانند این قرآن

لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ

هرگز نیارند مانند آن و اگر چه باشد بعضی ایشان

لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ①۸

بعضی را مددگار

تفسیر : راجع به اعجاز قرآن پیشتر در چندین جا بحث شده است - درین خصوص رساله مطبوعه جداگانه مرا که موسوم به «اعجاز القرآن» است مطالعه فرمائید.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا

و (هر آئینه) گوناگون بیان کردیم برای مردمان در این

الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى

قرآن از هر مثال پس قبول نکرد

أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ①

بسیار مردمان مگر ناسپاسی را

تفسیر: برای خیرخواهی و افاده آنها مضامین عجیب و غریب بکرات و مرات در پیرایه‌های مختلف و عناوین گوناگون درین قرآن بیان می‌شود لیکن اکثر بیخردان قدر آن را نمی‌شناسند، در عوض اینکه ممنون شوند ناسپاسی میکنند.

وَقَالُوا النَّبِيُّونَ مِنْ لَدُنْكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا

و گفتند هرگز باور نداریم ترا تا آنکه جاری کنی برای ما

مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوءًا ②

از زمین چشمه

تفسیر: یعنی از سرزمین مکه - از اعجاز قرآن عاجز آمده به چنین فرمایش‌های بیموده و بی‌معنی می‌پردازند - خلاصه مقصود ایشان استفاده و انتفاع نبوده، محض از تعنت و عناد کار می‌گیرند.

أَوْ تَكُونُ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ

یا باشد ترا بوستانی از خرما

وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارُ خِلَالَهَا

و انگور پس روان کنی جویها در میان آن

تَفْجِيرًا ۹۱) أَوْ تَسْقِطَ السَّمَاۤءَ كَمَا

روان کردنی یا بیفکنی آسمان را چنانچه

زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا

گمان میکنی بر ما پاره پاره

تفسیر : در اینجا اشاره است بطرف موضوعی که در جای دیگر ارشاد شده «ان نشأ نخسف بهم الارض اونسقط عليهم كسفا من السماء» (السبا - رکوع ۱) .

أَوْ تَأْتِي بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ۹۲)

یا بیاری خدا را و فرشتگان را روبروی

تفسیر : (معادالله) خود خداوند (ج) در نزدها آمده اظهار نماید و فرشتگان علانیتاً حاضر شده شهادت بدهند که تو صادق و راستگو هستی .

أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُرْحُفٍ

یا باشد ترا خانه از زر

تفسیر : اگر از زر نباشد کم زکم باید از مملع زر باشد .

أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ ط وَلَنْ نُؤْمِنَ

یا بالا روی در آسمان و باور نداریم

لِرُقَيْكَ حَتَّى نُنزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوه ط

بالارفتن ترا تا آنکه فرود آری بر ما کتابی که بخوانیم آنرا

تفسیر : طوریکه ذکر معراج را میکنی بهمان صورت پیش روی ما به آسمان بالا شو ، و باز از آنجا يك کتاب مرقومه را بیار که آنرا ما خوانده و فهمیده بتوانیم .

قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ

بگو پاک است پروردگار من نیستم من

إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾

مگر آدمی فرستاده شده

تفسیر : پیغمبرانی که قبل ازین آمده بودند نیز بشر بودند و هیچ پیغمبری اختیارات خدائی را دارا نمی باشد و نه شایان اوست که به پروردگار خود چنین فرمایشات غیر ضروری کند - وظیفه پیغمبران این است که چیزی را که از جانب او تعالی بایشان برسد به مردم برسانند و همه کارهای خود را به خدای واحد بسپارند - پس من فرض رسالت را ادا میکنم - نشانات فرمایشی را نشان دادن و یا ظاهر نکردن به حکمت بالغه خدای تعالی تعلق دارد و پیشتر هم در همین سوره بعضی حکمت نشان ندادن نشانات فرمایشی بیان شده .

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا

و باز نداشت مردمان را از آنکه ایمان آرند

إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا

و وقتی که آمد بایشان هدایت مگر آنکه گفتند

أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾

آیا برانگیخت خدا آدمی را رسول

تفسیر : بعد از وصول نور هدایت چشمهای آنها باز نشد و بر همین گفتار اصرار داشتند که چون بشر است چه طور پیغمبر شده میتواند؟ اگر خدا می خواست که پیغمبری را مبعوث کند از آسمان فرشته را نازل میکرد .

قُلْ لَوْ كَانِ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ

بگو اگر می بودند در زمین فرشتگان که

يَمْشُونَ مُطَهَّرِينَ لَنرَأَيْنَا عَلَيْهِم

میرفتند آرامیده میفرستادیم بر ایشان

مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكَائِرَسُولًا ۙ

از آسمان فرشته را پیغمبر

تفسیر : اگر این زمین بجای مسکن انسان ، ماوای فرشتگان میبود البته بهتر و موزون بود که فرشتگان را پیغمبر ساخته مبعوث میکردیم - اگر فرشته به طرف آدمیان به صورت اصلیش فرستاده شود چشم ها ودلها طاقت اورا ندارند تاچه رسد به استفاده نمودن واگر به صورت بشر فرستاده شود باز اشتباه آنها باقی میماند . توضیح این مطلب بیشتر در رکوع اول سوره انعام گذشت .

قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

بگو کافی است خدا گواه میان من و میان شما

إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ۙ

(هر آینه) وی به بندگانش خود دانا بیناست

تفسیر : در جواب قول آنها که میگفتند «اوتأتی بالله والملائكة قبلاً» (خدا وفرشتگان حاضر شده تصدیق کنند ، البته قبول میکنیم) فرمود که حالا هم خداوند (ج) به قدرت خود مرا تصدیق میکند - زیرا خدا(ج) مرا میبیند که من دعوی نبوت میکنم و از احوال ظاهری و باطنی من کاملاً آگاه است - باوجود آن خداوند (ج) از دست و زبان من چنان نشانات علمی و عملی پی هم ظاهر میفرماید که نسبت بدیگر خارق العادات وقانون عمومی قدرت به مراتب بلندتر است و روز بروز مرا کامیاب ودائرة پیشرفت مقاصد تبلیغیه ام را توسعه میدهد و تکذیب کنندگانرا به هر قدم متنبه میفرماید که شما ازین رفتار خود گاهی رستگار نمیشوید آیا این از طرف خدا (ج) شهادت فعلی نیست که من در دعوی خود راست هستم آیا خداوند (ج) همراه مفتری چنین معامله میکند ؟

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ

وهر که راه نمودش خدا پس اوست راه یاب و هر که

يُضِلُّكَ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ

گمراه سازدش پس هرگز نیابی برای ایشان دوستانی

مِنْ دُونِهِ

به جز خدا

تفسیر : محض به توفیق و دستگیری خداوند انسان به راه حق روان شده
و به منزل مقصود رسیده میتواند - کسیکه خدای تعالی دستگیری او را
از باعث بدبختی و تعنت او نکند کیست که او را به راه راست بیاورد .

وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى

و برانگیزیم ایشان را روز قیامت بر

وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمَّاءَ

روهای ایشان نابینا و گنگ و کر

تفسیر : در بعضی مواضع قیامت کفار کور و گنگ و کر گردانیده شده
بر روی رانده خواهند شد - در حدیث است که صحابه کرام بحضور
آنحضرت (ص) عرض کردند که (یا رسول الله! چطور آنها بر روی رفتار خواهند کرد)
فرمود « آن ذات اقدس که انسان را به پاروان فرمود قدرت دارد که بذریعۀ
سر روان نماید » و بر علاوه دوزخیان رافرشندگان بر روی می کشند، این
بعد از ادخال در دوزخ بعمل می آید «یوم یسحبون فی النار علی وجوههم»
(القمر رکوع ۳) .

مَا وَرَهُمْ جَهَنَّمُ ط كَلَّمَا خَبَتْ

جای ایشان دوزخ است هر گاه که فرو نشینند (زبان آتش)

زَيْنَهُمْ سَعِيرًا ۹۷

بیفزائیم برایشان آتش را

تفسیر: نخواهیم گذاشت که عذاب از اندازه معین کمتر گردد - اگر بدن بسوزد و در رنج و مصیبت نقصی پدید شود دوباره پوست نو پوشانده خواهد شد «کَلَّمَا نَضَجَتْ جِلْدُهُمْ بَدَلْنَا هُمْ جِلْدًا غَيْرَهَا» (نساء رکوع ۸).

ذَلِكَ جَزَاءُ وَّهُمْ بِآثَمِهِمْ كَفَرُوا

اینست جزای ایشان به سبب آنکه کافر شدند

بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِنَّا كُنَّا عِظَامًا

به نشانه‌های ما و گفتند آیا چون شویم استخوانها

وَرَفَاتًا إِنَّا لَمَّبْعُوتُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ۹۸

واعضاء از هم پاشیده آید برانگیخته میشویم به آفرینش نو

تفسیر: در دنیا دلایل اسلام را قبول نکردید اکنون به چشم سر خود بیهم بینید که چطور سوخته میروید و باز سر از نو تیار و ساخته میشوید.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا لَمَّا كُنَّا

آیا ندیده‌اند که آن خدائی که

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ

آفریده آسمانها و زمین را تواناست

عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ

که بیافریند مانند ایشان

تفسیر : ذاتیکه اجسام بزرگ را بیافرید پیدا کردن چیز کوچکی مانند شما در نزد او چه مشکل است «لخلق السموات والارض اكبر من خلق الناس» (مؤمن رکوع ۶) شك نیست که خدای توانا شما و مانند شما را بی تکلف پیدا کرده می تواند .

وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَأَرَيْبَ فِيهِ ط

و مقرر کرده است برای ایشان میعادیکه هیچ شبهه نیست در آن

تفسیر : شاید بگویند که اینقدر انسانها که مرده اند چرا تا حال مبعوث نشده اند فرمود که برای دوباره زنده کردن مردگان و از قبر بر خاستن شان وقتی مقرر است و آنوقت حتما آمدنی است محض به سبب تاخیر انکار ورزیدن حماقت است «وہانؤخرہ الالجل معدود» (هود رکوع ۹) .

فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُّوا رَا ﴿۹۹﴾

پس قبول نکردند ستمگران مگر ناشکری (انکار) را

تفسیر : با آنکه این کمرهان بی انصاف مضامین و دلایل واضحه را میشنوند باز هم در کفر و ضلال و ناسپاسی ترقی نموده و به قدر ذره هم حیا نمی کنند .

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي

بگو اگر می بودید شما مالک خزانہ های بخشش

رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ ط

پروردگار من آنگاه هر آینه بخیلی میکردید از ترس آنکه همه را خرج کنید

وَكَانَ إِلَّا نَسَانُ قَتُورًا ^{ع ۱۱} ^{ع ۱۰}
 و هست انسان تنگدل (بخیل)

تفسیر : در رکوع گذشته فرموده بود «الارحمة من ربك ان فضله كان عليك كبيرا - قل لئن اجتمعت الانس والجن على ان ياتوب مثل هذا القر ان الاية» (خدای تعالی از رحمت خود بر توفضل بسیار بزرگ فرموده است که ثروت بيمثال خود ، قرآن رابه تو عطا کرده) درین بین تعنت و عناد ومطالبات پيپوده واعراض وتکذیب مخالفان ونتایج آن مذکور شد اکنون باز به همان مضمون سابق رجوع کرده شده است - یعنی يك بنده را با چنان رحمت عظیم الشان ودولت عديم المثل سر فراز فرمودن ، شان همان جواد حقیقی و وهاب مطلق است که دارای خزاین رحمت بی انتهاست و اگر شخص مستحق را ثروت و نعمت زیادی عطا کند ، هیچ خوف تهیدستی خودش ممکن نباشد و نه اندیشه با و لاحق میشود که مبادا دیگری ازو گرفته مقابل او گردد و یادر آینده اورا مغلوب نماید - خداوند قدوس پاک و منزه مانند انسان (العیاذ بالله) تنگ حوصله نبوده وبخل وامساک ندارد ، فرض کنید که اگر انسانی مالک و مختار خزائن رحمت ساخته شود ، باز هم از طبیعت خود بخل وامساک راترك نکند به شخص مستحقى باندیشه آن بذل نمی کند که مبادا تمام دارائی او خرج شود و خودش تهیدست بماند . ویا بر شخصیکه امروز بخشش مینماید مبادا فردا همسری او کند وبدین لطایف الحیل از ابدال رحمت باز میماند بهر حال اگر خزاین رحمت الهی (ج) به تصرف شما می بود هر آئینه شما روا دار نمی شدید واز کجا حوصله آنرا داشتید که غیر از دولتمندان متکبر مکه وطائف این دولت بیش بهای وحی و نبوت رایک دریتیم «بنی هاشم» نائل گردد- این فیض خداوندی است که بر طبق استعداد و قابلیت کسی خزائن کمالات وانعامات بروی ارزانی شد - به سبب تعنت و تعصب شما فضل و رحمت خدا را کسی مانع شده نمیتواند بطفیل وبرکت محمد صلی الله علیه وسلم خزاینی را که پیروان و اتباع آنحضرت (ص) نایل میگرددند آنحضرت (ص) و پیروان او این دولت را به کمال فراخ دلی بر بنی نوع انسان نثار وایثار خواهند نمود و مانند شما تنگدلی را وانمود نخواهند کرد .

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ
 و (هر آئینه) دادیم موسی را نه نشانه روشن

فَسَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ
 پس پیوس از بنی اسرائیل چون آمد بایشان

تفسیر: طوریکہ از فضل و رحمت خود بحضرت محمد (ص) قرآن عظیم اعطا کردیم و الطاف و نوازش زیاد را برو مبذول فرمودیم ، همانطور قبلاً بہ موسی (ع) وقتیکہ پیغمبر ممدوح آمدہ بود کہ بنی اسرائیل را از مظالم فرعون نجات دہد نہ نشانات (معجزات) راست و آشکارا را مناسب حال او عطا فرمودہ بودیم اگر بخواید از علمای باخبر و با انصاف بنی اسرائیل پرسید کہ این واقعہ تا کدما اندازہ صحیح است .

تنبیہ : آن ۹ معجزہ اینست : یس ، صفا ، عصا ، سنین ، نقص ثمرات طوفان ، جراد ، قمل ، صفادع ، دم - در فواید «فارسلنا علیہم الطوفان» و الجراد الایہ» در سورہ اعراف تفصیل آنرا ملاحظہ کنید در یک حدیث مسند احمد و ترمذی وغیرہ است کہ یہود راجع بہ «تسع آیات» از آن حضرت (ص) سوال کردند - آنحضرت (ص) فرمود کہ آن نہ آیات ہمین احکام است کہ : شرک میارید ، دزدی مکنید ، زنا مکنید ، خون ناحق مریزانید ، جادو مکنید ، سودمخورید ، بیگناہ را بگیرم دہید کہ حاکم اورا بہ قتل برساند ، برزنہای عفیف تہمت مکنید ، از جہاد مگریزید اینست نہ حکم کہ تمام مردم مورد خطاب آن واقع شدہ می توانند (ای یہود) حکم دہم برای شما مخصوص بود تا بروز سبت (شنبه) از حد تجاوز مکنید (یعنی شکار ماہی مکنید) یہود آنرا شنیدہ آنحضرت را تصدیق کردند - حافظ عمادالدین ابن کثیر (رح) می نویسد کہ درین حدیث نکارہ است کہ غالباً از طرف راوی آن عبداللہ بن سلمہ آمدہ است نظم و سیاق قرآن آنرا ہرگز قبول نمیکنند کہ از «ولقد آتینا موسی تسع آیات الایہ» این ۹ حکم مراد گرفته شود و مکالمہ فرعون و موسی کہ از «فقال لہ» نقل فرمود مقتضی آن است کہ از «آیات» آن نشانات مراد است کہ بطور دلائل و حجج بہ فرعونیان نشان دادہ شدہ بود چنانچہ لفظ «بصائر» نیز زیادہ تر بر ہمین نشانات منطبق میشود و نیز با ذکریکہ از پیشتر راجع بہ تعنت اہل مکہ و طلبیدن آیات از طرف آنها جریان دارد بہ ہمین قسمت نزدیک و مطابق است کہ درین موقع تعنت فرعونیان راجع بہ آیات کونیاہ است وانمود شود - بہر حال بہ خیال ابن کثیر (رح) اینست کہ یہود شاید در باب «تسع آیات» سوال نکردند بلکہ راجع بہ آن دہ کلمہ استفسار کردہ باشند کہ در شروع تورات بطور وصایا نگاشتنہ می شد چنانچہ در حدیث ہمین دہ کلمہ مذکور است ، شاید بہ راوی حدیث التباس و اشتباہ واقع شدہ باشد و او «تسع آیات» را در عوض «کلمات عشر» ذکر نمودہ است - ممکن است کہ سوال از «آیات تسعہ» شدہ باشد ولی آنحضرت جواب آنرا علی اسلوب الحکیم فرمودہ گویا تنبیہ کرد کہ معجزات ۹ گانہ را معلوم کردن در حق شما چندان مفید و اہم نیست بلکہ این دہ حکم را یاد داشتن مہمتر است - واللہ اعلم .

فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ

پس گفت اورا فرعون (ہر آئینہ) من می پندارم ترا

يَهُودِيٍّ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

جادو کردہ شدہ

ای موسی

تفسیر : کسی ترا جادو کرده است که از آن (معاذالله) عقل تو خراب گردیده - لهذا سخنان یابو و بیسوده میگوئی درجای دیگر است «ان رسولکم الذی ارسل الیکم لمجنون» (شعراء رکوع ۲) گویا از «مسحور» مجنون مراد است و بعضی «مسحور» را به معنی ساحر گرفته اند و الله اعلم.

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ

گفت (هرآئینه) تو دانسته‌ئی که نفرستاده است این نشانه‌ها را

إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَآئِرٍ

مگر پروردگار آسمانها و زمین درحالی که دلائل روشن است

وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يُفِرُّ عَوْنُ مَثْبُورًا ۝۱۳

و(هرآئینه) من می‌پندارم ترا ای فرعون هلاک شده

تفسیر : اگرچه به زبان انکار می‌کنی لیکن دل تو خوب میداند که این نشانات عظیم‌الشان را همان خدای قادر و توانا که مالک حقیقی آسمان و زمین است ازین سبب وانمود فرموده که چشمهای تو باز شود - حالا شخصیکه دیده و دانسته محض از راه ظلم و تکبر از حق انکار کند، دربارۀ او جز این نمی‌توان تصور نمود که وقت تباهی وی فرا رسیده - ازینجا برمی آید که «ایمان» عبارت از دانستن نیست بلکه عبارت از پذیرفتن است « و جحدوا بها واستيقنتها انفسهم ظلماً و علواً » (النمل - رکوع ۱) .

فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِرَّ هُمْ مِنَ الْأَرْضِ

پس خواست که بجنباند بنی اسرائیل را از آن زمین

فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ۝۱۴

پس غرق ساختیم او را و آنان را که همراه او بودند همه یکجا

تفسیر : وقتیکه فرعون دید رسوخ و اثر حضرت موسی زیاد شده میروود به خاطر او گذشت که مبادا بنی اسرائیل قوت بگیرند ، بنابراین به ایداء بنی اسرائیل افزود تا آنها در مصر زیر فشار بوده به اطمینان وامن زندگانی نکنند ، عاقبت الامر فرعون را در مصر نگذاشتیم و تمام ظالمان را در بحر قلزم غرق نمودیم .

وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ

و گفتیم پس ازوی بنی اسرائیل را

اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ

ساکن شوید در زمین پس چون بیاید

وَعْدُ الْأَخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ط

وعدۀ آخرت بیاریم شمارا درهم آمیخته

تفسیر : خدای توانا بیخ و بنیاد ظالم را قطع کرد و شمارا از غلامی نجات داد - اکنون در مصر و شام بهر جائیکه خواسته باشید به آزادی زندگانی کنید آنگاه که قیامت برپا شود بار دیگر شما دشمنان تباه شده شمارا يكجا جمع میکنیم و دربارۀ شقی و سعید و هالك و ناجی فیصله ابدی و دایمی صادر میفرمائیم .

وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَّلَ ط

و بر راستی فرو فرستادیم قرآنرا و بر راستی فرو آمده است

تفسیر : معجزات و غیره موسی (ع) را تذکار داده روی سخن باز بسوی قرآن کریم منعطف شد یعنی معجزات موسوی به موقع و محل خود به ظهور رسید لیکن از تمام معجزات باهره ایکه به محمد عطا گردید بزرگترین معجزه علمی این قرآن کریم است که ما بروفق حکمت خود آنرا بر علم عظیم و صداقت اعلی شامل ساخته نازل کردیم و با همان صدق و صفا به او رسانیدیم که ادنی ترین تغییر و تبدل هم در آن واقع نشد «فاعلموا انما انزل بعلم الله وان لا اله الا هو» (هود رکوع ۲) .

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا م

و نفرستادیم ترا مگر مژده دهنده و ترساننده

وقف لازم

تفسیر: قبول کنندگان را بشارت بده و انکار کنندگان را از عذاب الهی تهدید نما.

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ

و قرآن را بتفریق فرستادیم تا بخوانی آنرا بر مردمان

عَلَى مَكَّةَ وَ نَزَّ لِنَهْ تَنْزِيلًا ۱۰۶

به درنگ و دفعات و فرو فرستادیم آنرا فرستادنی

تفسیر: مقصود اصلی از فرستادن قرآن دانستن آن و عمل کردن بر آنست که آنرا تذکر و تدبیر میگویند - لیکن نفس الفاظ و حروف آن هم از نور و برکت خالی نیست «کتاب انزلناه الیک مبارک لیدبروا آیاته ولیتذکر اولوالالباب» (ص - رکوع ۳) از همین سبب آیات و سوره هارا جدا جدا نهاد که هم بطور اوراد و وظایف تلاوت آن آسان باشد و هم در حفظ کردن و فهم معنی مطلب آن به سامعین بسهولت دست دهد و نزول تدریجی کلام الله ازین جهت بوده که مردم بر طبق هرگونه پیش آمد ها طوری از آن هدایت حاصل کنند که مناسب همان احوال باشد تا امتی که در آینده معلم و رهنمای تمام دنیا شدند است ، موقع و محل هر آیه و حکم را بخوبی فهمیده و محفوظ دارد تا برای نسلهای آینده هیچ مورد و محلی باقی نماند که آیتی را بيموقع به کار ببرند .

قُلْ اٰمِنُوْا بِهٖ اَوْ لَا تُوْمِنُوْا ۱۰۷

بگو ایمان آرید به آن یا ایمان نیارید

اِنَّ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖ

(هر آئینه) آنانکه داده شده ایشانرا علم پیش ازوی

اِذَا یَتْلٰی عَلَیْهِمْ یَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ

چون خوانده میشود برایشان می افتند بر ذقنها (بر روی خود)

سُجَّدًا ۱۰۷ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا

سجده کنان و می گویند پاک است پروردگارا

إِنَّ كَان وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُو ۱۰۸

هر آینه هست وعده پروردگارا کرده شده

تفسیر : قبول کنید یا نکنید حقانیت قرآن و تصدیق رسول الله (ص) را علمای منصف مزاجی میکنند که از بشارات کتب سابقه آگاهانند آنها این کلمه را شنیده به زنجهای خود بسجده می افتند که «سبحان الله» این چه کلام عجیب و لطیف است بیشک وعده خداوندی کامل شدنی بود چنانچه به زبان موسی (ع) در (کتاب استثنا) تورات این عبارت جاری شده بود (ای بنی اسرائیل) من از بین برادران شما (بنی اسمعیل) پیغمبری را مبعوث خواهم کرد و در دهن وی کلام خود را خواهم انداخت بدون شک و شبیهه آن همین کلام است که به دهن مبارک محمد (ص) انداخته شد هنگامیکه اهل علم را از تصدیق قرآن چاره نماند اکنون انکار از آن کار جاهلان است .

وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ

و می افتند بر ذقن ها (بر روی خود) گریه کنان

وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۱۰۹

و می افزاید ایشانرا فروتنی

تفسیر : قرآن را شنیده برایشان رقت طاری میشود ، وقتیکه سجده میکنند به عجز وانکسار آنها میافزاید در لفظ «اذقان» (زنجها) شاید بدینطرف اشاره باشد که در سجود مبالغه زیاد می نمایند گویا زنجهای خود را نیز با زمین پیوست میکنند و یا محض از سجود علی الوجه کنایه باشد - والله اعلم .

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ

بگو بخوانید خدایرا یا بخوانید رحمن را

أَيُّ مَاءٍ تَدْعُو أَفَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ج

هر کدام که بخوانید «خوب باشد» پس خدا راست نامهای نیکو

تفسیر: به مناسبت سجود و خشوع و غیره درین موقع ذکر دعا (خدارا ندا کردن) و به مناسبت دعا در آیت آینده ذکر صلوة کرده شد - واقعه اینست که از جمله نامهای خداوند (ج) مشرکین عرب اسم «الله» را بیشتر استعمال می کردند و با اسم «رحمن» چندان مانوس نبودند - اما نزد یهود اسم «رحمن» به کثرت استعمال می شد - در عبرانی هم تلفظ این نام مانند کلمه عربی بود و از طرف دیگر مسیلمه کذاب لقب خود را (رحمن الیمامه) قرار داده بود - غرض اینست که مشرکین از اطلاق اسم رحمن بر حق تعالی متوحش شده رم می خوردند چنانچه هر وقتیکه از زبان آنحضرت (ص) لفظ «رحمن» را میشنیدند اظهار می کردند که محمد ما را ازین منع میکند که دوخدارا بخوانیم و خودش غیر از الله خدای دیگر یعنی «رحمن» را می خواند «یهود شکایت داشتند که «محمد (ص) مانند ما ذکر رحمن را چرا به کثرت نمیکند» جواب هر دو در این آیت داده شد که «الله» و «رحمن» دونامی است مخصوص یک ذات منبع الکمال - و از تعدد صفات و اسماء تعدد ذات لازم نمی آید و این منافی توحید دانسته نمیشود - ولی این سخن که چرا ذکر یک اسم خاص به کثرت نمی شود - پس بدانید که از جمله اسمای حسنی که الله دارد هر کدام را یاد نموده و ندا کنید، مقصد یکی است - از تنوع عنوانات معنون تبدیل نمی شود. البته این ضرور است که «هر سخن جائی و هر نکته مکانی دارد».

(عبا راتناشتی و حسنک واحد * وکل الی ذاک الجمال یشیر)

وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا

و به آواز بلند مخوان نماز خود را و پست مخوان آنرا

وَأَبْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ۱۱۰

و بجوی میان آن راهی

تفسیر: در نماز جهر (وهمین طور در دعا و غیره) نه فریاد و فغان زیاد و بلند لازم است و نه آواز بسیار پست و خفی - اعتدال و میانه روی امر پسندیده است (موضح القرآن) در احادیث است که اوقاتی که درمکه قرائت به زور خوانده می شد مشرکین آنرا شنیده در شان قرآن و فرستنده و آورنده آن بد زبانی میکردند بنابراین آنحضرت (ص) قرائت بسیار آهسته را شروع کرد - پس این آیت نازل شد یعنی نه آنچنان به آواز بلند بخوان که مشرکین در مجالس خود بشنوند (وقت تبلیغ مستثنی است زیرا که در آن موقع مقصود همین است که به استماع رسانده شود) و نه چنان آهسته و به آواز پست تلاوت شود که رفقای خود شما هم آن را

نشینده و بی استفاده مانند - افراط و تفریط را گذاشته میانه روی بعمل آورید - که به قلب تاثیر می کند و تشویش حاصل نمیگردد .

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا

و بگو (ستایش) خوبی ها خدا بر است که هیچ نگرفته است فرزند

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمَلِكِ

و نیست او را هیچ شریکی در سلطنت

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَّلِيٌّ مِّنَ الدُّنْيَا

و نیست او را مددگار در وقت ذلت

وَكَبِيرَةٌ كَبِيرًا ۝۱۲ ع

و تعظیم کن او را تعظیم کردنی

تفسیر: بعد از نماز توحید خالص را ذکر فرموده سورت را ختم کرد یعنی تمام خوبی ها و ستایش ها برای خداوند (ج) است که در هر صفت و کمال خود یگانه است و از هر نوع عیب و قصور ، نقص و فتور به کلی منز و مبراست در ذات او هیچگونه فتور و ناتوانی نیست که برای تلافی و استمداد بدیگری حاجت بیفتد - در امداد گرفتن از دیگران احتمال سه نکته متصور است - از خوردتر کمک خواستن چنانکه پدر از اولاد میگیرد - و یا از مساوی چنانکه از یک شریک به شریک دیگر مدد میزند و یا از یک بزرگ مثلیکه آدم کمزور و کم طاقت در وقت ذلت و مصیبت از اشخاص بزرگ مدد میگیرد درین آیه نفی این هر سه احتمال را نمود گویا در «لم يتخذ ولدا» نفی احتمال اول و در «لم يكن له شريك في الملك» نفی احتمال دوم و در «لم يكن له ولي من الدن» نفی احتمال سوم کرده شد بعد از آن در «كبره تكبيرا» به طرف عظمت و کبریائی او تعالی متوجه فرمود - یعنی انسان را باید که به زبان و دل اقرار به عظمت حق تعالی کند و او تعالی را از هر نوع ضعف رفیع و برتر بداند - و لطف اینست که در «لم يتخذ ولدا» رد نصاری و در «لم يكن له شريك في الملك» رد مشرکین و در «لم يكن له ولي من الدن» رد یهود بعمل آمد که بعقیده آنها خدای تعالی در پهلوانی در مقابل یعقوب (ع) تاب و مقاومت آورده فتوانست (العیاذ بالله) حضرت شاه (رح) می نویسد «در وقت ذلت ، احتیاج به مددگاری ندارد - یعنی ذلت گاهی بر او عائد نمیشود که مددگار را طالب شود - در قرب پادشاهان امراء اقتدار پیدا میکنند زیرا در وقت بد ، به حمایت و رفاقت پادشاهان می پردازند لیکن در حضور آن خدای توانا اینگونه چیزها قطعاً وجود ندارد» تمت سورة الاسراء بعون الله و حسن توفيقه فله الحمد و المنه و الصلوة والسلام على صاحب الاسراء و على آله و صحبه .

(سورۃ الکہف مکیہ وھی مائتہ وعشر آیات واثنا عشر رکوعاً)
(سورۃ کہف درمکہ نازل شدہ و آن یکصدو دہ آیت ودوازده رکوع است)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۝

آغاز میکنم بنام خدائیکہ بی اندازہ مہربان نہایت بارحم است

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ أَنْزَلَ عَلٰی عَبْدِهِ

ہمہ ستایش آن خدای راست کہ فرو فرستاد بر بندہ خود

الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۝۱

کتاب و پیدانکرد دروی هیچ کجی

تفسیر : مستحق ستایش اعلیٰ و مستوجب بہترین شکر تنہا خدائی است کہ بر مقرب ترین بندہ خود (محمد رسول اللہ ص) کتاب مقدس و اکملی را فرو فرستاد و بدین وسیلہ مردمان زمین را با بزرگترین نعمت مشرف و ممتاز فرمود ، بیشک هیچ سخن کج درین کتاب موجود نیست ، عبارات آن منتہا در جہ سلیس و فصیح ، اسلوب بیان آن نہایت موثر و بلیغ تعلیم آن خیلی معتدل و مناسب ہر عصر و ہر طبیعت و مطابق عقل سلیم و خالی از افراط و تفریط است .

قِيْمًا لِّیُنذِرَ بَأْسًا شَدِيْدًا مِّنْ لَّدُنْهِ

فرستاد اورا راست تا بترساند از عقوبت سخت از نزد خدا

تفسیر : از آن آفت سختی کہ دردنیا و یا آخرت از طرف خداوند قہار (ج) بہ تکذیب کنندگان آمدنی است این کتاب آگاہی میدہد .
تنبیہ : بعضی «قیماً» را بہ معنی «مستقیم» گرفتہ و آنرا تاکید مضمون سابق قرار دادہ اند - یعنی ہر چند غور ودقت کنید ، بقدر موثی ہم در آن کجی نخواہید یافت اما (فراء) این کلمہ را قرار ذیل معنی کردہ است «قیماً علی سائر الکتب السماویۃ» یعنی مہر کنندہ بر صحت و تصدیق تمام کتب سماویہ و نگہدارندہ تعلیمات اصولی آنها دردنیا و ابو مسلم گفتہ «قیماً بمصالح العباد» یعنی متکفل تمام مصالح بندگان و درست کنندہ معاش و معاد آنهاست - بہر حال ہر معنی کہ از آن گرفتہ شود در صداقت آن شبہہ نیست .

وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ

و تا مرزده دهد مسلمانان را که میکنند

الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾

کارهای شایسته باینکه ایشان راست هزد نیک

مَا كَتَبْنَا فِيهِ آيَاتًا

باشندگان در آن همیشه

تفسیر : ظاهرآمراد از آن معاوضه آخرت یعنی جنت است که در آنجا مؤمنین قانتین را خوشی دائمی و راحت ابدی نصیب میشود .

وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ

وتا بترساند آنانرا که گفتند گرفته است خدا

وَلَدًا ﴿٣﴾

فرزند

تفسیر : در تجویز کردن اولاد برای خدای سبحان نسبت به همه کفار نصاری زیادتر مقدم و مشهور می باشند و چنانکه از احادیث شریفه ظاهر میشود تابعین قرآن با ملل نصرانی تا روز قیامت به مجادله و مخاصمه پیش می آیند بازهم کلمات عمومی این آیت شامل بعض فرقه های دیگری هم میشود مثل یهود که عزیر (ع) را پسر خدا گفتند و یا بعض مشرکین که ملائکه الله را دختران خدا خواندند - گویا در این آیه مشرکانی را که برای خدا (ج) گمان اولاد میکنند عموماً و نصاری را خصوصاً اخطار و تنبیه می فرماید .

مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا ابَاءٌ لَهُمْ ط

نیست ایشانرا به آن هیچ دانش و نه پدران ایشانرا

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ط

عجب بزرگ است سخنی که بیرون می آید از دهن های ایشان

إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا

نمی گویند مگر دروغ

تفسیر: از هر نوع تحقیق و اصول علمی بی بهره اند. آباء و اجداد آنها نیز از آن آگاهی نداشتند و این امر خیلی ناگوار و زشت است که این مردم در تقلید پدران خویش کور کورانه چنین حرفهای ناپسندیده را بر زبان می آورند - گویا این مردم از مقام قدوسیت و سبوحیت خداوند تعالی اطلاعی ندارند که در برابر ذات کبریائی او چنین گستاخی ها می کنند و از آن قطعاً نمی شرمند بجای آنکه به جستجوی دلایل و براهین افتند دنبال سخنها دروغ ظاهر البطلان میگردند و چون در ثبوت پندار شان از آنها دلیلی خواسته شود گویند که این يك راز مذهب است و عقل انسان آنرا ادراك کرده نمی تواند.

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ مُّقِرٌّ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ

پس مگرتو کشنده ئی نفس خود را بر پی ایشان

إِنْ لَمْ يُوِّمُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا ⑥

اگر ایمان نیارند باین سخن از جهت اندوه

تفسیر: اگر این کافران اوامر قرآن را قبول نکنند، تو در غم آنها خود را هلاک مساز زیرا وظیفه تبلیغ و دعوت را ادا کرده و انجام خواهی داد اگر کسی قبول نکند نباید اینقدر دلگیر و غمگین شوی و مناسب نیست که افسوس نموده کوئی با وجود اینقدر کوشش چرا کامیابی به دست نیامد؟ زیرا در هر حال تو کامیابی چه کارهائی را که برای رهبری و تبلیغ مردم از رهگذر شفقت و همدردی بجا می آری وسیله ترقی مراتب و بلندی مدارج تست اگر اشقیاء قبول نکنند نقصان به خود آنهاست.

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا

هر آینه ما ساخته ایم هر چیز را که بر زمین است آرایش آن

لِنَبِّئُوهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ⑦

تا امتحان کنیم ایشانرا کدام کس از ایشان نیکوتر است در عمل

تفسیر : بطرف رونق و زیبایی دنیا می شتابد و یا آنرا گذاشته به آخرت جنگ میزند - در بعضی روایات است که ابن عمر سوال کرد «یا رسول الله» «احسن عملاً» کدام مردم اند ؟ فرمود «احسنکم عقلاً و اورعکم عن محارم الله و اسرعکم فی طاعته سبحانه» (کسیکه دارای بهترین عقل و دانش باشد و از حرام پرهیز کننده تر و در طاعت خدای تعالی شتابنده تر باشد .)

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ⑧

وهر آئینه ماگرداننده ایم آن چیز را که بروی است میدان هموار بی گیاه

تفسیر : روزی فرارسد که همه گیاهها ، سبزهها و درختان و غیره را از میان برده زمین را یک میدان هموار و بی آبادی خواهیم ساخت کسانیکه دلباخته زیب و زینت آن اند به خوبی بدانند که این جلوه و رونق دنیا باقی ماندنی نیست - اگر تمام وسایل لذایت مادی دنیا در دست تصرف شما قرار داشته باشد و از نقطه نظر ترقیات مادی ، تمام زمین را گلزار نمائید در صورتیکه از هدایت آسمانی و دولت روحانی تهیدست باشید ، با سرور و طمانیت حقیقی و نجات و فلاح ابدی هم آغوش شده نمیتوانید - ظفر و کامیابی سرمدی نصیب کسانی است که مسرت فانی و بی ثبات دنیا را قربان خوشنودی مولای حقیقی خود میکنند و در راه حق از هیچ سختی نمی اندیشند و از تخویف و ترهیب جباران فوی و مقتدران عالم قدم شان نیلغزد - به همین مناسبت قصه اصحاب کف را بیان می فرماید .
رسول کریم (ص) را تسلی داد که تو در غم آن بدبختان خود راملول و اندوهگین مکن و به زندگی و عشرت دنیا ئیکه این مردم به آن مغرور شده حق را پایمال میکنند دل میند زیرا زود باشد که این زندگی فنا پذیرد و این دنیا تماماً به یک میدان هموار و خاره تبدیل گردد و بالاخر باز گشت همه بسوی خداست و آن روز ، روز انجام تمام مخاصمه ها و مجادلهها خواهد بود .

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ

آیا پنداشتی که اصحاب کف

وَالرَّقِيقِ كَانُوا مِنَّا عَجَبًا ⑨

و رقیم گانوا من ایتنا عجباً
رقیم بودند از جمله نشانهای عجیبها

تفسیر : اگر از نقطه نظر قدرت عظیمه الهی (ج) به قصه اصحاب کھف که بعد از این ذکرش می آید غور شود چندان حادثه عجیب و حیرت انگیزی نخواهد بود چه زمین و آسمان ، آفتاب و ماهتاب و غیره را خلق نمودن نظام متین آنها را نکه داشتن ، انسان ضعیف البنیان را بر همه فضیلت دادن ، از جمله انسانها انبیاء را برگزیدن ، اقوام قلیل و غیر مجموز را در مقابل اقوام متکبر و با اقتدار غلبه بخشیدن ، حضرت خاتم الانبیاء و رفیق غار او حضرت ابوبکر صدیق (رض) را از محاصره دشمنان نجات و در غار «ثور» سه روز پناه دادن و دشمنان ایشان را با وصف تعاقب و رسیدن به دهن غار ناکام گردانیدن و بالاخر یک عده مردمان بی خانمان و بی وسیله اعراب را در مدت کمی بر تمام جزیره العرب و بلکه بر اکثر حصص شرق و غرب دنیا غالب و منصور ساختن از وقایعی است که نسبت به قصه «اصحاب کھف» به مراتب مهم تر و محیر العقول تر می باشد . سبب نزول قصه کھف اینست که یهود به قریش مشوره داده بودند که امتحاناً از محمد (ص) سه سوال کنند : اول روح چیست ؟ دوم قصه اصحاب کھف چه بود ؟ سوم سرگذشت ذوالقرنین چه بود ؟ چون قصه اصحاب کھف دارای کیفیات عجیب و واقعات غریب بود آنها اهمیت مخصوصی به آن دادند - ازین سبب خاطر نشان شد که آنقدر عجیب نیست که شما می پندارید بلکه نشانات قدرت الهی (ج) به مراتب عجیب تر و غریب تر از آن موجود است پس از آن قصه «اصحاب الکھف» را اول مجملات و سپس مفصلاً بیان فرمود - گویند که این چند نو جوان رومی در عهد کدام پادشاه ظالم و جبار زیست میکردند که نامش را بعضی «دقیانوس» گفته اند این پادشاه در بت پرستی ذوق فراوان داشت و به جبر و اکراه بت پرستی را شیوع میداد - مردمان از خوف ایذاء و عذاب او و یا بطمع منافع چند روزه دنیوی مذاهب خود را ترک گفته به بت پرستی پرداختند - درین حال چند نفر جوانیکه از خاندان های بزرگ و اراکین سلطنت شمرده میشدند باین فکر افتادند که به سبب خوشنودی مخلوق رضای خالق را از دست دادن زبیده نیست پس به سببی که دلهای آنها از نور ایمان و تقوی و ترس خدا (ج) مملو بود و حق تعالی به آنها از دولت صبر و ثبات و توکل و انقطاع بهره وافی داده بود بحضور پادشاه هم نعره مستانه «**لن ندعوا من دونه اله القدلنا اذ شططا**» زدند و بدین وسیله مظاهره جرئت و استقلال عقیده نموده سائرین را مبهوت و حیران ساختند پادشاه از یک طرف به جوانی آنها ترحم کرده و از جانب دیگر مشاغل و مصالح مانع آمد که آنها را دفعتاً بکشد - بنابراین به آنها چند روز مهلت داد تا در کار خود غور و نظر ثانی کنند - آنها پس از مشوره فیصله نمودند که بهر حال خطر متوجه ماست که خواه مخواه از جبر و تشدد او عاجز و مغلوب شده قدم ما خواهد لغزید . پس مصلحت اینست که در نواحی شهر به کدام غار کوه پنهان شویم (و برای برگشتن به شهر انتظار موقع مناسب را بکشیم) بتائید اقدام خود دعا کردند که «خداوندا ! به رحمت خاص خود با ما کارسازی کن و ما را براه رشد و هدایت رهنمونی فرما و سرانجام کار ما را درست گردان » - بالاخر از شهر بر آمده در یکی از کوه های قریب شهر پناه گزین شدند و از بین خود یکی را تعیین کردند که تبدیل وضع نموده وقتاً فوقتاً به شهر برود تا ضروریات شان را خریده احوال و اخبار شهر را با خود بیاورد - شخصیکه از جمله آنها برین کار مامور بود روزی خبر آورد که «امروز در شهر جاسوسان حکومت به تجسس ما میگردند و خویش و اقارب ما را مجبور

خواهند کرد که پناهگاه ما را نشان بدهند» درین مذاکره بودند که ناگهان به قدرت الهی (ج) برایشان خواب مستولی گردید. گویند که تعاقب کنندگان هر قدر جستجو کردند سراغ آنها را نیافتند، ناامید شده دست از تعقیب کشیدند. پادشاه امر کرد که بریک لوحه سربی اسمای این جوانان را باحالات و کوائف شان نوشته درخزانه محفوظ دارند تا نسلهای آینده بدانند که تنی چند به طور حیرت انگیزی مفقودالائثر شده شاید درآینده کدام اثری از آنها پدید آید و یگان واقعات عجیب منکشف گردد. در مذهب آن جوانها اختلاف است - بعضی گفته اند که «نصرانی یعنی پیروان دین اصلی مسیحی بودند» - اما ابن کثیر از قرائن این فکررا ترجیح داده است که واقعه اصحاب کھف پیش از حضرت مسیح (ع) واقع شده والله اعلم -

تنبیه : «رقیم» غار کوه را گویند و به معنی «مرقوم» هم می آید یعنی چیزی نوشته شده - دریک روایت مسند عبد ابن حمید که آنرا حافظ علی شرط البخاری از ابن عباس نقل کرده چنین است که «اصحاب کھف» و «اصحاب رقیم» دولقب است تنها از یک جمعیت - لقب ایشان باصحاب کھف از باعث آنست که در غار پناه برده بودند و اصحاب رقیم از سببی است که بر یک تخته اسماء و صفات و دیگر واقعه آنها نگاشته و محفوظ داشته شده بود - مگر مترجم محقق (رحمه الله) معنی اول را گرفته است و در هر صورت «اصحاب کھف» و «اصحاب رقیم» را محض یک جمعیت قرار داده است - رای بعضی علماء آن است که قصه «اصحاب رقیم» در قرآن مذکور نشده چون بسیار تعجب آور بود لهذا در ضمن «اصحاب کھف» به آن اشاره شد و فی الحقیقه «اصحاب رقیم» (پناه گزینان غار) عبارت از آن سه شخص اند که از شدت باران در غار پناه بردند و دهن غار در اثر سقوط سنگ بزرگی مسدود شد و برای نجات ازین حادثه هر کدام آنها مقبول ترین عمل عمر خود را اظهار و به حق تعالی دعا و التجا نمودند، در اثر آن به تدریج دهن غار باز گردید - امام بخاری بعد از ترجمه «اصحاب کھف» از «حدیث الغار» بحث علیحده نموده و در آن قصه این سه شخص را مفصلاً درج کرده و شاید به همین واقعه اشاره کرده است که «اصحاب رقیم» ایشانند «طبرانی» و «بزار» باستناد حسن از نعمان ابن بشیر مرفوعاً روایت کرده اند که چون رسول الله (ص) «رقیم» را ذکر میفرمود قصه این سه شخص را بیان میکرد - والله اعلم .

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةَ إِلَى الْكَهْفِ

چون آرام گرفتند جوانان به غار

فَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

پس گفتند پروردگارا بده ما را از نزد خود بخششی

وَهِيَ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشْدًا ۝۱۰ فَضْرَبْنَا

و آماده ساز برای ما در کارمادرتی (راه یابی) پس پرده گذاشتیم

عَلَىٰ أَذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ

بر گوش ایشان در غار سالی

عَدَدًا ۝۱۱

چند (سالهای شمرده شده)

تفسیر: ایشانرا چنان مست خواب راحت نمود که سالهای درازی در آن غار به خواب رفتند و گوشهای شان از شنیدن اخبار دنیا فارغ بود.

ثُمَّ بَعَثْنَهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ

باز برانگیختیم ایشانرا تا معلوم کنیم کدام یک از دو گروه

أَحْصَىٰ لِمَا لَبِئُوا أَمَدًا ۝۱۲

یاد داشته است مقدار مدتی را که درنگ کرده اند

تفسیر: حق تعالی (ج) بعد از سالهای دراز آنها را بیدار کرد تا واضح گردد که از جمله کسانی که در مدت خواب آنها اختلاف دارند نظر کدام یک مقرون به صواب است؟ ظاهر است که چون بعد از چنین خواب دراز آنها بیدار شدند طبعاً بین خود خفتگان و نیز میان دیگر بینندگان اختلاف برپا میشود، کسی راجع به خواب آنان بمدت کم و کسی به عرصه درازتر نظریه خواهد داشت - کسی آنها اقرار و کسی چنین حادثه را مستبعد دانسته از آن انکار خواهد ورزید - بنابراین غرض از بیدار کردن آن ها این بود که کدام گروه راجع به ایشان به حقیقت صحیح میرسد و از آن مسئله به حقیقت «بعث بعد الموت» پی میبرند؟ زیرا این موضوعی بود که مردمان آن عصر در آن باره مناظره و مجادله میکردند.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ

ما میخوانیم بر تو خبر ایشانرا براستی

إِنَّهُمْ فِيهَا أَمْنٌ وَإِرْتِبَابٌ وَزُنُوجٌ

هر آئینه ایشان جوانی چند بودند که ایمان آوردند به پروردگار خود و بیفزودیم ایشان را

هُدًى ۱۳

هدایت

تفسیر: یعنی درجه بلندتر از ایمان برای شان ارزانی فرمود که درجه اولیاء است.

وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ

و بستیم بر دلهای ایشان (یعنی استوار ساختیم)

تفسیر: استوار و ثابت قدم نگمداشت که سخن خودرا واضح گفتند.

إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ

چون ایستادند پس گفتند پروردگار ما همین پروردگار آسمانها

وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهَا

و زمین است هرگز پرستش نمی کنیم بجز وی

إِلَيْهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا ۱۴

معبودی را هر آئینه گفته باشیم آنگاه سخن دور از عقل (دروغ)

تفسیر : هنگامیکه «رب» و معبوداوست دیگر کس را معبود گردانیدن
بیخردی است۔ «ربوبیت» و «الوہیت» هر دو مخصوص باری تعالی است۔

هَؤُلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِن دُونِهَا

اینها قوم ما هستند که گرفتند به جز خدا

الِإِلهَةِ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطٰنٍ

معبودان چرا نمی آرند بر ثبوت آن معبودان دلیلی

بَيِّنٍ ط فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ

واضح پس کیست ستمگاتر از کسیکه بر بست

عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۝۱۵ ط

بر خدا دروغ را

تفسیر : چنانکه موحدین در توحید الہی (ج) دلائل روشن و ثابت در دست دارند اگر مشرکین در دعوی خود راست باشند ، چرا دلیل واضح نمی آرند؟ و هر گز دلیلی آورده نمی توانند چرا که دروغ را حقیقت و اساسی نیست دروغی بزرگتر ازین چیست که در مقابل خدا (ج) شریک قرار داده شود؟

وَإِذَا عٰتَزَلْتُمْهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ

و چون یکسو شوید ای یاران از آن کافران و یکسو شوید از آنچه میپرستند ایشان

إِلَّا اللَّهُ فَأَوَّٰرِكِي الْكُهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ

بجز خدا پس آرام گیرید به غار تا وسیع کند بر شما

رَبِّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئُ لَكُمْ

پروردگارشما از بخشایش خود و مهیا سازد برای شما

مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا ﴿١٦﴾

در کار شما منفعت را

تفسیر : چون از دین مشرکین خودداری نمودیم باید ظاهراً هم از آنها دوری کنیم ، همانطور که از معبودان باطل آنها کناره جستیم ، باید از تمام جهات چشم امید بر بندیم و تنها به طرف معبود خود رجوع کنیم و محض از او امیدوار رحمت و تلافی باشیم - پس ازین مشوره به غار کوه پناه گزیدند .

وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ نَزُورًا

ومی بینی (ای بیننده) روشنی آفتاب را وقتی که طالع شود میل کند

عَنْ كُهُفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا

از غار ایشان به جانب راست و چون

غَرَبَتْ نَقَرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ

غروب کند تجاوز میکند از ایشان به جانب چپ

وَهُمْ فِي فُجُوءِهِمْ مِنْكَ مِنْ

و ایشان در گشاده می اند از غار این از

آيَةُ اللَّهِ ط

نشانه‌های خداست

تفسیر : خدای تعالی بقدرت کامله خود آنها را به چنین جای رهنمونی کرد که مامون و مطمئن بوده راحت کنند ، طوریکه نه تنگی جای باعث زحمت ایشان شود و نه حرارت آفتاب موجب گزند شان گردد . قسمت داخلی غار وسیع و هوا دار بود . چنانکه ابن کثیر نگاشته که « چون رخ به شمال بود وضع و موقعیت آن چنان بود که بقدر لزوم از اشعه آفتاب مستفید می شد و حرارت آن موجب زحمت نمیگردید » .

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَمَنْ

هر که را راه نماید خدا پس او راه یافته است و هر کرا

يُضِلُّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرِيدًا ۚ

گمراه کند پس هرگز نیابی او را هیچ دوست راه نماینده

تفسیر : همه رهنمائی ظاهری و باطنی به تصرف و اختیار اوست . قدرت نمائید هنگامیکه دنیا به طرف گمراهی روان بود « اصحاب کهف » را چگونه براه هدایت ثابت قدم و مستقیم نگه داشت و در ظاهر نیز آنان را بطرف غار عجیبی رهنمونی نمود .

و تَحْسِبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ

و پنداری ای بیننده ایشان را بیدار و ایشان خفته اند

وَ نَقَلِبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ

و میگردانیم ایشانرا بچپ و راست و جانب

الشِّمَالِ ۚ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ رَاْعِيَهُ

چپ و سگ ایشان کشاده است بازوهای خود را

بِالْوَصِيدِ ۚ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ

برعبه دروازه اگر اطلاع یابی برایشان البته رو بگردانی

مِنْهُمْ فِرَارًا وَكَلْبَتْ مِنْهُمْ رُجْبًا ﴿۱۸﴾

از ایشان بطریق گریختن و (هر آینه) بر کرده شنوی از ایشان از روی ترس

تفسیر : گویند در انای خواب چشمهای شان کشاده بود و این خواب دراز بر وجود آنها اثر ناگوار نمود چشمان ایشان به این سبب باز بود که اگر کسی این وضعیت را بنگرد پندارد که بیدارند - حق تعالی بوجود آنها چنان هیبت و عظمت و در آن غار دهشت گذاشت که تماشاگاه مردم واقع نشوند و نا آرام نگردند - سگی هم داشتند که بایشان مانوس بود و صحبت شان در آن سگ نیز اندکی اثر کرد به قسمیکه صدها سال زنده ماند - اگر چه نگه کردن سگ بد است لیکن در میان هزاران

بد یکی خوب هم میتواند پیدا شد - سعدی میفرماید :
پسر نوح بآبدان بنشست * خاندان نبوتش گم شد
سگ اصحاب کعبه روزی چند بی نیکن گرفت و مردم شد

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنٰهُمْ لِيَتَسَاءَلُوْا بَيْنَهُمْ ط

و همچنین بر انگیزتیم ایشانرا تا سوال کنند در میان خود

قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ ط قَالُوْا

گفت گوینده از ایشان چقدر درنگ کردید گفتند

لَبِئْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ط قَالُوْا

درنگ کردیم يك روز یا پاره روز گفتند

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ ط فَاَبْعَثُوْا

پروردگار شما داناتر است به مقدار درنگ کردن شما پس بفرستید

اَحَدَكُمْ يُوْرِقُكُمْ هٰذِهِ اِلَى الْمَدِيْنَةِ

یکی را از میان خود با این نقره (مسکوکه) خود بسوی شهر

فَلْيَنْظُرْ آيُهَا أَرْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ

پس باید که تامل کند کدام يك از اهل مدینه پاکیزه تراست از روی طعام پس بیارد بشما

بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلِيَتَلَطَّفَ وَلَا يُشْعِرَنَّ

قوتی از آن و باید مدار او نرمی کند و خبردار نکند

بِكُمْ أَحَدًا ①۹ إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا

به حال شما هیچکس را هر آئینه ایشان اگر قدرت یابند

عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ

بر شما سنگسار کنند شما را یا گردانند شما را

فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ②۰

در دین خود و هرگز رستگار نخواهید شد آنوقت هیچگاه

تفسیر : طوریکه به قدرت کامله خود آنقدر خواب دراز را بر آنها مستولی کرد همان طور بوقت معین آنها را بیدار نمود - ایشان برخاستند و در بین خود به مذاکره آغاز نمودند که «ماچقدر خوابیده خواهیم بود» بعضی گفت که «يك و یانیم روز» یعنی بسیار کم» دیگران گفتند که (گفتگو درین باره فایده ندارد) خدا میداند که ماچقدر مدت خوابیده ایم - اکنون بهتر است که کار کنیم - يك نفر ما این رویه را گرفته به شهر برود و از يك دکان طعام حلال و پاک خریده بیاورد - و باید در منتهای هوشمندی و وظیفه خود را انجام دهد و به نرمی و تدبیر با مردم معامله کند تا هیچیک از اهالی شهر از پناهگاه ما وقوف نیابند ورنه دچار تکلیف زیاد خواهیم شد، اگر پادشاه ظالم از ماسراغ یافت ما را سنگسار خواهد کرد و یا به جبر و اکراه از دین حق منحرف خواهد نمود . العیاذ بالله . اگر چنین چیزی به وقوع پیوست آن کامیابی اعلی و فلاح ابدی را که خواهیم هرگز حاصل نخواهد شد زیرا از دین حق برگشتن اگرچه به جبر و اکراه باشد کاری نیست که در خور شان مؤمنین اولوالعزم باشد .

نظریات حضرت در کلمه و لیتلطف قرآن نصف شده که تا آن از نصف اول و در لام، دو آن از نصف تا بیست

تنبیه : نزدمن «یوماً او بعض یوم» کنایه از تقلیل مدت است زیرا هر قدر مدت طویل که در خواب بگذرد در نظر شخص خوابیده بعد از بیدار شدنش اندک معلوم میشود از اینجاست که میگویند خوابیده و مرده در عدم ادراک یکسان است استعمال کلمه (او) را در جمله «یوماً او بعض یوم» چنین بدانید که در سورة مؤمنون است در آیت «قال کم لبثتم فی الارض عدد سنین قالوا لبثنا یوماً او بعض یوم فاسئل العادین» (المؤمنون - رکوع ۶) .

وَ كَذٰلِكَ اَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوْا

و همچنین خبردار گردانیدیم مردمانرا به حال ایشان تابدانند که

اَنْتَ وَعٰدٌ اللّٰهِ حَقٌّ وَّ اَنْتَ السَّاعَةُ

هر آئینه وعده خدا راست است و هر آئینه قیامت

لَا رَيْبَ فِيْهَا ۚ اِذْ يَتَنٰزَعُوْنَ

هیچ شبهه نیست در آن وقتیکه نزاع میکردند مردمان

بَيْنَهُمْ اٰمْرَهُمْ

در میان خود در امرشان (امردینشان)

تفسیر : یکی از آنها رویه را گرفته داخل شهر شد اما هر چیز آن شهر را متغیر و جدید دید - اهالی شهر چون آن سکه را دیدند حیران شدند که نام کدام پادشاه در آن ضرب شده و از کدام عصر خواهد بود؟ مردم پنداشتند که این شخص از کدام جای دفینه یافته است ، تحقیق درین باره دو ام کرد تا آنکه واقعه به حضور پادشاه رسید - پادشاه ملتفت شده و آن تخته سابقه را که هویت چند نفر جوانان با تاریخ غیاب آنها بر آن تحریر و از روز گار درازی حفظ شده بود بحضور خود خواست و آغاز به تحقیق نمود و آخر الامر دریافت که این همان گروه مفقود الخبر است، در آن روزگار در شهر راجع به «بعث بعد الموت» مجادله و مناظره جاری بود بعضی میگفتند بعد از مردن کسی به زندگی بر نمیگردد کسی میگفت بعث محض روحانی است و جسمانی نیست - کسی معاد روحانی و جسمانی هر دو را قایل بود - پادشاه وقت که مرد حق پرست و منصف بود میخواست کدام نظیری از طرفی در چنین مورد بدست آید که باعث سهولت فهم گردد و استبعاد عقلی کم شود - الله تعالی این نظیر را بر او فرستاد و این کار سبب شد که منکرین آخرت هم بعد از ملاحظه و استماع این ماجرای حیرت انگیز به آمدن روز رستاخیز ایمان آوردند و این

منظره مخصوصاً بر طبایع آنها طوری تاثیر افکنده بدانند که حق تعالی ایشانرا تنبیه فرموده و این واقعه هم کمتر از زندگی بعد از مردن نمی باشد .

تنبیه : بعضی مطلب «اذیتنا زعون بینہم امرہم» را چنین تعبیر می نمایند که حق تعالی مردم را از حال اصحاب کھف وقتی آگاہ فرمود که درباب «اصحاب کھف» افواہات و مناظرات برپا بود یعنی آن چند نوجوانیکہ درباب آنها از مدتہای دراز سخنہا شنیدہ میشود و آنها ناگہان غایب شدہ بودند و باز هیچ درک آنها معلوم نشد کہ در کجا خواہند بود ؟ و نسل آنها در کجا منتشر شد آیا تصور میتوان کرد کہ تا حال زندہ مانده باشند ؟ بلکہ بہ یقین میتوان گفت ہمہ مردہ اند و گوشت و پوست شان با خاک یکسان شدہ است . درین مسئلہ کسی یک چیز میگفت و دیگری بہ اظہار عقیدہ جداگانہ می پرداخت کہ ناگہان حق تعالی پردہ از روی حقیقت بر داشتہ و تمام اینگونہ اختلافات را خاتمہ داد .

فَقَالُوا اٰیْنُوۡا عَلَیْهِمْ بُنَیۡاۡنَاۡ رَبِّہُمْ

پس گفتند بنا کنید بر (غار) ایشان عمارت پروردگارا ایشان

اَعْلَمُ بِہِمۡ ط قَالَ الَّذِیۡنَ غَلَبُوۡا عَلٰی

داناتراست بحال ایشان گفت آنانکہ قدرت یافتند بر

اَمْرِہِمۡ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَیْہِمۡ مَّسٰجِدًا ﴿۲۱﴾

امر ایشان البته بسازیم بر (غار) ایشان مسجدی

تفسیر : بطور قطع نمیتوان گفت کہ بعد ازین واقعه آیا «اصحاب کھف» زندہ ماندند و یا وفات کردند ؟ اگر وفات نمودند در کدام وقت بود ؟ و اگر زندہ ماندند چقدر وقت را دربر گرفت ؟ بہر حال مردمان شہر برین حالت حیرت آور آنها آگاہی یافتہ نسبت بہ ایشان اظہار عقیدہ نمودند و خواستند بہ یادگار آنها عمارتی در جوار آن غار بنا کنند تا اسباب راحت زیارت کنندگان ایشان گردد شاید در این مسئلہ اختلاف رأی رونما شدہ باشد کہ چہ قسم عمارت تعمیر شود ؟ - تفصیلات این اختلافات تنہا بہ خدا (ج) معلوم است و این امر ہم در علم اوست کہ این تجویز بعد از موت آنها بہ عمل آمد و یابیش از آن در حالتیکہ دوبارہ بہ ایشان خواب طاری شد با اینہم اشخاص با رسوخ و مقتدر برین فکر اتفاق کردند کہ نزدیک غار عبادتگاہ تعمیر شود - درباب «اصحاب کھف» بجز اینکہ موحد را سخ و متقی بودند نمیتوان بہ یقین گفت کہ پیروان شریعت کدام پیغمبر بودند ؟ لیکن مردمانیکہ معتقد شدہ در آنجا خانہ ساختند نصاری بودند - ابوحیان در «بحر المحیط» برای تعیین مقام اصحاب کھف اقوال متعددہ نقل کردہ است - ذوقمندان بدان رجوع کنند .

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَأَيْبَعُهُمْ كَلْبُهُمْ

جمعی میگویند اصحاب کھف سه کس اند که چهارم ایشان سنگ ایشان است

وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ

و جمعی میگویند پنج کس اند که ششم ایشان

كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ

سنگ ایشان است نشانه نادیده سنگ انداختن (سنگ انداختن نهانی)

تفسیر : سامعین قصه «اصحاب کھف» را شنیده چنانکه عادت عوام است تیر بتاریکی انداخته طائفه میگویند که «آنها سه نفر و چهارم آنها سنگ شان بوده» - جماعتی میگویند که آنها پنج نفر و ششم آنها سنگ شان است لیکن تمام این سخنان چنان است که شخصی نشانه راندریده سنگ بیندازد - ممکن است که از اظهار سخنان مختلف علاوه بر جهل خودشان مقصود دیگری نیز داشته باشند شاید میخواهند رسول الله (ص) را بیازمایند که درین باب چه میگوید ؟ - زیرا احتمال است یهود قبلاً به قریش تعداد صحیح هفت نفر را گفته باشند که قرآن در آینده بدان طرف اشاره کرده است .

وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ

و اینهم میگویند که هفت کس اند و هشتم ایشان سنگ ایشان است

قُلْ رَبِّيَ أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ

بگو پروردگار من داناتراست بشمار ایشان نمیداند ایشان را

إِلَّا قَلِيلٌ ۚ فَلَا تَمَارِفِيهِمُ الْأَمْرَ آءَ ظَاهِرًا

مگر اندک کسی پس گفتگو مکن درسخن ایشان «دوهرایشان» مگر گفتگوی سرسری

وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

و تحقیق مکن (سوال مکن) در باب ایشان از کافران هیچکسی را

تفسیر : در باب اینگونه سخنان غیرعادی مجادله زیاد فایده ندارد اگر عدد صحیح شان هم معلوم شود کدام مقصد مهم از آن بدست نمی آید درین باره علاوه برین آنچه خدای تعالی بیان کرده در پی تحقیق افتادن و یا هر قدریکه خدای تعالی تردید کرده است در زیادت آن مجادله کردن و تردید نمودن بیهوده است . ابن عباس (رض) فرمود که «من از جمله آن مردمان قلیل هستم که از سیاق قرآن معلوم کردند که اصحاب کهف هفت نفر بودند زیرا حق تعالی دو قول اولی را «رجماً بالغیب» فرمود و باقول سوم رجماً بالغیب نفرمود علاوه بر آن اسلوب بیان هم متغیر است - دوجمله اولی «واوعطف» نداشت - چون در جمله سوم «وثامنهم کلبهم» عطف آورده شده لهذا این عطف تاکید است که قائل این قول به کمال بصیرت و وثوق به تفصیل واقعه آگهی دارد و نیز در تأیید آن بعضی گفته اند که اولاً از «قال قائل منهم کم لبثتم» بودن یک قایل و از «قالوا البثنا یوماً الایه» غیر از او ، اقلأ بودن سه قایل ، باز آیه دومی «قالوا ربکم اعلم الایه» بر علاوه آنها بودن سه قایل دیگر را ثابت می سازد بدین طریق باید اقلأ هفت نفر باشند - و سگ بر علاوه آنها بود .

وَلَا تَقُولُ لَنْ لِي شَأْنٌ إِنِّي فَأَعِكَ

و مگو هیچ چیزی را که من البته کننده ام

ذَلِكَ غَدَا ۙ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ ز

آن را فردا مگر اینرا بگو که خواهد خدای

وَإِذْ كُرِّرْتُ رَبِّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ

و یادکن پروردگار خود را وقتی که فراموش کنی و بگو

عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ بَيْنِي وَرَبِّي لِأَقْرَبَ

توقع است که دلالت کند مرا پروردگار من نزدیک تر

مِنْ هَذَا رَشْدًا ﴿۲۲﴾

ازین
براه صواب

تفسیر : فصه اصحاب کہف در کتب تاریخ به ندرت تحریر شده بود ازین جهت هر کس بر آن اطلاع نداشت ، مشرکین در اثر تعلیم یہود این قضیہ را از آنحضرت (ص) پرسیدند و مقصد شان آزمایش آنحضرت (ص) بود - آنحضرت وعده کرد کہ «فردا جواب خواہم گفت» بہ اعتماد آنکہ چون جبرئیل بیاید ازو استفسار کند - اتفاقاً جبرئیل (ع) تا پانزدہ روز نیامد و سبب اندوہ فراوان آنحضرت گردید - مشرکین بہ تمسخر آغاز کردند بالآخر جبرئیل (ع) این قصہ را آورده و توصیہ نمود کہ درباب سخن آیندہ نباید بدون «انشاء اللہ» وعده کرد اگر وقتی فراموش شود ، بعد از آن بہ خاطر آورده «انشاء اللہ» بگویند و فرمود کہ «امیدوار باشی کہ اللہ تعالیٰ درجہ ترا ہنوز بلندتر خواہد ساخت یعنی ترا گاہی فراموش نخواہد کرد» - (موضح القرآن) و یابہ طریق عجیب تراز «اصحاب کہف» ترا حفاظت فرماید و کامیاب نماید چنانکہ در قصہ «غار ثور» بظہور رسید و یا شواہد و واقعات عجیب تر از «واقعة کہف» بذریعہ زبان تو بیان فرماید .

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ

و درنگ کردند در غار خود سه صد سال

وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿۲۵﴾

و افزودند نہ سال دیگر

تفسیر : بہ حساب شمسی سه صد سال کامل در غار بخواب بودند و بہ حساب قمری ۹ سال زیادہ تر میشود (کسور ماہا و روزها محسوب نشدہ) و یا بعد از سه صد سال ممکن است قدری از خواب بیدار شدہ باشند و باز بخواب رفتہ و تانہ سال دیگر خوابیدہ باشند بعضی علماء رأی دارند کہ این سه صد و نہ سال مدتی است بعد از بیداری آنها تا بہ عہد نبوی (ص) یعنی بامردم ملاقات و اختلاط نمودہ باز بخواب رفتند و این کیفیت آنها تا بہ عصر آنحضرت (ص) مدت مذکور را در بر میگیرد واللہ اعلم (لطیفہ) در عصر مادریالت «زیشوان» شخصی دوصد و پنجاہ و دو سال عمر دارد و بیست و چہارمین ازدواج او درین نزدیکی ہا بعمل آمدہ است .

قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لِيْتُوۡا ۙ لَهُ غَيْبٌ

بگو خدا داناتراست به مقداری که درنگ کردند اوراست علم غیب

السَّمٰوٰتِ وَاَلْاَرْضِ ۙ اَبْصَرُ بِهَا

آسمانها و زمین چقدر بیناست

وَاَسْمِعُ ۙ

و چقدر شنواست

تفسیر: مؤرخین مدت خواب را تا به بیداری آنها به چندین طریق بیان میکردند اما اصح آن مدتی است که الله تعالی فرموده زیرا تمام رازهای پوشیده آسمان و زمین در علم او تعالی است و هیچ چیز از نظر او پنهان نیست.

مَا لَهُمْ مِّنْ دُوۡنِهٖۙ مِنْۢ مِّنْ وَّلِيٍّ ۙ

نیست ایشانرا بجز او هیچ کار ساز

وَلَا يَشْرِكُ فِيۢ حُكْمِهٖۙ اَحَدًا ۙ

و نمیگرد شریک در حکم خود هیچکس را

تفسیر: طوریکه علم او به همه اشیاء محیط است قدرت و اختیار او نیز به همه حاوی است - چنانکه در دانستن غیوب آسمانها و زمین او را شریکی نیست در اختیارات و قدرت هم از هرگونه سهمیم و انباز پاك است.

وَاٰتٰكَ مَا اَوْحٰى اِلَيْكَ مِنْ كِتٰبٍ

و بخوان آنچه وحی فرستاده شده بسوی تو از کتاب

رَبِّكَ ^{ط ج} لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ ^{ج قف} وَلَكِنْ

بروردگار تو هیچکس تبدیل کننده نیست حکمهای ویرا و هرگز

تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ②۷

نیابی بجز او هیچ پناهنگاهی

تفسیر : اول راجع به قصه اصحاب کهف فرموده بود که «فلا تمار فیهم الامراء ظاهراً ولا تستفت فیهم منهم احداً» - مطلب اینست که در مسایل عادی مباحثه و کنجکاوی زیاد قطعاً ضرورت ندارد ، توای محمد صلی الله علیه وسلم در انجام وظیفه خود مشغول باش یعنی کتاب جامع و مانع و کافی و شافی را که رب تو به تو عنایت فرموده به مردم بخوان سخنان خداوند (ج) و وعده های او را که اندرین کتاب مندرج است هیچ قوتی نیست که آنرا تبدیل دهد یا معطل کند و یا غلط ثابت نماید اگر شخصی بکوشد که این سخنان الهی (ج) را تغییر دهد و یا در ادای حقوق این کتاب کوتاهی ورزد باید بداند که برای چنین مجرم پناهنگاهی نیست درگاه رحمت او وسیع است می تواند که بندگان مطیع را در پناه خویش قرار دهد ببینید و دقت نمائید که «اصحاب کهف» چون بر او امر خدا استوار ماندند از فضل او بچه راحتی نایل گشتند ؟

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ

و حبس کن نفس خود را با آنانکه یاد میکنند

رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ

بروردگار خود را بصبح و شام میخواهند

وَجْهَةً

رضای او را

تفسیر : در شوق حصول خوشنودی و دیدار اوتعالی به کمال صدق و اخلاص پیوسته مشغول عبادت اند مثلاً ذکر میکنند - قرآن می خوانند -

در نمازها مداومت می ورزند - بین حلال و حرام تمیز میکنند - حقوق خالق و مخلوق را می شناسند با اینکه از رهگذر امور دنیوی قرین عزت و دولت هم نیستند . چون از جمله صحابه در آنوقت عمار ، صهیب ، بلال ، ابن مسعود و غیرهم (رضی الله عنهم) بودند چنین مومنین مخلصین را از صحبت و مجالست خود مستفید نما و بگفته کسی آنها را از مجلس خود جدا مکن .

وَلَا تَعْدُ عَيْنُكَ عَنْهُمْ ج تَرِيدُ زِينَةَ

و باید که نگردد چشم های تو آنها را گذاشته (از ایشان) طلب کنان آرایش

الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ج

زندگانی دنیا را

تفسیر : کسانی را که اظهار اخلاص کرده اند هر چند غریب هم باشند ترك مکن و بطرف دنیاداران متکبر به غرض اینکه اگر آنها مسلمان شوند دین اسلام رونق زیاد خواهد یافت التفات منما زیرا ترقی و عزت اصلی اسلام ، وابسته شکوه مادی و کثرت طلا و نقره نیست بلکه به ایمان و تقوی و اخلاق نیکو مربوط است . عزت و شوکت دنیای فانی مانند سایه زوال پذیر است ، دولت حقیقی به پابندی در تقوی و تعلق مع الله است که نه شکست میابد و نه زوال ، چنانکه در واقعه «اصحاب کعبه» سرانجام کار دوستان خدا (ج) و طالبان دنیا واضح شد .

وَلَا تُطِيعُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا

و اطاعت مکن آنرا که غافل ساختیم دل او را از یاد خویش

وَاتَّبِعْ هُوَهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا ④

و پیروی کرده است خواهش خود را و هست کار او از حد گذشته

تفسیر : دلپای کسانی که مست نشه دنیا شده اند از یاد خدا (ج) غافل و پیوسته پیرو خوشی و خواهشات نفسانی می باشند شیوه این طائفه است که در اطاعت خدا (ج) سست و تنبل و در پیروی هوا و هوس پیشقدم اند هر چند این گروه دارای عزت و مکنت باشند از سخنان شان اعراض کن - در روایات است که بعضی صنایع قریش به آنحضرت (ص) گفتند که (این رذیلان را از پیش خود دور کن تا رؤسا نزد تو نشسته بتوانند) مسلمانان نادار را رذیل و کافران دولت مند را سردار

گفتند ، شاید در دل مبارک آنحضرت (ص) خطور کرده باشد که «اگر این غربا برای مدت کمی از من دور شوند چه نقص خواهد بود؟ چه آنها مسلمانان راسخ هستند و مصلحت کار را ملحوظ نظر داشته نخواهند رنجید و این دولتمندان هم بدین طریق اسلام خواهند آورد » لذا این آیت نازل شد که گفته این متکبران را هرگز قبول مکن زیرا از اقوال بیسوده آنها معلوم میشود که استعداد ایمان آوردن حقیقی را ندارند و نیز لازم نیست که به فکر فائده موهوم از احترام مخلصین صرف نظر شود زیرا در صورت فرق گذاشتن در بین دولتمندان و غربا احتمال دارد که در قلوب عوام الناس نسبت به پیغمبر (ص) (معاذالله) نفرت و بدگمانی پیدا شود پس ضرر آن نسبت به ضرر ایمان نیارودن ، این چند تن متکبر به مراتب بیشتر است .

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ قَف فَمِنْ شَاءَ

و بگو (این) سخن راست است از پروردگار شما پس هر که خواهد

فَلْيُؤْمِنُ لَاقِفٌ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ۗ

ایمان آرد و هر که خواهد کافر شود

تفسیر : از طرف خدا (ج) سخنان راست رسانده شد ، خواه کسی آنرا بپذیرد و خواه از آن انکار نماید ، اوتعالی را باکی نیست نفع و نقصان همه محض به خود شما عاید میشود - کسانی که قبول میکنند و آنانکه قبول نمیکنند ، باید در باب انجام کار خود فکر کنند (که در آینده بیان میشود) اینقدر بدانند که رونق و زینت دنیا فانی و هیچ است و فایده اش وقتی است که ذریعهٔ فلاح آخرت گردد - محض تمول دنیا آنجا به کار نمی آید بلکه بساز غربای مسلمین در آخرت در عیش و زاحت می باشند .

إِنَّا أَعْتَدُ نَارًا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ

(هر آئینه ما) مهیا کردیم برای ستمگاران آتشی را که احاطه کند

بِهِمْ سُرَادٍ قُهَاطَ

ایشان را سراپرده های او

تفسیر : آن سراپرده هانیز از آتش می باشد .

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ

و اگر فریاد کنند فریاد رسیده شوند به آبی

كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ

مانند ریم (مس گداخته) بریان کند روی هارا بد

الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

آشامیدنی است و دوزخ بد آرامگاهی است

تفسیر: وقتیکه از شدت گرمی به آنها تشنگی لاحق می شود نعره العطش العطش میزند - آبیکه به آنها داده میشود بسان درد تیل و یا ریم است و از بسیاری حرارت خود چهره را می سوزاند.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

هر آئینه آنانیکه ایمان آوردند و کردند کارهای شایسته

إِنَّا لَنُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا

(هر آئینه ما ضایع نکنیم مزد کسیکه نیکو کرده است کارها

تفسیر: جزئی ترین نیکی هم ضایع نمیگردد و در برابر آن پاداش کامل داده میشود.

أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَجْرِي

این جماعه ایشان راست بوستان های اقامت میرود

مِنْ بَحْتِهِمْ الْأَنْهَارُ يُحَلَّونَ فِيهَا

زیر آنها نهر ها زیور داده شوند در آنجا

مِنْ أَسَاوِرٍ مِنْ ذَهَبٍ

(از) دستوانہا از طلا

تفسیر : تا خاطر نشان شود کہ دولتمندان اصلی وابدی کدام مردم اند کیفیت مخصوص اسباب آرایش و زینت و همچنان نعمت های بہشت را دراین دنیا فہمیدہ نمیتوانیم زیرا در محسوسات ما مثال کامل آن وجود ندارد .

و يَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ

و پوشند جامہ های سبز از

سُدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ

دیباہ نازک و دیباہ سطرہ

تفسیر : شاید روی لباس از ابریشم باریک و استر آن از ابریشم سطرہ باشد . گہا نفہم من قولہ تعالی «بطائنہا من استبرق» (رحمن - رکوع ۳) و یا ہر دو قسم جدا جدا استعمال شود واللہ اعلم - در موضح القرآن است آنحضرت (ص) فرمود کہ «زیور طلا و کالای ابریشمی بہ مردان درجنت دادہ میشود - پس مردی کہ این چیزہا را دراین جہان پوشد در آنجا از آن محروم می ماند .»

مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ

تکیہ کنان در آنجا بر تخت ها

نِعْمَ الثَّوَابُ وَ حَسْبُ مَرْفَقًا ۝۴۴

نیک جزاء است و بہشت نیکو آرامگاہیست

تفسیر : بر تخت ها تکیہ میکنند ، وبہ نہایت عزت و آرام زیست خواهند نمود .

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ

و بیان کن برای ایشان داستان دو مرد را

تفسیر : مثال کافر دولتمند و مؤمن فقیر را بیان فرمود - و در ضمن این مثال مقصد آگاهی کفار و مؤمن از سرانجام زشت کفر و تکبر و مقبولیت ایمان و تقوی و بی ثباتی دنیاست . در خصوص این که این دو شخص که مثال آنها بیان شده آیا واقعاً وجود داشتند و یا محض برای تفهیم و ایضاح مطلب به طور مثال تذکر داده شده است علماء را دو نظریه است در هر حال فایده تمثیل در آن حاصل است .

جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ

دادیم به یکی از ایشان دو بوستان از

أَعْنَابٍ وَ حَفَنَّهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا

(درختان) انگور و گردا گرد آن پیدا کردیم درختان خرما و پیدا کردیم

بَيْنَهُمَا زُرْعًا ط

در میان این بوستانها زراعت

تفسیر : باغها از درختان خرما احاطه کرده شده و بین هر دو باغ زمین زراعتی بود تا هم از غله و هم از میوه استفاده نمایند .

كَلَّمَا لُجْنَتَيْنِ أَتَتْهُمَا كَلِمًا

هر دو بوستان آورد میوه های خود را

وَ لَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا

و هیچ کم نکرد از میوه چیزی را

تفسیر: اینطور نبود کہ یک باغ میوه دار و دیگری بی میوه باشد یا اینکه درختی کمتر از درخت دیگر ثمر دهد.

و فَجَرْنَا خِلْمَهَا نَهْرًا ۝۳۴

و جاری ساختیم میان ہردو جوئی

تفسیر: در بین باغها نہر آب بیک ترتیب جریان داشت تا منظرہ آن خوشنما و دلکش باشد و اگر باران نشود باز ہم باغ و زراعت از کمی آب خراب نگردد.

و كَانَتْ لَهُ ثَمْرَةٌ

و بود او را میوه

تفسیر: چیزی را کہ خرج کرد و یا زحمت کشید ثمرہ آن را بہ نیکوئی حاصل کرد و ہر نوع سامان عیش و رفاهیت برایش فراہم شد نکاح کرد و نتیجہ نیک بدست آورد یعنی اولاد زیاد یافت.

فَقَالَ لِرَافِعِ بْنِ مَدْيَنَ وَهُوَ رَافِعُ بْنُ مَدْيَنَ

پس گفت رفیق خود را و او گفتگو می کرد با او

أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ۝۳۵

من بیشترم از تو در مال و غالب ترم باعتبار حشم

تفسیر: من نسبت بہ تو مال و دولت و خدام زیادی دارم اگر اختیار این اعمال مشرکانہ باطل می بود چگونه صاحب این ہمہ راحت و نعمت می شدم؟ مشرک بودن آن مرد را ازین بیانش می توان دریافت کہ چون بہ آفتی دچار شد از عقیدہ خویش پشیمان گردید و گفت «یا یکتی لم اشرك بر بی احداً» ازین عبارت چنان برمی آید کہ رفیق ناتوان او کہ بہ یگانگی خداوند (ج) ایمان کامل داشت اظهار کرده باشد کہ مشرک باطل است و بہ رفیق خود نصیحت میکرد کہ از مشرک بر گردد مگر آدم دولتمند در جواب گفت کہ «من نسبت بتو بیشتر دارای مال و مکتب هستم چگونه یقین توانم کرد کہ من بہ باطل باشم و چون تو شخص مفلس قلاش حق بہ جانب باشی؟»

سگر، خدمتکاران حاضر

و دیگران را حقیر می‌دانستند

وَدَاخَلَ خَلْقَ جَنَّتِهِ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ ج

و در آمد به بوستان خود و حالانکه اوستم کننده است بر نفس خود

تفسیر: در شرک و کفر و غرور دل و دماغ او را فرا گرفته بود و در حقیر می‌دانست و قدرت و جبروت خدا را در نظر نداشت و به دشمن او هیچ خطور نمی‌کرد که عاقبت چه خواهد شد فقط همین باغ را جنت خود میدانست و آنرا به خیال خود ابدی می‌پنداشت

قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا ل

گفت نمی‌پندارم که هلاک شود این بوستان هیچگاه

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً لَا وَاَلَّذِينَ

و گمان ندارم که قیامت برپا شدنی است و بالفرض اگر

رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَا جِدْتُ

و ساینده شوم (باز گردانیده شوم) بسوی پروردگار خود هر آئینه خواهیم یافت

خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ج

بہتر از آن بازگشتنی

تفسیر: بالفعل به آرامی و آسودگی میگذرد و من امور زندگانی خود را چنان تنظیم کرده ام که گمان نمیکنم این باغها خراب شود باقی ماندقصة بعدالموت اولاً من یقین ندارم که بعد از مردن ذرات استخوان ها دوباره زنده گردد و به حضور خداوند پیش شوم لیکن اگر چنین بوقوع پیوست ضرور در آنجا سامان بہتری را نسبت به اینجا می‌یابم اگر خدای تعالی حرکات ما را مستحسن نمی‌شمرد در دنیا ما را چرا اینقدر کشایشی میداد گویا آسوده حالی مادرین جهان علامه آن است که در آن جهان نیز قرین عیش خواهیم بود

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ

گفت او را رفیق او و او گفتگو میکرد با وی

أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ

آیا کافر شدی به آن خدائی که پیداکرد ترا از خاک

ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاهُ رَجُلًا ۝

باز از نطفه باز ساخت ترا مرد

لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَإِلَّا شُرَكَاءُ

لیکن من همین میگویم که الله پروردگار من است و نمی‌سازم شرک

بِرَبِّي أَحَدًا ۝

با پروردگار خود هیچکس را

تفسیر : خدائیکه اصل ترا (یعنی آدم علیه السلام را) از خاک بیجان آفرید سپس خودت را از خلاصه پیدوار زمین و یک قطره نا چیز بوجود آورده زندگی بخشید و قوت‌های جسمانی و روحانی عطا کرده یک مرد سالم و جسمیم ساخت آیا با این همه انکار میکنی که او تعالی پس از مردنت دوباره ترا حیات داده نخواهد توانست و نعمت هائی را که بستو عطا کرده باز نخواهد ستانید؟ من هرگز به این عقیده نیستم بلکه یقین دارم که او تنها رب ما است در خدائی او هیچکس سهم نبست و کس نمیشواید در مقابل حکم و اختیار او دم زند .

وَلَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ

چون در آمدی به بوستان خود چرا نگفتی

مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ج

آنچه بخواید خدا چنان شود نیست قوت هیچکس را مگر بخدایتعالی

تفسیر : مال به هر صورت نعمت خداست و اگر کسی آنرا مایه فخر و تکبر قرار دهد دچار آفت میشود ، بایستی که در حین دخول در باغ در عوض «ماظن ان تبيدهذه ابدآ جمله «ماشاءالله لا قوة الا بالله» می گفت یعنی خدا (ج) آنچه بخواید عطا فرماید ، ماهیج قوت و اختیار ندا ریم حصول آن تنها وابسته به امداد و اعانت اوست - اگر او بخواید میتواند به آن واحد بستاند - در روایات است که و قتیکه شخص در کاروبارخانه خود آسودگی و فارغ البالی ببیند باید این کلمات را بگوید «ماشاءالله لا قوة الا بالله» .

إِنْ تَرَبِّ أَنْ أَقْلَمُ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ۝

اگر بینی مرا که کمترم از تو در مال و فرزند

فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي خَيْرًا

پس امیداست که پروردگار من بدهد مرا بهتر

مِنْ جَنَّتِكَ

از بوستان تو

تفسیر : در دنیا ویا در آخرت .

وَيُرْسِلُ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ

و بفرستد بر بوستان تو گرم باد (آفت) از آسمان

فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا ۝ أَوْ يُصْبِحُ

پس گردد میدان صاف (زمین بی گیاه) یا شود

مَا وَهَا غُورًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلْبًا ۞

آب او خشك (فرورفته) پس هرگز نتوانی آنرا جستن

تفسیر : اگر در سزای تکبر تو باد سموم بر خیزد ، و یا دیگر آفت سماوی طوری نازل شود که باغ را به میدان خشك و لشم و بیابان تبدیل دهد و یا آب نهر را به کلی بخشکاند که باوجود کوشش زیاد جاری نشود .

وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ

و فراگرفته شد همه میوه آن پس هنگام بامداد مالید و دست خود بحسرت

تفسیر : یعنی کف افسوس میمالید .

عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ

بر آنچه خرج کرده بود در (عمارت آن) و آن افتاده بود

عَلَىٰ عُرْوَتِهَا

بر سقفهای خود

تفسیر : حضرت شاه صاحب (رح) می نویسد عاقبت بر باغ او همان آفت رسید که از زبان آن مرد نیک بر آمده بود ، در اثنای شب آفت سماوی به صورت آتش پدید آمد و هر چیز آنرا سوزانده توده خاکستر نمود و آنهمه صرف پول و زحماتی که برای بدست آوردن نفع کرده بود هدر رفته و سرمایه را هم تباه کرد .

وَيَقُولُ يَلَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي

و میگفت ای کاش نگردم شریک با پروردگار خود

أَحَدًا ۞

هیچکس را

تفسیر : اکنون افسوس و پشیمانی سودی نمی بخشد زیرا این پشیمانی و ندامت از ترس الهی (ج) نبود بلکه محض ازین سبب بود که ضرر دنیوی به او رسیده بود .

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةً يَنْصُرُوْنَ مِنْ

و نبود او را هیچ جماعتی که یاری دهندش

دُونَ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ۝۴۳

بجز خدا و نشد او انتقام گیرنده

تفسیر : نه جمعیت و اولاد به کارش آمد و نه معبود باطل که آنرا شریک خدا گردانیده بود و نه خودش قوتی داشت که مانع عذاب خدا (ج) میشد و یا انتقام گرفته میتوانست .

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ

اینجا همه اختیار برای خدای برحق است وی

خَيْرٌ تَوَابًا وَخَيْرٌ عَقْبًا ۝۴۴

بہتر است از روی تو اب دادن و بہتر است از روی جزا دادن

تفسیر : هر پاداشیکه در مقابل هر عمل بکسی بدهد . مناسب و موزون است - درین جهان و در روز قیامت همه کارها در تحت اختیار اوست هیچکس مجال ندارد که در فیصله او تعالی مداخلت نماید .

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

و بیان کن برای ایشان مثل زندگانی دنیا

كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ

کهوی مانند آبی است که فرستادیمش از آسمان پس درهم پیچید

بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيماً

بسببوی سبزه زمین پس شد آخر کار درهم شکسته

تَذُرُّهُ الرِّيحُ ط

که می پراپاشد بادها

تفسیر : بهار عارضی دنیا و رونق و بهجت فانی و سریع الزوال آن مانند زمین خشک و مرده است که چون بز آن باران بیارد فوراً زنده گردیده درختان غلو و نباتات مختلفه مختلفه در آن سبز گردد ، زراعات سبز و خرم در نظر ها مقبول معلوم شود و چون چندروز بر آن بگذرد همه زرد گردد و به خشکیدن آغاز نماید - بالاخر وقت درو آن فرا رسد سپس آنرا کوبند و به باد کردن آغاز نهند - این حال نمونه رونق و زینت دلربا و ابله فریب دنیا است که برای چندروز خوب سبز و خرم به نظر می آید عاقبت به کلی میده شده بیاد خواهد رفت و در اثر قطع شدن آن تماماً به صحرای خشک تبدیل میشود چنانکه در آتی در «ویوم نسیر الجبال و تری الارض باوڑة» اشاره کرده است .

هر چه دارد جهان بی بنیاد x مشیت خاکست در قلمرو باد

وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ٢٥

و هست خدا بر همه چیز توانا

تفسیر : هر گاه بخواهد باز زنده کند (موضح القرآن) و یا اینکه رویانیدن و میده کردن و به باد دادن آن به قدرت اوست .

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ

مال و فرزندان آرایش زندگانی

الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ

دنیاست و باقیات حسنات بهتر است

عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرًا أَمَلًا ﴿٤٦﴾

نزد پروردگارتو از روی ثواب و بهتر است از جهت امید داشتن

تفسیر: بعد از مردن، مال و اولاد و غیره به کار نمی آید، چیزیکه به کار می آید اعمال نیک است که اثر و یا ثواب آن در آینده باقی میماند - در حدیث این کلمات یعنی «سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر ولا حول ولا قوة الا بالله» را باقیات صالحات فرموده - این محض به طور مثال ذکر شد ورنه جمیع اعمال حسنه در آن داخل است - در موضح القرآن آمده که باقیات الصالحات عبارت است از علمیکه تدریس نماید و جاری بماند و یا کدام رسم نیک را رواج دهد و یا مسجد، چاه، سرای، باغ و زمین مزروعه و وقف کند و یا اولاد را صالح تربیه کرده بگذارد و همچو کار های نیک که از جانب خدا (ج) بهترین عوض به آن داده میشود - و انسان میتواند از آن توقعات نیک نماید بر خوشخالی فانی و زایل دنیا امیدهای دراز بستن کار عقلمندان نیست

وَيَوْمَ نَسِیرُ الْجِبَالِ وَتَرَى

(و یاد کن) روزی که روان کنیم کوهها را و بینی

الْأَرْضَ بَارِزَةً ۗ

زمین را ظاهر شده

تفسیر: وقتیکه قیامت برپا شود، کوهها هم که دارای جنسامت و صلابت است نیز از جای آن رانده میشود بلکه صخره های سنگین و کلان مانند پشم ندافتی شده بموامی پرد - خلاصه اینست که تمام ارتفاعات و نشیب و فراز زمین از بین رفته سطح آن کاملاً هموار و آشکار میگردد.

وَحَشْرُنُهُمْ فَلَمَّ نُعَاذِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ۗ ﴿٤٧﴾

و جمع سازیم مردمانرا پس نذر داریم از ایشان هیچکس را

تفسیر: هیچ شخص از عدالت خدای تعالی بیرون شده نمیتواند.

وَعُرْضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ

و روبرو آورده شوند بر پروردگارتو صف کشیده (هر آئینه)

جِئْتَهُمْ نَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ز

آمدید پیش ما چنانچه آفریده بودیم شما را اول بار

بَلْ زَعَمْتُمْ الْاَنَّ نَجْعَلُ لَكُمْ مَوْعِدًا ۴۱

بلکه می پنداشتید که نخواهیم ساخت برای شما وعده گاهی

تفسیر : به منکرین بعث بطور توبیخ گوش زد میشود که شما قیامت و غیره را محض دروغ میدانستید ، امروز تمام جمعیت وائالۀ خود را گذاشته تنهاوبرهنه در کجا رسیده اید ؟ و در آیت کریمه (کما خلقنکم اول مرة) این هم داخل است که در بدن هیچ زخم و نقص و غیره باقی نخواهد ماند - در حدیث است که در محشر تمام صفوف یکصد و بیست می باشد از آنجمله هشتاد صف از امت محمدیه خواهد بود .

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فترى المجرمين

و نهاده شود نامه اعمال پس بینی گناهکاران را

مُشْفِقِينَ هَمَّا فِيهِ

ترسان از آنچه در آن نوشته است

تفسیر : در دست هر کس اعمالنامه اش داده میشود - مجرمین فهرست گناهان خود را در آن خوانده هراسان میشوند که آیا بچه گونه سزا محکوم میگردند ؟

وَيَقُولُونَ يَوَيْلَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ

و میگویند ای وای بر ما چه حال است این نامه را که

لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا

نگذاشته است معصیت خورد را و نه بزرگ را مگر

أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا ط

احاطه کرده است آنرا و بیابند هرچه کرده بودند پیشرو

تفسیر : یعنی ذره ذره عمل پیش نظر می‌آید و هر بدی و نیکی را خورد باشد یا کلان در اعمال نامه خود ثبت خواهند یافت .

وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ٤٦

و ستم نمیکند پروردگارتو بر هیچکس

تفسیر : در بارگاه حق تعالی ظلم باین معنی قطعاً امکان ندارد که او تعالی در ملک غیرى تصرف بنماید زیرا که تمام مخلوق آفریده و ملک خود اوست لیکن چیزیرا که در ظاهر ظلم بنظر آید و کار بیموقع پنداشته شود هم نمیکند و نه کسی را بی‌قصور میگیرد و نه کوچکترین نیکی کسی را ضایع میکند بلکه به حکمت بالغه خود تنها خودش هر درخت نیکی و بدی را ببار می‌آرد که طبیعت نوعی آن اقتضا کند .

از مکافات عمل غافل مشو * گندم از گندم بروید جو ز جو

خالق‌الکل در کفر و ایمان و طاعت و عصیان چنان خواص و تاثیرات جداگانه نهاده است که در زهر و تریاق ، این تمام خواص و آثار خیر و شر علانیة در آخرت بظهور میرسد .

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا

و یادکن چون گفتیم به فرشتگان سجدہ کنیا

لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ط ٤٧

آدم را پس سجدہ کردند مگر ابلیس بود

مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ط

از جن پس بیرون شد از فرمان پروردگار خود

أَفَتَتَّخِذُ وَنَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ

آیا فراموشی گیرید او را و فرزندان او را دوستان

مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ

غیر من و ایشان شمارا دشمن اند

بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا

شیطان بد عوض است ستمگاران را

تفسیر: قول صحیح آنست که ابلیس از نوع جن بود مگر از کثرت عبادت ترقی نموده در گروه ملائکه شامل شد بنا بران در زمرة فرشتگان به سجده مامور گردید - در آن وقت طبیعت اصلی او به میدان آمد چنانچه تکبر نمود و از اطاعت خدای تعالی گریخت و سرخم کردن پیش آدم را کسرشان خود دانست اما جای تعجب است که امروز اولاد آدم می خواهد که در عوض رب خود آن دشمن ازلی و اولاد و اتباع او را رفیق و خیرخواه و مددگار بسازد آیا برتر از این بی انصافی و ظلم خواهد بود؟ این قصه پیشتر در چندین جای مفصل گذشته است و ذکر آن درین موقع تنبیه است بر اینکه بر رونق و زینت دنیای فانی فریب خورده و از آخرت غافل شدن همه اثر تحریک و تسویل شیطان است که نمیخواهد مابیه وطن اصلی و آبائی خود (جنت) واپس برویم نصب العین او اینست که به لباس دوستی از ما انتقام دشمنی قدیمی خود را بگیرد - انسان را لازم است که از چنین دشمن چالاک هیچوقت غافل نباشد کسانی که بر متاع دنیوی مغرور شده خود را عزیز و ضعفاء را حقیر میدانند آنها در تکبر و تفاخر به راه شیطان لعین میروند .

تنبیه: ابن کثیر در خصوص بعضی روایات (که در آن ابلیس را اصلاً از جمله ملائکه وانمود میکند) تحریر داشته است که قسمت غالب آن از اسرائیلیات است و نقل آن محض برای تدقیق نظر است چه بعضی چیزهای آن روایات یقیناً دروغ است زیرا که قرآن حکیم آنرا صراحةً تکذیب می کند - ابن کثیر (رح) تحریر خود را دوام داده به کلمات متین راجع به اسرائیلیات چنان بحث قیمته داری نموده است ، که قابل مطالعه و حفظ کردن است . در اینجا محض از خوف تطویل نمیتوان به تحریر آن پرداخت .

مَا أَشْهَدُ لَهُمْ خَلْقَ السَّمَوَاتِ

حاضر نکرده بودم ایشان را وقت آفریدن آسمانها

وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقٍ أَنْفُسِهِمْ^ص

و زمین و نه وقت آفریدن و خودشان

وَمَا كُنْتُمْ تُخِذُوا الْهَاضِلِينَ عِزًّا^ه

و نیستیم و گیرنده گمراهان را مددگار

تفسیر : در حین پیدا کردن زمین و آسمان ما این شیاطین را دعوت نداده بودیم که آمده تماشا کنند که درست ساخته شده است و یا در تخلیق چیزی نقص و فتور است ؟ - خلاصه در تکوین و ایجاد عالم‌ها از آنها چیزی مشوره گرفتیم و نه امدادی خواستیم بلکه در وقت آفرینش زمین و آسمان قطعاً وجود هستی هم نداشتند - و چون خود آنها را آفریدیم هم از ایشان نپرسیدیم که شما را چطور پیدا کنیم ؟ و یا دیگر همجنسان شما را چگونه خلق نماییم ؟ چگونه میتوان تصور نمود که ما این کار را می‌کردیم و از آنها استمداد می‌نمودیم زیرا احوال این اشقیای بد فرجام بر ما معلوم بود نیک میدانستیم که آنها مردم را از راه حق گمراه میکنند جای حیرت است که چرا مردم آنها را به خدائی پذیرفتند و پروردگار خود را گذاشته آنها را رفیق و مددگار خود ساختند «سبحانه و تعالی عما یقول الظالمون علواً کبیراً» .

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ

و روزیکه فرماید (خدای تعالی) ای مشرکان ندا کنید شریکان مرا

تفسیر : کسانی را که شریک من گردانیده بودید ، صدا کنید تا در این وقت مصیبت به شما امداد کنند .

الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ

کسانی را که زعم میکردید پس ندا کنند (آنجماعه‌را) پس

يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا^ه

جواب نخواهند داد ایشانرا و گردانیدیم در میان ایشان جای هلاکی

تفسیر : در آنوقت حقیقت واقعه مکشوف خواهد گشت و مس این گونه دوستی و محبت آشکار خواهد شد ، نزدیک یگدیگر هم رفته نخواهند توانست در بین هردو طائفه خندق وسیع و عظیم آتش حائل خواهد شد (اعاذنا الله منها) .

وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ

و بینند گناهکاران آتش را پس خواهند دانست که ایشان

مَوَاقِعُهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ۷۷

در افتادنی اند در آن و نیابند آزان جای باز گشت

تفسیر : در ابتدا شاید چیزی امید معافی داشته باشند لیکن به مجردیکه جهنم را می بینند یقین میکنند که حتماً در آن میافتند و هیچ راه فرار موجود نیست .

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ

و هر آینه بار بار فهمانیدیم در این قرآن برای مردمان

مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ط وَكَانَ الْإِنْسَانُ

از هر مثل و هست آدمی

أَكْثَرُ شَيْءٍ جَدًّا ۷۸

بیشتر از همه چیز خصومت کننده

تفسیر : قرآن کریم بجه عنوانات مختلف و انواع و اقسام دلائل و امثله سخنان راست را می فهماند مگر انسان چنان مخاصم واقع شده است که در سخنان واضح و راست هم از کج بحثی منصرف نمیشود ، و قتیکه در مقابل دلائل قوی جواب آورده نمیتواند ، به فرمایشات مهمل و بسی اساس می پردازد که اگر فلان چیزها را نشان بدهید قبول خواهیم کرد .

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمْ

و باز نداشت مردمان را از آنکه ایمان آرند چون بیاید بایشان

الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُ ۖ وَأَرْبَهُمُ إِلَّا أَنْ

هدایت وطلب آموزش کنند از پروردگار خود مگر انتظار آنکه

تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمْ

برسد بایشان روش پیشینیان یا بیاید به ایشان

الْعَذَابُ قُبُلًا ۝٥٥

عذاب دوبروی

تفسیر : نظر به عناد آنها میتوان گفت که بعد از اینکه مانند قرآن هدایت عظیم الشان به ایشان رسید اگر ایمان نیاوردند و توبه نکردند ، هیچ عذر معقول ندارند آخر در قبول حق چرا تاخیر میکنند ؟ وجه انتظار دارند ؟ به جز اینکه مانند اقوام سابق خدای تعالی آنها را به کلی تباه کند و یا اگر تباه کرده نشوند اقلآ عذاب الهی (ج) به صورتهای مختلف پیش چشم شان حاضر شود ، هکذا يفهم من تفسیر ابن کثیر وغیره . حضرت شاه (رح) می نویسد هیچ انتظار دیگر باقی نماند مگر اینکه مثل اقوام سابقه هلاک شوند و یا عذاب قیامت را به چشم سربینند .

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ

و نمی فرستیم پیغامبران را مگر بشارت دهنده

وَمُنذِرِينَ ۚ

و ترساننده

تفسیر : پیغامبران اختیار ندارند که هرگاه شما خواهش کنید و یا وقتیکه خود آنها بخواهند عذاب را مسلط نمائیم .

وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ

و خصومت میکنند / کافران / به خصومت باطل

لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ

تا بلغزانند / بسبب آن سخن حق را

تفسیر : میخواهند به مجادله های دروغ و کج بحثی ها آواز حق را پست نمایند و بزور آوری قدمهای صداقت را بلغزانند ، ممکن نیست .

وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُهُمْ ۝٥٦

و گرفتند / کلام مرا / و چیزیرا که به آن ترسانیده شدند (تمسخر)

تفسیر : کلام خدا را ریشخند میکنند و از عذابی که ترسانیده میشوند آنرا مورد تمسخر خود قرار میدهند .

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ دُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ

و کیست ستمگارتتر / از آنکه فهمانیده شد (بند داده شد) بکلام رب خویش

فَاعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ ط

پس رو گردان گشت از آن / و فراموش کرد آنچه پیش فرستاده است و دست وی

تفسیر : سزای آن ذخیره تکذیب حق و استمزاز را که پیش میفرستد چنان فراموش نموده که بسپو هم گاهی به خیالش نمیگذرد .

إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً

هر آئینه / افکندیم / بر / دل ایشان / پرده ها

أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي الْأَذَانِهِمْ وَقُرْأُ ط

که نفهمند آنرا (قرآنرا) و در گوش ایشان است گران

وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ

و اگر بخوانی ایشانرا بسوی هدایت پس هرگز

يَهْتَدُوا وَإِذَا آبَدًا ٥٧

نیایند براه هیچگاه

تفسیر : از سبب جدال بالباطل و استمراء بالحق ایشان بر دلہای شان پرده افکندیم و در گوشہای شان سنگینی نهادیم اکنون نہ حق را میشنوند و نہ آنرا میفہمند ، آنہابہ کلی مسخ شدہ اند پس بسوی حق چطور متوجہ شوند و انجام خودرا چگونه خیال کنند قطعاً توقع نباید کرد کہ اشقیاء براه خواهند آمد .

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ رُحِيمٌ وَالرَّحْمَةُ ط لَوْ

و پروردگارتو آمرزنده خداوند رحمت است اگر

يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَلْعَجَلِ

بگیرد ایشانرا بہ آنچه کردہ اند ہر آئینہ بزودی بیف کند

لَهُمُ الْعَذَابُ ط

برایشان عذاب را

تفسیر : کردار آنها مقتضی آنست که به آمدن عذاب يك لمحہ هم تاخیر واقع نشود مگر حلم و کرم حق تعالی مانع است که آنها را فوراً تباہ نماید او تعالی به رحمت عامه خود تا يك اندازه در گذر میکند و سختترین مجرم راموقع میدهد که اگر بخواهد از موقع استفاده و به توبه بخشش خطاهای گذشته را حاصل کند و ایمان آورده مستحق رحمت عظیم گردد.

بَلْ لَّهُمْ مَوْعِدٌ لَّنْ يَجِدُوا
بلکه ایشانرا میعادى است که هرگز نیابند

مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾
بجز او پناهی

تفسیر : این تاخیر عذاب تا يك وقت معین است - لیکن ممکن نیست که مجرمی پیش از ورود وعده عذاب جائی پنهان شود - چون وقت رسید همه بسته شده حاضر کرده میشوند .

وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا
و آن قریه هارا هلاک کردیم چون ستم کردند

وَجَعَلْنَا لِمِثْلِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾
و مقرر گردانیدیم برای هلاک ایشان میعادى

تفسیر : قریه جات عاد و ثمود را که واقعات آنها مشهور و معروف است بنگرید که چون ظلم کردند ، بروقت معین خود چطور تباہ و برباد کرده شدند - همین طور باید بترسید که بوقت رسیدن عذاب الهی (ج) هیچ جای پناه نخواهند یافت .

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ
و یاد کن چون گفت موسی جوان خود را همیشه راه میروم

حَتَّىٰ أَبْلُغَ جَمْعَ الْبَحْرَيْنِ

دودریا

بمحل جمع شدن

برسم

تا آنکه

أَوْ أَمْضَىٰ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

مدتهای دراز

بروم

یا

تفسیر: در فوق ذکر شده بود که کافران بفرور، مسلمانان مغلبین را حفر دانسته به آنحضرت (ص) می گفتند که آنها را در جمعیت خود جامه دهید تا ما باشیم مصاحبت کنیم - ازین جهت مثال دو شخص را بیان کرد و بعد از آن مثال دنیا را آورد و آنکه بی کبر و غرور اینلینس را که سبب تباهی او میشود تذکار نمود اکنون قصه موسی و خضر را ذکر میکند که اگر چه اجل الله از همه افضل و بهتر باشند مگر خود را بهتر نمیگویند و اگر گاهی هم سهواً از زبان آنها برآید، از طرف حق تعالی تادیب و تنبیه میشوند در حدیث است که وقتی حضرت موسی (ع) به قوم خود نصایح مؤثر و فایده دار میفرمود شخصی پرسید: «ای موسی! آیا بروی زمین شخصی را از خود عالم تر می بینی؟» فرمود: «نی» این جواب در حقیقت صحیح بود زیرا موسی (ع) از جمله پیغمبران اولوالعزم می باشد ظاهر است که در عصر ایشان هیچکس علم اسرار شریعه را بیشتر از او نمیدانست لیکن سخن وی حق تعالی را پسند نیامد - اگر چه مقصود درست بود باز هم از تعمیم جواب ظاهر می شد که بروی زمین من کل الوجوه خود را اعلم الناس خیال میکند - رضای خدا (ج) این بود که جواب را به علم محیط او تعالی محول میکرد مثلاً اینطور میگفت که بندگان مقرب و مقبول خدا بسیارند که به احوال همه آنها تنها خدا میداند - بنابراین وحی آمد که در محل اتصال دو دریا يك بنده ما است که نسبت به تو علم بیشتر دارد از دو دریای مذکور کدام دو دریا مراد است؟ بعضی گفته اند که بحیره فارس و بحیره روم لیکن این دو بحیره با هم اتصال ندارند شاید مراد از اتصال قرب باشد یعنی در موضعی که کمترین فاصله داشته باشد و بعضی دو دریای افریقه را مراد میگیرند نزد بعضی علماء «جمع البحرین» مقامیست که دجله و فرات با هم اتصال یافته در خلیج فارس میریزند. (والله اعلم) بهر حال موسی (ع) درخواست کرد که جای اقامت او بمن نشان داده شود - تا در آنجا رفته استفاده علمی نمایم، حکم صادر شد که چون به تلاش آن برآئی يك ماهی را بیان کرده همراه خود بردار - چنانکه ماهی گم شود، بدان که بنده ما «قیام خضر (ع)» در آنجا موجود است! چون از مجمع البحرین يك قطعه وسیع مراد شده میتوانست لذا برای تعیین، این علامت را مقرر نمود موسی (ع) مطابق این هدایت سفر کرد و خادم خاص خود حضرت یوشع (ع) را همراه گرفت و به یوشع تاکید نمود که مراقب ماهی باش من سفر

خود را ادامه میدهم تا به منزل مقصود برسم و اگر سالها (بل قرن‌ها هم) بگذرد ، بدون حصول مقصود بر نمی‌گردم .

تنبیه : مراد از جوان حضرت یوشع (ع) است که ابتداءً خادم خاص موسی (ع) بود - سپس در حین حیات او پیغمبر و بعد از او خلیفه شد .

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا

پس چون رسیدند به محل جمع شدن دودریا فراموش کردند ماهی خود را

فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ۝۶۱

پس فرا گرفت ماهی راه خود را در دریا نقب زده

تفسیر : چون در آنجا رسیدند حضرت موسی (ع) قریب يك سنگ کلان که زیر آن چشمه آب حیات جریان داشت ، بخواب رفت - یوشع (ع) دید که به حکم خدا (ج) ماهی بریان زنده شده از توشه دان برآمد و به طریق عجیب و غریب در دریا نقب زده رفت - به قدرت خدای تعالی در مدخل آن در آب يك طاق کشاده باقی ماند - یوشع این واقعه را دیده متحیر گردید - و در فکر آن بود که چون موسی (ع) بیدار شود به او حکایت کند موسی (ع) بیدار شد و بلافاصله هر دو پیش رفتند - آیا یوشع (ع) در چه خیال بود که این امر را فراموش کرد - در روایات است که موسی (ع) هنگامیکه به یوشع (ع) تاکید کرده بود که مراقب ماهی باشد ، از زبانش برآمده بود که این کار هیچ مشکل نیست - بنابراین تنبیه کرده شد که در کوچکترین کار هم نباید آدم بر نفس خود اعتماد کند .

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنَّا جَدْنَا نَارًا

پس چون گذشتند گفت موسی جوان خود را بیار برای ما طعام (چاشت) ما را

لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا ۝۶۲

هر (آئینه) یافتیم ازین سفر خود زحمت

تفسیر : حضرت موسی (ع) بیشتر مانده نشده بود - مگر آنگاه که نزدیک بود مطلب از دست برود وقت رفتار ماندگی و خستگی در خود حس کرد .

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ

گفت آیادیدی چون جای گرفتیم به نزد آن سنگ

فَأِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسِيَهُ

پس من فراموش کردم ماهی را و فراموش من نگردانید آنرا

إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ

مگر شیطان که یاد کنم آنرا

تفسیر : مطلب را فراموش کردن و درحالی که باید یادش می بود، ذهول آن از وسوسه اندازی شیطان بوقوع آمد .

وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا

و گرفت ماهی راه خود را در دریا بطرز عجب

قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ

گفت موسی این است آنچه می جستیم

فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا

پس باز گشتند بر اقدام خود شناخته (تفحص کنان)

تفسیر : غالباً در آنجا جاده وجود نداشت ، بنابراین نقش قدم خود را دیده بر گشتند .

فَوْجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا اتَيْنَهُ

پس یافتند بنده از بندگان ما که دادیم او را

رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ

رحمتی از نزد خود و آموختیم او را

مِنْ لَدُنَّا عَلِيمًا ﴿٦٥﴾

از نزد خود علمی

تفسیر : آن بنده عبارت از حضرت خضر (ع) بود که حق تعالی او را از رحمت خصوصی خود نواخته و از علم اسرار کونیه حصه وافر عطاء فرموده بود۔ در این مسئله اختلاف است که حضرت خضر (ع) را رسول قبول کنیم و یا نبی و یا محض ولی در اینجا اینگونه مباحث فیصله نمی توان شد، با اینهمه احقر بدین طرف رجحان دارد که او را «نبی» بدانند و چنانکه بعضی محققین خیال دارند که انبیائیکه شریعت جدید نیاورده باشند بایشان اینقدر تصرف و اختیار هم داده میشود که بنا بر مصالح خصوصیه از شریعت مستقله تخصیص عام و یا تقیید مطلق و یا از ضابطه کلیه بعض جزئیات را استثنا کنند همین قسم تصرفات جزئی به حضرت خضر (ع) هم حاصل بود و الله اعلم۔ به هر حال موسی (ع) با خضر ملاقات کرد بعد از سلام و تحیات خضر (ع) علت تشریف آوری را از موسی (ع) جویند حضرت موسی (ع) در جواب علت آمدن خود را تفصیل داد۔ حضرت خضر (ع) گفت «ای موسی ! بدون شبهه الله تعالی ترا تربیه فرموده لیکن حقیقت این است که علمیکه (از جزئیات کونیه) از طرف الله بمن ارزانی شده (به آن مقدار) به شما عطاء نشده است و علم (اسرار تشریح) آنقدر فراوان که بشما داده شده بمن داده نشده. بعد از آن بطرف گنجشکیکه از دریا آب می نوشید اشاره کرده گفت که «علم ماوشما بلکه تمام علم کل مخلوقات از علم الله تعالی مانند قطره آب دریاست که منقار گنجشک به آن

تر شده است « و این مثال محض برای تفہیم است ورنہ متنہای را با غیر متنہای نسبت قطرہ و دریا ہم نیست .

قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ

گفت اورا موسی آیا پیروی تو کنم بشرط آنکہ

تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

بیاہوزانی مرا از آنچه آموختہ شدہ ئی از راه یابی

تفسیر : اگر اجازہ باشد چند روز در صحبت شما بودہ قسمتی از آن علم مخصوص حاصل نمایم .

قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾

گفت (ہر آئینہ) تو ہرگز نتوانی بامن شکیبائی کردن

وَكَيفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾

و چگونه شکیبائی کنی بر چیزیکہ دانش آن در اختیار تو نیست

تفسیر : حضرت خضر (ع) از اوضاع موسی (ع) فہمید کہ با من مصاحبہ را ادامہ دادہ نمیتواند زیرا خضر (ع) مامور بود کہ بہ علم جزئی واقعات کونینہ کہ آگاہی دارد مطابق آن عمل کند و موسی (ع) دا نای علمی بود کہ بہ قوانین تشریحی و کلیات تعلق داشت بنابراین خضر (ع) بہ سبب اطلاع بہ جزئیات و عوارض مخصوصہ ظاہراً چنان عمل خواهد کرد کہ خلاف ضوابط عامہ است و حضرت موسی (ع) نظر بہ

معلومات خود یقیناً به این کار اعتراض خواهد کرد و صبر نخواهد توانست
و عاقبت الامر کار به مفارقت خواهد کشید .

قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ

گفت خواهی یافت مرا اگر خواهد خدا

صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾

صبر کننده و نافرمانی نکنم ترا در هیچ امر

تفسیر : موسی (ع) در حین وعده دادن غالباً تصور کرده نمیتوانست که
از نزد همچو بنده مقرب و مقبول چنین حرکتی به مشاهده میرسد که
نه تنها علناً خلاف شریعت خود او بلکه مخالف شرایع و اخلاق عامه نیز
باشد خوب شد که «انشاءالله» گفته بود ورنه خلاف ورزی يك وعده قطعی
هرگز شایان شان پیغمبر اولوالعزم نبود .

قَالَ فَإِنِ ابْتَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ

گفت اگر رفاقت (پیروی) من میکنی پس سوال مکن از من از

شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

هیچ چیز تا آنکه خود آغاز کنم برای تو از آن ذکری

تفسیر : اگر چیزی ظاهراً خلاف بنظر آید ، فوراً از من می پرس تا خودم
آن را بیان نکنم .

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ

پس هر دو رفتند تا وقتی که سوار شدند در کشتی

خَرَّ قَهَاطٌ قَالَ أَخْرَقْتُهَا لِتُغْرِقَ

پاره کرد آنرا گفت موسی آیا پاره کردی آنرا تا غرق کنی

أَهْلَهَا ۚ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ۖ ﴿٧١﴾

اهل آنرا هر آئینه کردی چیزی عجیب را

تفسیر : وقت سوار شدن در کشتی ، کشتیبانان حضرت خضر (ع) را شناخته و رایگان سوار کردند ، در عوض احسان مذکور این تخریب را دیده به موسی (ع) تعجب و حیرت زیاد تر دست داد - لیکن کشتی را وقتی شکست که بالکل نزدیک کناره رسیده بود البته مردم اندیشه غرق شدن نداشتند - شکستن محض همین قدر بود که يك تخته را کشید گویا آنرا معیوب ساخت .

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ

گفت آیا نگفته بودم که تو نتوانی

مَعِيَ صَبْرًا ۖ ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تَأْتُوا خِدْنِي

بامن صبر گفت موسی مواخذه مکن مرا

بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ

به آنچه فراموش کردم و مینداز بر من در

أَمْرِي عُسْرًا ۖ ﴿٧٣﴾

سارمن دشواری

۱۵

تفسیر : اگر بر سہو ہم مرا مواخذہ کنی البتہ ہمراہی من با شما مشکل میشود ، استفسار اول از طرف حضرت موسی (ع) سہوآبہ عمل آمد و دومین برای اقرار و سومین برای رخصت شدن .

فَانُطَلِقَا قَف حَتَّىٰ اِذَا لَقِيَا غُلَمًا

پس ہردو رفتند تا آنکہ ملاقی شدند با پسری

فَقَتَلَهُ لَا

پس بکشت او را

تفسیر : نزدیک یک قریہ پسری چند مشغول بازی بودند از جملہ آنها یکی را کہ جمیل ترین و ہوشمند بنظر می آمد گرفت و بکشت و روان شد . در بعضی روایات نام او را «جیسور» گفته اند در خصوص اینکہ آن پسر بالغ بود و یانہ ؟ بعضی میگویند بالغ بود اما کلمہ غلام بر عدم بلوغ او دلالت نمیکند و جمہور مفسرین او را نابالغ گفته اند واللہ اعلم .

قَالَ اَقْتَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً

گفت : موسی آیا کشتی نفس پاک را

تفسیر : یعنی بیگناہ تا وقتیکہ طفل بالغ نشود برو گناہی نیست - این کلمہ ظاہراً تائید میکند کہ او نابالغ بود ، اگرچہ برای دیگران ، گنجایش تاویل است .

بِغَيْرِ نَفْسٍ ط لَقَدْ جِئْتَ

بغیر عوض نفسی ہر آئینہ کردی

شَيْءًا نُّكْرًا ۗ ﴿٧٤﴾

چیزی نامعقول

تفسیر : حقیقت این است کہ نابالغ حتی دز قصاص ہم بقتل نمیرسد حال آنکہ درین موقع قضیہ قصاص ہم وجود نداشت بنابراین چیزی نامعقول تر ازین چہ می باشد .

۹۹ نام های الله قرار ذیل است ۱/۲

۳۳	الْعَظِيمُ
۳۴	الْغَفُورُ
۳۵	الشَّكُورُ
۳۶	الْعَلِيُّ
۳۷	الْكَبِيرُ
۳۸	الْحَفِيظُ
۳۹	الْمُقِيتُ
۴۰	الْحَسِيبُ
۴۱	الْجَلِيلُ
۴۲	الْكَرِيمُ
۴۳	الرَّقِيبُ
۴۴	الْمُجِيبُ
۴۵	الْوَاسِعُ
۴۶	الْحَكِيمُ
۴۷	الْوَدُودُ
۴۸	الْمَجِيدُ

۱۷	الرَّزَّاقُ
۱۸	الْفَتَّاحُ
۱۹	الْعَلِيمُ
۲۰	الْقَابِضُ
۲۱	الْبَاسِطُ
۲۲	الْخَافِضُ
۲۳	الرَّافِعُ
۲۴	الْمُعِزُّ
۲۵	الْمُذِلُّ
۲۶	السَّمِيعُ
۲۷	الْبَصِيرُ
۲۸	الْحَكَمُ
۲۹	الْعَدْلُ
۳۰	اللطيفُ
۳۱	الْخَبِيرُ
۳۲	الْحَلِيمُ

۱	الرَّحْمَنُ
۲	الرَّحِيمُ
۳	الْمَلِكُ
۴	الْقُدُّوسُ
۵	السَّلَامُ
۶	الْمُؤْمِنُ
۷	الْمُهَيَّمِنُ
۸	الْعَزِيزُ
۹	الْجَبَّارُ
۱۰	الْمُتَكَبِّرُ
۱۱	الْخَالِقُ
۱۲	الْبَارِئُ
۱۳	الْمُصَوِّرُ
۱۴	الْغَفَّارُ
۱۵	الْقَهَّارُ
۱۶	الْوَهَّابُ

الرَّوْفُ	٨٣
مَالِكُ الْمَلِكِ	٨٤
ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ	٨٥
الْمُقْسِطُ	٨٦
الْجَامِعُ	٨٧
الْغَنِيُّ	٨٨
الْمُغْنِي	٨٩
الْمَانِعُ	٩٠
الضَّارُّ	٩١
النَّافِعُ	٩٢
النُّورُ	٩٣
الْهَادِي	٩٤
الْبَدِيعُ	٩٥
الْبَاقِي	٩٦
الْوَارِثُ	٩٧
الرَّشِيدُ	٩٨
الصَّبُورُ	٩٩

الْوَاحِدُ	٦٦
الْأَحَدُ	٦٧
الصَّمَدُ	٦٨
الْقَادِرُ	٦٩
الْمُقْتَدِرُ	٧٠
الْمُقَدَّمُ	٧١
الْمَوْخِرُ	٧٢
الْأَوَّلُ	٧٣
الْآخِرُ	٧٤
الظَّاهِرُ	٧٥
الْبَاطِنُ	٧٦
الْوَالِي	٧٧
الْمُتَعَالِي	٧٨
الْبَرُّ	٧٩
التَّوَابُ	٨٠
الْمُنْتَقِمُ	٨١
العَفْوُ	٨٢

الْبَاعِثُ	٤٩
الشَّهِيدُ	٥٠
الْحَقُّ	٥١
الْوَكِيلُ	٥٢
الْقَوِيُّ	٥٣
الْمَتِينُ	٥٤
الْوَلِيُّ	٥٥
الْحَمِيدُ	٥٦
الْمُخْصِي	٥٧
الْمُبْدِي	٥٨
الْمُعِيدُ	٥٩
الْمُحْيِي	٦٠
الْمُمِيتُ	٦١
الْحَيُّ	٦٢
الْقَيُّومُ	٦٣
الْوَاجِدُ	٦٤
الْمَاجِدُ	٦٥

در زیر نامهای ۲۶ پیغمبران گرامی را مشاهده میکنید که نامهایشان در قرآنکریم ذکر شده است

۱ - آدم ع

ادریس ع ۲	نوح ع ۲	هود ع ۴	صالح ع ۵
ابراهیم ع ۶	لوط ع ۷	اسماعیل ع ۸	الْحَقُّ ع ۹
یعقوب ع ۱۰	یوسف ع ۱۱	ایوب ع ۱۲	شعیب ع ۱۳
موسی ع ۱۴	هارون ع ۱۵	داود ع ۱۶	سُلَیْمَانُ ع ۱۷
یونس ع ۱۸	الیاس ع ۱۹	ایسح ع ۲۰	ذمی الکفل ع ۲۱
عزیر ع ۲۲	زکریا ع ۲۳	یحیی ع ۲۴	عیسی ع ۲۵

۲۶ - محمد (ص)

پنج پیغمبران اولوالعزم

۱ نوح ع

۲ ابراهیم ع

۳ موسیٰ ع

۴ عیسیٰ ع

۵ محمد ص

حضرت محمد (ص) و چهار یارانش

حضرت ابوبکر
صدیق رض

۴
حضرت
علی
رض

حضرت
محمد
ص

۲
حضرت
عمر
رض

۳
حضرت
عثمان رض

HOLY QURAN

With

Tafsire Kabuli

15